

2. PASAULES KARA LAIKĀ **LATVIJAS CENTRĀLĀ PADOME UN «KURELIEŠI»**

VIRZĪBA UZ DEMOKRĀTISKO EIROPU
2. PASAULES KARA LAIKĀ

**LATVIJAS CENTRĀLĀ
PADOME UN «KURELIEŠI»**

KONFERENCES MATERIĀLI
Rīgā, 2010. gada 8. maijā

UDK 94(474.3)(063)

Vi 762

Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un kurelieši : konferences materiāli. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010. – 112. lpp.

Izdevums tapis ar Eiropas Parlamenta ETP grupas un deputātes Ineses Vaideres atbalstu.

Redkolēģija:

Prof. Dr. habil. hist. **Inesis Feldmanis** (galvenais redaktors)

Dr. hist. **Ainārs Lerhis**

Mg. pol. **Edvīns Šnore**

Literārās redaktores

Gita Bērziņa, Ruta Puriņa, Anna Šmite, Ieva Zarāne

Maketējusi *Ieva Zarāne*

Vāka dizainu veidojusi *Ilze Reņģe*

© Latvijas Universitāte,
makets un vāka dizains, 2010

ISBN 978-9984-45-235-7

Satura rādītājs

Ievads (<i>I. Vaidere</i>)	7
Uzruna konferences dalībniekiem (<i>I. Lieģis</i>)	13
I. VĒSTURISKĀ PATIESĪBA UN IZLĪGUMS	
Par 9. maija un Šumana deklarācijas nozīmi pēckara izlīgumam Eiropā (<i>P. Zilgalvis</i>)	17
Latvija Otrajā pasaules karā: jauna konceptuāla skatījuma nepieciešamība (<i>I. Feldmanis</i>)	23
Otrā pasaules kara izraisītās sekas Baltijas valstīm (<i>T. Kelams</i>)	39
II. LCP – SAPNIS PAR DEMOKRĀTISKU UN NEATKARĪGU VALSTI, LCP MEMORANDS	
Latvijas Centrālās padomes Memorands – unikāla kultūras un vēstures liecība (<i>V. Kuzmins</i>)	49
Latvijas Centrālās padomes Memorands UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā (<i>A. Vaivade</i>)	55
Saistība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālo padomi (<i>Dz. Ērglis</i>)	59
Latvijas Centrālā padome: skats no Lielbritānijas (<i>Dž. Sveins</i>)	71
III. STARP DIVĀM VARĀM DZIMTENES AIZSTĀVĪBAI: PRETOŠANĀS KUSTĪBAS MILITĀRĀS IZPAUSMES	
Ģenerālis Jānis Kurelis – karavīrs un politiskais darbinieks (<i>J. Ciganovs</i>)	81
Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli (<i>K. Kangeris</i>)	89
Leitnanta Rubeņa bataljons: Kureļa grupas darbības militārie aspekti (<i>U. Neiburgs</i>)	101

IEVADS

Inese Vaidere

*Dr. oec., Latvijas Universitātes profesore,
Eiropas Parlamenta deputāte, ETP grupa*

Eiropas Parlamenta pieņemtajā rezolūcijā par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu ir teikts: "Nav iespējams panākt samierināšanos bez pagātnes notikumu atceres."¹

Vēstures faktu precīza dokumentēšana, tās notikumu, kā arī aiz tiem slēpto stratēģiju objektīva izpēte ir pamats veselīgai vēstures zinātnes attīstībai. Un ne tikai – patiesa un objektīva vēstures studēšana veido tautu atmiņu un pieredzi; tā ir arī vērtīga mācību stunda, lai izvairītos no traģisku notikumu atkārtotāšanās nākotnē.

Eiropas valstis saista cieša, kopīga vēsturiskā pieredze, tādēļ ir nepieciešams veidot arī saskaņotu izpratni par pagātnes notikumiem. Tikai vienojoties par to, kā skaidrot uz faktiem balstītus notikumus, ir iespējams būvēt stipru, noturīgu, saliedētu Eiropu un Eiropas valstu sadarbību iekšpolitikā un ārpolitikā.

Latvijas vēsture 20. gadsimtā ir bijusi sevišķi sarežģīta – Pirmais pasaules karš, pirmo reizi iegūta neatkarība un spožs ekonomiskais uzplaukums, kuru pārtrauca Otrais pasaules karš, padomju un nacistu okupācija.

Pēdējo divdesmit gadu laikā Latvijai ir nācies mainīt vairākus sabiedrībā iesakņojušos stereotipus, tostarp – par Hitlera un Staļina režīmu patieso dabu, jo vienu totalitāru

¹ EP rezolūcija par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu. 2009. gada 2. aprīlis. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2009-0213&language=LV&ring=P6-RC-2009-0165>

režīmu nedrīkst pasludināt par mazāk noziedzīgu tikai tāpēc, ka tas ir apturējies otru.

Kaut arī kopš Otrā pasaules kara pagājis vairāk nekā pusgadsimts, ar to saistīto notikumu izpētes iespējas joprojām ir ierobežotas. Krievijas valsts arhīvi turpina slēpt būtiskus dokumentus un 20. gadsimta vēstures liecības; tiek likti šķēršļi vēstures izpētei un no Kremļa oficiālās interpretācijas atšķirīgu viedokļu paušanai. Jo augstāk tādēļ ir vērtējami tie Krievijas zinātnieki, kas par spīti visiem šķēršļiem tomēr cenšas veikt objektīvu vēstures notikumu analīzi.

Eiropas Parlaments (EP) ir aktīvi darbojies, aizstāvot cilvēktiesības, vārda brīvību un vēstures objektīvu pētniecību, lai veicinātu vienotu vēstures izpratni Eiropā, sevišķi attiecībā uz Otrā pasaules kara notikumiem. Šā mērķa vārdā tiek plānota arī Eiropas vēstures muzeja izveide.

Kā Eiropas Parlamenta deputāte esmu aktīvi piedalījusies ar vēsturi saistīto jautājumu risināšanā Eiropas līmenī. Kopā ar četriem kolēģiem no Apvienotās Karalistes, Vācijas, Ungārijas un Igaunijas 2008. gadā Eiropas Parlamentā iesniedzām rakstisku deklarāciju par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu, kas tika pieņemta, to parakstot pārliecinošam deputātu vairākumam. Tajā Eiropas Parlaments prasa

“stiprināt attiecīgos spēkā esošos finanšu instrumentus, lai sniegtu atbalstu profesionālai vēstures izpētei;

izveidot Eiropas Atmiņas un sirdsapziņas platformu, kas sniegtu atbalstu sakaru veidošanai un sadarbībai starp valstu pētniecības institūtiem, kuri specializējas totalitārās vēstures jomā, un izveidot Eiropas mēroga dokumentācijas centru / memoriālu visu totalitāro režīmu upuriem.”²

² Eiropas Parlamenta rakstiska deklarācija par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas staļinisma un nacisma upuru atceres dienu. 2008. gada 23. septembris. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+WDECL+P6-DCL-2008-0044+0+DOC+PDF+V0//LV&language=LV>

Visbeidzot, “tā kā Eiropā ir maz zināms par padomju režīma un okupācijas ietekmi un nozīmi bijušo komunistisko valstu pilsoņu dzīvē,” rakstiskajā deklarācijā tiek izteikts “aicinājums atbalstīt “Aktīvus piemiņas pasākumus Eiropā””, kuru mērķis būtu “nepieļaut nacisma un staļinisma noziegumu atkārtošanos”.³

Rakstiskā deklarācija bija viens no stūrakmeņiem, lai taptu EP rezolūcija par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu. Tā iezīmēja jaunu posmu vēstures izvērtēšanā Eiropā, oficiāli atzīstot vienlīdz noziedzīgo padomju un nacisma totalitāro režīmu dabu. Rezolūcijā par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu EP deputāti

“pauž nožēlu par to, ka dažās dalībvalstīs 20 gadus pēc komunistisko diktatūru sabrukuma Viduseiropā un Austrumeiropā piekļuve personiski svarīgiem dokumentiem vai tādiem dokumentiem, kas nepieciešami zinātniskajai izpētei, ir nepamatoti ierobežota;

uzsver, ka ir jāatbalsta Eiropas nemierīgās pagātnes dokumentēšana un liecību vākšana, lai palielinātu Eiropas informētību par noziegumiem, kas pastrādāti totalitāro un nedemokrātisko režīmu laikā.”⁴

Cīņā par objektīvu vēstures pētniecību un vienotu vēstures izpratni nozīmīgas ir bijušas arī Eiropas Parlamenta rezolūcijas par Ukrainā 1932.–1933. gadā mākslīgi izraisītā bada – *golodomora* – pieminēšanu un par 60. gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām.

Visos minētajos dokumentos Eiropas Parlaments ir paudis pārliecību, ka ir ļoti svarīgi veicināt izpratni un zināšanas par abu režīmu – nacisma un totalitārā komunisma – noziegumiem. Šī nostāja tika skaidri pausta, pasniedzot 2009. gada Saharova balvu par gara brīvību un cīņu pret neiecietību,

³ Turpat.

⁴ Eiropas Parlamenta rezolūcija par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu. 2009. gada 2. aprīlis. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+MOTION+P6-RC-2009-0165+0+DOC+PDF+V0//LV>

fanātismu un apspiestību Krievijas cilvēktiesību organizācijai “Memorial”, kas jau ilgu laiku Krievijas valdībai pieprasīja atvērt slepenos vēstures arhīvus.

Kopā ar bijušo EP deputātu Ģ. V. Kristovski mums izdevās saņemt Eiropas Parlamenta finansējumu dokumentālās filmas “Padomju stāsts” jeb “Soviet story” radīšanai. Pirmizrādi Eiropas Parlamentā tā piedzīvoja 2008. gada 9. aprīlī, maijā kinoteātrī “Rīga” notika filmas pirmizrāde Latvijā, bet Latvijas Televīzija to pirmo reizi rādīja 17. jūnijā. Eiropas Parlamentā Briselē dokumentālās filmas fragmenti tika atkārtoti rādīti 2009. gadā Baltijas valstu organizētajā starptautiskajā konferencē “Eiropa 70 gadus pēc Molotova–Ribentropa pakta”.

Kopumā “Padomju stāsts” ir jau demonstrēts trīspadsmit valstīs un saņēmis balvas respektablos kino forumos Eiropā un Amerikas Savienotajās Valstīs. Šī filma iezīmēja patiesu pārrāvumu informācijas blokādē starp Eiropas rietumu un austrumu valstīm. Tikai līdz ar Baltijas valstu neatkarības iegūšanu un iestāšanos Eiropas Savienībā kļuva iespējams uzsākt politiskai ideoloģijai nepiesaistītus pētījumus par to, kas Padomju Savienības režīms bija patiesībā un kāda bija tā loma nacistiskā režīma noziegumos. Tādēļ nav brīnums, ka joprojām pastāv daudz nepietiekami izpētītu vēstures aspektu.

Ar nožēlu jāatzīst, ka šodien Latvijas vēsturnieku darbu būtiski apgrūtina finansējuma trūkums. Grūtības vēstures skaidrošanā rada arī ilgu laiku piekoptā vēstures ideoloģiskā interpretācija. Krievijas tauta, tāpat kā liela daļa Latvijas iedzīvotāju, joprojām svin Uzvaras dienu, nevis viscaur Eiropā atzīmēto Nacisma sagrauves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu. Šķiet, tiek aizmirsts, ka, svinot Uzvaras dienu, tiek atzīmēta uzvara karā, kuru Padomju Krievijas vadītāji kopā ar nacistisko Vāciju paši izraisīja, nolemjot bojāejai miljoniem nevainīgu cilvēku.

Vēstures pētniecībai un vēsturiski nozīmīgāko dienu atzīmēšanai nebūtu jāklūst par politisku kampaņu realizēšanas platformu. Vēsture ir jāpiemin un jāatceras tieši tāda, kāda tā bija.

EP rezolūcija par 60. gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām apliecina:

“tikai stipra Eiropa var piedāvāt līdzekļus, kas palīdz tikt pāri pagātnes šausmām.”⁵

Gan savā retorikā, gan darbībā Eiropas Savienībai ir jāatspoguļo kopīgs viedoklis par komunisma un nacisma atstāto mantojumu un vienlīdz noziedzīgo raksturu. Eiropas valstīm ir jāturpina iestāties par objektīvu vēstures vērtējumu, zinātniskā darba un viedokļu brīvību. Tām ir jāuzstāj uz slepeno vēstures arhīvu atvēršanu, jāveicina detalizēta vēstures izpēte. Tikai tā mēs varēsim veidot pamatus stabilai nākotnei.

Kureliešu un Latvijas Centrālās padomes centieni spilgti atklāj latviešu tautas sarežģīto likteni, kad brīvas Latvijas vārdā bija jācīnās gan pret padomju, gan nacistu okupācijas varām. Tieši tādēļ šī konference ir veltīta kureliešiem un Latvijas Centrālajai padomei, lai apkopotu jau izpētītos faktus un veicinātu pretošanās kustību tālāku analīzi.

Atzīmējot 8. maiju, kad visā Eiropā piemin Otrā pasaules kara upurus, ar gandarījumu varu atklāt konferenci “Virzība uz demokrātisku Eiropu Otrā pasaules kara laikā – Latvijas Centrālā padome un kurelieši”. Lai tā kalpo par ievadu dziļākai šī vēstures aspekta izziņāšanai.

⁵ Eiropas Parlamenta rezolūcija par 60. gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām 1945. gada 8. maijā. 2005. gada 12. maijs. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2005-0180&language=LV&ring=B6-2005-0290>

UZRUNA KONFERENCES DALĪBNIEKIEM

Imants Lieģis
LR aizsardzības ministrs

Jūsu ekselences! Cienījamās dāmas!
Godātie kungi!

Mūsu konferences mērķis ir vairāk uzzināt par tiem cilvēkiem, kuri Otrā pasaules kara noslēguma gados aizstāvēja demokrātiskās Latvijas valstiskās intereses. Šīs intereses balstījās uz Latvijas Republikas Satversmi un no šodienas skatpunkta bija visnotaļ eiropiskas. Kurelieši un Latvijas Centrālās padomes darbinieki, kā to apraksta Imants Ziedonis savā grāmatā "Kurzemīte", "turēja neatkarīgās Latvijas makšķeri". Tā bija makšķere, kas palīdzēja meklēt trešo ceļu, kas pārstāvēja neatkarīgas Latvijas ideju. Šo ļaužu pretestība ir salīdzināma ar Varšavas iedzīvotāju sacelšanos hitleriskās Vācijas okupācijas laikā. Latvijā šis pretestības gars turpinājās ar partizānu cīņām līdz pat padomju okupācijas piecdesmitajiem gadiem, tā pavediens turpinājās līdz pat Atmodas laikam un neatkarības atgūšanai pirms divdesmit gadiem.

Es gribētu īpaši izcelt kureliešu un Latvijas Centrālās padomes darbinieku drosmi un ticību Latvijas nākotnei. Šīs īpašības mums joprojām ir aktuālas. Varam būt gandarīti, ka dažs labs tā laika neatkarības cīņu dalībnieks, kā arī viņu radinieki un pēcteči ir kopā ar mums šodien. Man ir arī liels gandarījums, ka Latvijas Centrālās padomes vēsturiskā nozīme ir atzīta starptautiski. LCP memorands 2009. gada 30. novembrī tika iekļauts Apvienoto Nāciju Organizācijas UNESCO Pasaules atmiņas reģistrā.

Ne tikai konference vien bagātinās mūsu atmiņas par šī sarežģītā laikmeta latviešu varoņiem. Man ir liels prieks, ka top filma "Konstantīns" par kureliešiem un Latvijas Centrālo

padomi. Paldies režisorei Dzintrai Gekai, ka viņa šo filmu veido un ir kopā ar mums, lai parādītu dažus kadrus no topošās filmas.

Vēlreiz izsaku visiem savu pateicību, ka jums ir interese par šo ļoti nozīmīgo vēsturisko tematu! Novēlu visiem veiksmīgu darbu un ceru, ka šī konference bagātinās mūsu zināšanas par neatkarīgās valsts vēsturi.

VĒSTURISKĀ PATIESĪBA UN IZLĪGUMS

I

Pēteris Zilgalvis
Eiropas Komisijas
Pārvaldības un ētikas nodaļas vadītājs

PAR 9. MAIJA UN ŠŪMANA DEKLARĀCIJAS NOZĪMI PĒCKARA IZLĪGUMAM EIROPĀ

Vēsture un šodiena

Vēsturei ir svarīga nozīme, lai izprastu un ietekmētu šodienas notikumus. Bijušais Eiropas Komisijas prezidents Žaks Delors 7. aprīlī avīzē “Le Monde” rakstīja:

“Ir jāatgādina, ka tautām, kurām nav atmiņas, nav nākotnes.”¹

Kāpēc vēsture ir svarīga? Izglītots cilvēks zina par savu kultūru, par savas tautas saknēm, sasniegumiem un pārdzīvojumiem. Viņš zina par citām tautām, lai varētu saprast un sadarboties ar tām, kā arī baudīt citas kultūras un izmantot zinātnes sasniegumus. Pat tādā gadījumā, ja kāds sevi uzskata par pragmatiski un interesējas tikai par taustāmām lietām, ekonomikas vēsture mūs var apgaismot, kāpēc kādas valstis ir bagātas un citas – nabadzīgas un kāpēc kādas valstis bija bagātas un tagad ir nabadzīgas, un otrādi. Kādi lēmumi tika pieņemti vienā vai otrā gadījumā?

Ekonomikas vēsturē arī varam meklēt atbildi uz jautājumu, kāpēc daudzas valstis ar lielām dabas bagātībām ir nabadzīgas un citas bez dabas bagātībām ir turīgas.

¹ Point de vue, Retrouver l'espoir européen. Par Žaku Deloru, raksts publicēts avīzē *Le Monde* 17/04/2010. Pieejams: www.lemonde.fr

Ja runājam par Eiropas Savienības iekšējo tirgu, ļoti node-rīga lasāmviela ir Monti un digitālās Eiropas ziņojumi,² bet, veidojot ekonomisko politiku, skats uz citām valstīm un maz-liet senāka pagātne arī der. Varam jautāt, vai ir līdzības starp finanšu krīžu cēloņiem un, ja mēs tos redzam, vai varam vei-dot tālredzīgāku ekonomisko politiku? Likumsakarības starp maksātnespējīgām bankām pagātnē un šodien var palīdzēt pieņemt lēmumus noguldītājiem, investoriem un tiem, kuri atbild par finanšu sektora uzraudzību.

Starptautiskās attiecībās arī varam izmantot vēstures mācību, lai meklētu atbildes uz šādiem jautājumiem:

- Kā varam izvairīties no kariem un saspīlējumiem starpvalstu attiecībās?
- Kā varam veicināt un panākt izlīgumu?

Eiropas vēsturē mēs varam atrast daudz karu un saspīlē-jumu kaimiņvalstu starpā un vienu īpaši veiksmīgu izlīguma stāstu, pamatotu uz agresijas atzišanu un nosodīšanu (ie-strādātu izglītības pamatos). Žaks Delors teicis, ka izlīgums nenozīmē pagātnes traģēdiju vai no tām gūtās mācības aiz-miršanu.

Manas nodaļas vadītā projekta GARNET ietvaros aprīlī tika rīkota konference Briselē par Eiropas Savienības lomu starptautiskās attiecībās.³

² Mario Monti ziņojums "A New Strategy for the Single Market: At the Service of Europe's Economy and Society" par iekšējā tirgus aktivizēšanu tika gatavots Eiropas Komisijas prezidentam pēc viņa pasūtījuma. EK prezidents Žozē Manuels Barrozo (*José Manuel Barroso*) to saņēma no profesora Monti 2010. gada 9. maijā. Tajā Monti ierosina vairākas iniciatīvas, lai aktivizētu un padziļinātu iekšējo tirgu, piemēram, izveidotu digitālo iekšējo tirgu un atbalstītu nozares ar zema oglekļa satura inovatīvām tehnoloģijām. Ziņojums ir pieejams: http://ec.europa.eu/bepa/pdf/monti_report_final_10_05_2010_en.pdf
Eiropas Komisijas paziņojums "Digitālā programma Eiropai", ko pieņēma 2010. gadā 19. maijā, ir viena no galvenajām iniciatīvām Eiropas Komisijas stratēģijā "Eiropa 2020". Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:LV:HTML>

³ The European Union in International Affairs, GARNET Network of Excellence, Global Governance, Regionalisation and Regulation: the Role of the EU, Brussels 22–24 April 2010, Royal Flemish Academy of Belgium for Science and the Arts.

Atklāšanas runā Eiropas Komisijas prezidents Žozē Manuels Barrozo teica:

“Eiropas Savienība var kalpot kā modelis reģionālai integrācijai.”

Kā šis modelis radās? Eiropas apvienošanas idejai ir gara vēsture, bet pašreizējā Eiropas Savienība dzima Otrā pasaules kara pelnos. Altjero Spinelli un citi pretestības kustības dalībnieki kara laikā jau izvirzīja federālās Eiropas ideju kā miera garantu.⁴

Šūmana deklarācija

1950. gada 9. maijā tika sperts svarīgs solis Eiropas Kopienas dibināšanā – Robērs Šūmans⁵ nāca klajā ar priekšlikumu radīt organizētu Eiropu, kas ir nepieciešama mierīgu attiecību uzturēšanai. Šo priekšlikumu, kas pazīstams kā Šūmana deklarācija, uzskata par tagadējās Eiropas Savienības izveides sākumu.

Šodien 9. maijs ir kļuvis par Eiropas simbolu (Eiropas dienu), kas līdzās karogam, himnai, moto un vienotai valūtai (eiro) simbolizē Eiropas Savienību kā politisku organizāciju. Eiropas dienā notiek pasākumi un svinības, lai tuvinātu Eiropu tās iedzīvotājiem un tuvinātu Eiropas Savienības tautas.

Vaira Vīķe-Freiberga par Šūmana deklarāciju rakstīja:

“Mērķis bija pakāpeniski veidot plašāku un dziļāku politisku kopienu starp Eiropas valstīm, kas bijušas ilgstošas

⁴ Vers Une Europe Fédérale. Bertrand Vayssière, Preses Interuniversitaires Européennes – Peter Lang S. A., Bruxelles, 2006, p. 33–53.

⁵ Robērs Šūmans (*Robert Schuman*) (1886–1963) – bijušais Francijas Ministru prezidents un ārlietu ministrs (šajos amatos bijis laikposmā no 1947. līdz 1952. gadam). No 1958. līdz 1960. gadam bijis Eiropas Parlamenta priekšsēdētājs. Sadarbībā ar Žanu Monē uzrakstījis Šūmana deklarāciju, kas publicēta 1950. gada 9. maijā. Deklarācija pieejama: http://europa.eu/success50/html/story_02_lv.html

pretinieces. Kopienas pamatprincipi būtu dalībvalstu vienlīdzība un solidaritāte.”⁶

Robēra Šūmana deklarācijā ir teikts:

- Pasaules mieru nav iespējams nosargāt bez radošām pūlēm, kas ir samērīgas ar briesmām, kuras to apdraud. Organizēta un dzīva Eiropa var dot civilizācijai neaizstājamu ieguldījumu miera attiecību uzturēšanā.
- Eiropu neizveidos uzreiz vai saskaņā ar vienotu plānu. To veidos konkrēti sasniegumi, kas pirmām kārtām radīs *de facto* solidaritāti.
- Tādējādi vienkārši un ātri tiks realizēta interešu apvienošana, kas ir nepieciešama kopējās ekonomiskās sistēmas izveidei; tā var būt sākums, kas pāraugs plašākā un dziļākā kopienā starp valstīm, kuras gadiem ilgi atdalījuši asiņaini strīdi.
- Pretstatā starptautiskiem kartējiem, kuri mēdz ieviest ierobežojumus sadalei un izplatīšanai valstu tirgos, kā arī uzturēt augstu peļņas līmeni, šī organizācija nodrošinās tirgu apvienošanu un paplašinās ražošanu.
- Kopējo Augsto iestādi, kurai būs uzticēta šīs sistēmas vadība, veidos valdību ieceltas neatkarīgas personas, nodrošinot vienlīdzīgu pārstāvību.

Mūsdienu Eiropas Komisija ir kopējās Augstās iestādes pēctece, kurā katra dalībvalsts var nominēt savu komisāru. Lai gan dalībvalsts viņus ir nominējusi, komisāri ir neatkarīgi un pārstāv visas Eiropas intereses.

⁶ Grāmatas “Eiropai” autors Robērs Šūmans. Grāmata izdota ar Robēra Šūmana fonda un Francijas Kultūras centra Rīgā atbalstu. Ievadvārdos izdevumam latviešu valodā Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga raksta: “1950. gada 9. maijā Robērs Šūmans aicināja apvienot Francijas un Vācijas ogļu un tērauda ražotnes nolūkā nodrošināt mieru, uzlabot dzīves līmeni un veicināt miera laika sasniegumus. Mērķis bija pakāpeniski veidot plašāku un dziļāku politisku Kopienu starp Eiropas valstīm, kas bijušas ilgstošas pretinieces. Kopienas pamatprincipi būtu dalībvalstu vienlīdzība un solidaritāte.”

Šūmans arī atskatījās uz Eiropas vēsturi un rakstīja par to:

“.. līdz pat pēdējam karam Eiropas tautu sadarbība izpaudās galvenokārt starp aliansēm .. Alianses tika slēgtas un lauztas atkarībā no ambīcijām un aizvainojumiem. Bija alianses par vai pret Marijas Terēzes Austriju, Frīdriha II Prūsiju, Napoleona I Franciju .. Un bija necilvēcīgā 1939. gada augusta Vācijas–Krievijas alianse, visnesenākais un visciniskākais uzticību neradošas vienošanās paraugs.”

Pēdējais arī, protams, bija iemesls, kāpēc Latvijas Centrālajai padomei, kureliešiem un citiem bija jācīnās pret okupācijas varām Latvijā un kāpēc arī Latvija nevarēja pievienoties kopējās Eiropas celtniecībai pašā sākumā.

Lisabonas līgums

Eiropas Savienības tālākā attīstība, apvienojot Eiropu, kura tika atbrīvota 1945. gadā, un tās Eiropas valstis, kuras vēl ilgāk nekā 40 gadus palika aiz dzelzs priekškara, vainagojās ar Lisabonas līgumu – līgumu paplašinātai Eiropas Savienībai. 2009. gada 1. decembrī tas stājās spēkā, ietverot tiesības un brīvību, solidaritāti un drošību, paužot ES vērtības, iekļaujot Pamattiesību hartu Eiropas primārās tiesībās, izveidojot jaunus solidaritātes mehānismus un nodrošinot labāku aizsardzību Eiropas pilsoņiem.

Eiropas pilsoņu brīvības – iekšējais tirgus

Lisabonas līgumā ir saglabātas un nostiprinātas četras brīvības (cilvēki var brīvi pārvietoties, un preču, pakalpojumu un naudas aprīte ir tik brīva kā vienas valsts robežās), kā arī Eiropas pilsoņu politiskā, ekonomiskā un sociālā brīvība. Vienotais tirgus ir Eiropas Savienības stūrakmens, kas radījis Eiropas Savienības pilsoņiem vairākus miljonus darbvietu un vairāk nekā 800 miljardus eiro vērtu papildu labklājību (aprēķināts IKP pieaugums, kuru dod iekšējais tirgus). Kad šķēršļi tirdzniecībai ir novērsti un valstu tirgi atvērti, vairāk uzņēmumu var konkurēt savā starpā. Patērētājam tas

nozīmē zemākas cenas un plašāku izvēli. Savukārt uzņēmumi, kas pārdod savu produkciju vienotajā tirgū, var rēķināties ar aptuveni 500 miljonu lielu patērētāju skaitu visā Eiropas Savienībā.

Jauninājums Lisabonas līgumā ir tā saucamā “piektā brīvība” – cilvēku, zināšanu un tehnoloģiju brīva aprīte, kas balstās uz Eiropas zinātņietilpīgu ekonomiku. Tas papildina četras iekšējās tirgus brīvības un arī pamatojas uz Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 13. pantu par humanitāro un eksakto zinātņu brīvību. Minētajā pantā ir rakstīts, ka pētījumi humanitārajās un eksaktajās zinātnēs ir brīvi. Tiek respektēta akadēmiskā brīvība.

Manuprāt, šodienas līgumā ir ietverts jautājums, kurš pagātnē būtu novērsis daudz ciešanu un nevajadzīgu sadursmju. Lisabonas līgumā ir uzsvērtā dalībvalstu solidaritāte. Līgumā noteikts, ka Eiropas Savienība un tās dalībvalstis rīkojas kopīgi un solidarizējas, ja kādai dalībvalstij uzbrūk teroristi vai tajā notiek dabas vai cilvēku izraisīta katastrofa. Ir iekļauta arī solidaritāte enerģētikas jomā, kas ir ārkārtīgi svarīgs jautājums – īpaši Latvijai.

Inesis Feldmanis

Dr. habil. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

LATVIJA OTRAJĀ PASAULES KARĀ: JAUNA KONCEPTUĀLA SKATĪJUMA NEPIECIEŠAMĪBA

Otrais pasaules karš, kas sākās 1939. gada 1. septembrī, bija plaša vēriena notikums. Tas izšķirīgi ietekmēja pasaules vēstures gaitu un postoši skāra gandrīz ikvienu Eiropas valsti. Abi galvenie agresori un reizē sabiedrotie – nacistiskā Vācija un Padomju Savienība – nepilnu divu gadu laikā (22 mēnešos) pamanījās okupēt 12 Eiropas valstis, iznīcinot to valstisko neatkarību, bet divām valstīm (Somijai, Rumānijai) atņēma plašas teritorijas. Maskavas un Berlīnes saskaņoto akciju rezultātā faktiski tika iznīcināta gandrīz vai visa Austrumeiropa.

Pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai 1941. gada 22. jūnijā Otrais pasaules karš ideoloģiskajā aspektā ieguva jaunu dimensiju – sākās Rietumu demokrātijas un padomju boļševiku kopējā cīņa pret nacismu, un vēlāk tā atstāja lielu ietekmi uz kara būtības izpratni un uztveri Rietumvalstu sabiedrībā. Arī vēsturnieku darbos par karu uz vairākiem gadu desmitiem nostiprinājās tā sauktā uzvarētāju versija,¹ kurā notikumu norise un karojošo pušu darbība parasti tiek vērtēta tikai caur nacisma kā vienīgā ļaunuma prizmu. Padomju Savienības izdarītie starptautiskie un kara noziegumi ir atvirzīti otrajā plānā, uzsverot, ka tās sliktos darbus atsvēra ieguldījums un upuri nacisma sagrāvē.

¹ Britu vēsturnieks Normans Deiviss raksta par sabiedroto vēstures shēmu, bet nelieto terminu “uzvarētāju versija”. Sk.: Davies, Norman. *Europe : A History*. Oxford, 1996, p. 39–42.

Vienpusīgās un melīgās uzvarētāju versijas izvirzīšanās politiskais pamats bija Nirnbergas konsenss, respektīvi, uzvarētāju lielvalstu vienošanās pēc Otrā pasaules kara tiesāt un nosodīt tikai nacistu un to sabiedroto izdarītos noziegumus, kas tik tiešām bija briesmīgi (holokausts u. c.), bet ne vienīgie. Šāda rīcība nostiprināja pasaules sabiedriskajā domā pārlicību, ka, runājot par karu, simpātijas ir pelnījuši vienīgi nacisma oponenti un upuri. Turpretī indivīdi un nācijas, kuras tā vai citādi karojušas Vācijas pusē, tiek apzīmogotas ar kolaborācijas zīmogu un tāpat kā nacisti vainotas sodāmos noziegumos. Kā trāpīgi un ironiski nesen norādīja Latvijas vēsturnieks Aivars Stranga, nedaudz pārspīlējot varēja teikt, ka “Hitlers nācis no Baltijas vai Ukrainas”.²

Uzvarētāju versija kā ierobežota, vienpusīga un melīga nekad nav bijusi īsti pieņemama daudzām tautām, jo vēsturiskā atmiņa un izpratne par Otro pasaules karu daudzējādā ziņā ir atkarīga no katras tautas individuālās pieredzes un situācijas, kādā tā atradās. Latvijā, piemēram, iedzīvotāju noskaņojumu un darbību, kā arī viņu nostāju pret vācu okupācijas varu jūtami ietekmēja tieši pirmā padomju okupācija un centieni atgūt zaudēto valsts neatkarību. Līdz ar to kara norises Latvijā nevar izprast un kaut cik objektīvi izvērtēt, ja nepatur prātā divas ļaunuma paradigmas – komunismu un nacismu. Tā ir mūsu un reizē visas Austrumeiropas vēstures savdabība, kuru nedrīkstam ignorēt.

Jau ilgāku laiku vairāki Latvijas vēsturnieki visai asi kritizē uzvarētāju versiju un par vienu no saviem galvenajiem uzdevumiem uzskata šīs versijas recidīvu ietekmes izskaušanu Latvijas vēstures notikumu un faktu skaidrošanā, interpretēšanā un novērtēšanā,³ kā arī apraksta tās ietekmi uz krievu un britu jaunāko historiogrāfiju.⁴ Viņi atklāti atzīst,

² Stranga, Aivars. Priekšvārds // Ērglis Dzintars. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. Rīga, 2003, 14. lpp.

³ Feldmanis, Inesis. Ievads // Bleiere Daina, Butulis Ilgvars, Feldmanis Inesis, Stranga Aivars, Zunda Antonijs. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga, 2006, 7.–12. lpp.

⁴ Feldmanis, Inesis. Otrais pasaules karš: uztveres versijas un vērtējumi // Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki, 2005, Nr. 3, 86.–94. lpp.

ka konkrētajā vēsturiskajā situācijā, kādu radīja Otrais pasaules karš, vāciešus varēja uzskatīt par mazāku ļaunumu nekā krievus, kuri iemiesoja komunisma un iznīcības draudus.⁵ Tam ir objektīvs un racionāls pamats, vispirms mūsu vēsturiskā atmiņa, daudzu latviešu pārliecība, ka “vācu laikā” viņi cieta mazāk nekā “krievu laikos”. Ne velti daudzi latvieši gāja leģionā, jo tobrīd uztvēra krievus par saviem galvenajiem ienaidniekiem un nevēlējās pieļaut, lai viņi otrreiz okupētu Latviju un deportētu tās iedzīvotājus.

Iedzīvotāju noskaņojums

Izraudzītā jaunā konceptuālā pieeja, kas balstās uz minētajām divām ļaunuma paradigmām, prasa uztvert latviešu tautas noskaņojumu, vajadzības un intereses Otrā pasaules kara gados kā svarīgu un neatņemamu attiecīgā vēstures posma izpratnes elementu. Ikviens mēģinājums to ignorēt nozīmē centienus sagrozīt vēsturisko īstenību. Pavisam nevietā ir ilgi neapstrīdētās uzvarētāju versijas aizstāvēto vērtējumu ietekmē moralizēt un pārnest latviešiem, ka viņi cīnījās par savas valsts atjaunošanu it kā ir izvēlējušies nepareizu stratēģiju, jo toreizējā situācijā taču Vācija bija vienīgais reālais spēks, uz ko šajā cīņā varēja balstīties.

Otrā pasaules kara laikā neviens – pat lielvalstis – nevarēja izraudzīties sabiedrotos pēc ideoloģiskās pārliecības vai morāliem apsvērumiem. Visu noteica vienīgi tās vai citas puses intereses. Citādi nekad dienasgaismu nebūtu ieraudzījusi tā sauktā divvainā savienība – Rietumu demokrātisko lielvalstu (ASV, Lielbritānija) un totalitārās Padomju Savienības koalīcija, kas, vēsturiskā perspektīvā skatoties, bija īsta “Dieva dāvana” padomju diktatoram Josifam Staļinam. Sadarbība ar britiem un amerikāņiem ļāva Maskavai uz vairākiem gadu desmitiem noslēpt vai notušēt savus izdarītos noziegumus. Dažādu apsvērumu, arī pārprastas solidaritātes dēļ britu

⁵ Feldmanis, Inesis. “Vācu laiks” Latvijā: jauna konceptuāla skatījuma meklējumos // Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. 2008, Nr. 4, 58. lpp.

premjeru Vinstons Čērčils (*Churchill*) un amerikāņu prezidents Franklins Delano Rūzvelts (*Roosevelt*) bija ieinteresēti klusēt, viņi baidījās sarūgtināt un apbēdināt “nabaga tēvoci Džo” (Staļinu – I. F.). Vairākos gadījumos viņi gluži vienkārši pat pielāva, ka padomju diktators gluži vienkārši par viņiem nīrgājas un viņus apmulķo.⁶

Pašlaik gan vēsturnieku pētījumos par latviešu tautas noskaņojumu “vācu laikā” varam izlasīt vienīgi vispārīgas frāzes. Diezgan bieži ir norādīts, ka daudzi latvieši 1941. gada vasarā savus “mūžsenos ienaidniekus vāciešus” uztvēra un sveica kā atbrīvotājus, jo “pēc boļševiku terora gada vācu valdīšana likās kā sapņu saldums un gaismas atgriešanās”.⁷

Taču sajūsma par vāciešiem nebija pārāk ilga, tā strauji noplaka, un noskaņojums mainījās, jo vācieši nenodrošināja no viņiem gaidīto. Lai gan viņu attieksme pret baltiešiem bija nesalīdzināmi labvēlīgāka nekā pret citām toreiz Padomju Savienībā dzīvojošām tautām, viņi lielā mērā ignorēja latviešu vitāli svarīgās intereses un vajadzības. Lielummānijas pārņemtie un politikā visai klaji aprobežotie nacisti atbrīvošanas un neatkarības vietā atnesa jaunu brutālu okupāciju,

⁶ Piemēram, Potsdamas konferences laikā (1945. gada 17. jūlijs – 2. augusts) PSRS, Lielbritānijas un ASV vadītāji plaši diskutēja par Polijas jauno rietumu robežu. Situācija bija izveidojusies visai neparasta, pat kurioza. Jaltas konferencē (1945. gada 4.–11. februāris) “trīs lielie” vienojās, ka robeža ies pa Oderu un Neisi. Toreiz neviens no Rietumvalstu līderiem nebija pamanījis, ka patiesībā ir divas upes, ko sauc Neise. Čērčils bija sapratis, ka robeža būs austrumu Neise. Taču Potsdamā Staļins (viņš jau jūnijā bija vienpusēji noteicis Polijas austrumu un rietumu robežas) paziņoja, ka teritoriju starp austrumu un rietumu Neisi ir piešķīris Polijai. Līdz ar to Polijas robeža tika pārcelta vēl tālāk uz rietumiem un poļi (gribēja viņi to vai negribēja) ieguva jaunas vēsturiskas vācu teritorijas, ieskaitot seno vācu pilsētu Breslavu (Vroclavu). Rietumu lielvalstu līderi (ASV Potsdamā pārstāvēja jau prezidents Harijs Trumens (*Trumen*)) samierinājās ar šo faktu un padomju diktatora nekaunību. Viņi izteica tikai atrunu, ka robežu jautājums galīgi jāatrisina miera konferencei. Piebildīsim, ka 1946. gada sasauktajā Parīzes miera konferencē Vācijas jautājumu neapsprida un Staļina noteiktās Polijas robežas palika nemainīgas.

⁷ Šādi latviešu attieksmi pret vācu okupācijas varu vērtē Toronto Universitātes profesors Modris Ekšteins. Sk.: Lācis, Visvaldis. Latviešu legions patiesībā gaismā. Rīga, 2006, 43. lpp.

ko raksturoja represijas, kas vērsās pret ebrejiem, komunistiem, padomju aktīvistiem un nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem. Daudziem bija nepieņemama arī nacistu īstenotā sociālā un ekonomiskā politika.

Ilūzijām gaistot, latvieši arvien vairāk pārliccinājās, ka vienu ļaunumu aizstājis cits. Īsts lūzuma moments tautas noskaņojumā iestājās 1942. gada sākumā. Vairāki vācu izcelsmes dokumenti liecina, ka tieši šajā laikā nacisti atsāka lietot kādu senu jau starpkaru periodā aprobētu metodi. Viņi nemitīgi slavēja igauņus, kuri tik tiešām daudz ilgāk nekā latvieši saglabāja pozitīvu noskaņojumu pret vāciešiem, regulāri pretnostatot viņus latviešiem un lietuviešiem kā paraugu.⁸ Tas gan nemainīja vispārējo situāciju. Arvien noteiktāk latviešu sabiedrībā nostiprinājās uzskats, ko raksturoja nepatika pret vāciešiem un bailes no krieviem. Nokļūšana no jauna viņu pakļautībā lielākoties tika uztverta kā pati nevēlamākā un tautas izdzīvošanai bīstamākā alternatīva. Padomju varas negēlīgās izdarības un veiktie noziegumi 1940. un 1941. gadā ne tuvu nebija aizmirsti, tie spilgti dzīvoja tautas atmiņā.

Progresu pēdējos gados aplūkotās problēmas pētniecības procesā raksturo vairāku vēsturnieku mēģinājumi (ņemot vērā latviešu izcelsmes zviedru autora Leonīda Siliņa ieteikumu⁹) latviešu tautas noskaņojumu arvien noteiktāk skatīt divu paradigmu – cerības un vilšanās – kontekstā.¹⁰ Tā ir atzīstama iecere, pozitīva tendence, kas nākotnē var garantēt ļoti labus izpētes rezultātus. Pastāv cerības, ka latviešu maiņīgā attieksme pret vācu okupācijas varu no blakus tēmas, interesantas epizodes vai nepieciešamas ilustrācijas pārvērtīsies par galveno vēsturisko norišu izpratnes atslēgu.

⁸ Piemēram, sk.: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), R 105183, 320961, Gesandte Grosskopf. Bericht aus Estland, 7. November 1941.

⁹ Siliņš, Leonīds. Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. Rīga, 2001, 15. lpp.

¹⁰ Sk.: Zellis, Kaspars. Nacionālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā (1941. gada jūnijs – decembris) // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). Rīga, 2007, 243. lpp.

Vispusīgas un adekvātas zināšanas par latviešu tautas noskaņojumu Otrā pasaules kara gados ir svarīgs nosacījums, lai pietiekami augstā izpētes līmenī varētu risināt vairākas citas “vācu laika” problēmas. Šo saistību labi ir uztvēris un fiksējis amerikāņu vēsturnieks Roberts Vaits (*Waite*). Vienā no saviem rakstiem, minot dažus pirmos vācu okupācijas varas pasākumus, viņš norāda:

“Smagi latviešu nacionālās jūtas aizskāra ielu pārdēvēšana, vācu valodas izvirzīšana pirmajā vietā, 18. novembra svinēšanas aizliegums, Latvijas iekļaušana okupēto padomju teritoriju veidojumā ar nosaukumu “Ostlande”. Tas viss kopā jau drīzumā izraisīja pirmās neapmierinātības izpausmes, pretvācisku un pretnacistisku noskaņojumu un darbību. Sevišķi strauji opozīcija pieauga 1942. un 1943. gadā. Pirmkārt, neapmierinātība tika pausta atsevišķu cilvēku izteikumos publiskās vietās, uzrakstos vai pašdarinātos uzskaušumos. Otrkārt, latviešu patrioti Rīgā un citur sāka izdot regulārus izdevumus, kas tika izplatīti pa pastu vai no rokas rokā. Treškārt, radās jaunatnes grupas, kas aicināja atjaunot Latvijas neatkarību un atbrīvot zemi no nacistu okupantiem.”¹¹

Ļoti nozīmīgs šajā gadījumā ir arī politiskais un izglītojošais aspekts. Padziļināti un uz avotu materiālu stingri bāzēti pētījumi par latviešu tautas mainīgo noskaņojumu Otrā pasaules kara gados dotu iespēju sniegt visās cēloņsakarībās un norisēs tik vienotu, loģisku un neapstrīdamu vēstures norišu kopainu, ka varētu pārliecināt arī Baltijas savdabīgo situāciju nepārzinošos ārzemju lasītājus. Kā norāda pazīstamais britu vēsturnieks Normans Deiviss (*Daves*), Rietumos joprojām grūti aptvert to, ka, no Rīgas, Tallinas vai Viļņas skatpunkta

¹¹ Waite, Robert. Some Aspekts of Anti – German Sentiment in Latvia (1941–1944), in *Latvia under Nazi German Occupation 1941–1945. Materials of an International Conference 12–13 June 2003, Riga* (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Volume 11), Riga, 2007, p. 176.

raugoties, nacistu ienākšana tika uztverta kā atbrīvošana no padomju tirānijas.¹²

Pretošanās kustība un kolaborācija

Pieminētā jaunā konceptuālā pieeja prasa arī precīzāk noteikt tādu jēdzienu kā “pretošanās kustība” un “kolaborācija” saturu. Galvenā nelaime ir tā, ka šo vēsturiskajā domāšanā tik dziļi iesakņojušos jēdzienu galveno saturu un lietošanu lielā mērā noteica ilgus gadus valdošā melīgā uzvarētāju versija. Līdz ar to tie pilnībā neatspoguļo vēsturisko realitāti, pat to jūtami sagroza. Šodien nepieciešams vismaz būtiski precizēt šos jēdzienus, no jauna tos definēt vai sašaurināt to lietošanas sfēru.

Lai cik tas dīvaini arī nebūtu, Latvijas historiogrāfijā joprojām nav dota pietiekami skaidra un izsvērtā atbilde uz jautājumu, kas bija pretošanās kustība “vācu laikā”, kādas grupas varētu un kādas tomēr nedrīkstētu pieskaitīt šai kustībai, lai galīgi nediskreditētu pašu kustības jēdzienu. Izvirzītais jautājums ir īpaši svarīgs, jo saistīts ar to, lai mēs konsekventi ievērojam Latvijas un tās tautas intereses, vērtējot notikumus “vācu laikā”. Nereti tomēr liekas, ka, izmantojot cīņas faktu pret nacistiem, vairākos mūsdienu Latvijas vēsturnieku darbos pilnīgi nevietā tiek afišēta un nepamatoti popularizēta pirmā okupanta līdzskrējēju darbība, kas savā būtībā bija vērsta pret neatkarīgas Latvijas atjaunošanu.

Par izejas punktu teorētiskas ievirzes vērtējumos vienmēr vajadzētu kalpot tam neapstrīdamajam vēstures faktam, ka Otrā pasaules kara gados Latvija pārdzīvoja divas dažādas okupācijas. Līdz ar to Latvijas situācijas savdabība nosaka, ka, runājot vismaz par aktīvo pretošanās kustību, tajā būtu iekļaujamas tikai tās grupas (pieļaujot arī atsevišķus izņēmumus), kuras pauda gatavību pretoties abiem okupantiem, par mērķi izvirzīdamas Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu. Šādā skatījumā ārpus aktīvās pretošanās kustības

¹² Davies, Norman. *Europe : A History*. Oxford, 1996, p. 41.

paliek vietējā komunistiskā pagrīde un tā sauktie padomju partizāni (daudzi no viņiem bija iesūtīti pāri frontes līnijai no PSRS aizmugures rajoniem), kuri gan cīnījās pret vāciešiem, bet par padomju okupācijas atjaunošanu. No Latvijas nacionālo interešu viedokļa viņi vairāk bija kolaboranti, nevis pretošanās kustības dalībnieki, ja mēs kolaborāciju un pretošanās kustību mēģinām uztvert kā atšķirīgus attieksmes veidus pret okupācijas varām. Nevar taču apzīmēt ar vienu un to pašu terminu grupas, kuru mērķi bija diametrāli pretēji, un uztvert tās kā Latvijai vienlīdz nozīmīgas.

Kāpēc mēs tā saukto padomju pretošanās kustību nevarētu gluži vienkārši dēvēt par komunistisko, padomju partizānu un diversantu kustību?¹³ Tas taču ir daudz precīzāks un vēsturiskajai īstenībai atbilstošāks apzīmējums, jo šādi tiek akcentēta pakļautība Maskavai un attiecīgo cīņas dalībnieku izteikti negatīvā attieksme pret Latvijas neatkarību.

Šajā ziņā kritiku neiztur Latvijas vēsturnieka Ulda Neiburga iebildums, ka tiekot ierobežots pretošanās kustības daudzpusīgais spektrs, ja par pretošanās kustību Latvijā uztvertas tikai tās izpausmes, kas vērstas pret abām okupācijas varām un virzītas uz Latvijas neatkarības atjaunošanu. Pavisam nevietā ir viņa pretjautājums:

“Ar kādu jēdzienu apzīmēt kara gados Latvijā aktīvi darbojošos poļu *Armia Krajowa* pretošanās kustības dalībniekus, kuru mērķis bija Polijas neatkarības atjaunošana un daļai no viņiem pat poļu apdzīvoto Latvijas teritoriju pievienošana Polijai?”¹⁴

Šajā gadījumā jārunā nevis par Latvijas, bet gan par poļu vai Polijas pretošanās kustības izpausmēm latviešiem

¹³ Feldmanis, Inesis. Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). Rīga, 2007, 62.–63. lpp.

¹⁴ Neiburgs, Uldis. Pretošanās kustības nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2009, 446. lpp.

piederošās teritorijās. Galvenokārt tāpēc, ka Latvijas poļi, kas iesaistījās šajā, daļēji no ārienes organizētajā kustībā, cīnījās taču par Polijas interesēm un teritoriju, kurā viņi dzīvoja, uzskatīja par poļiem piederīgu.

Kas attiecas uz jēdzienu “kolaborācija” vai “kolaboracionisms”, jāteic, ka ļoti daudzi Latvijas vēsturnieki gandrīz vai par savu svētu pienākumu uzskata visai bieži lietot šo negatīvu pieskaņu ieguvušo jēdzienu, izvērtējot vietējo iedzīvotāju un vāciešu attiecības nacistu okupētajā Latvijā. To ir visai grūti akceptēt, jo kolaborācijas jēdziens tomēr nav īsti piemērots un atbilstošs vietējo iedzīvotāju darbības raksturošanai valstīs, kuras pārdzīvoja vairākas okupācijas. Pilnībā jāpiekrīt latviešu izcelsmes vēsturniekam Andrievam Ezergailim, kurš negatīvi izsakās

“par kolaborācijas jēdziena pielāgošanu vācu okupācijas laikā Austrumeiropā, sevišķi Latvijā”.¹⁵

Kolaborācijas jēdziens ir cieši saistīts ar lojalitātes un nodevības problēmu. Latvijas gadījumā tā izvirzās visai specifiskā formā, kas no jauna apliecina minētā jēdziena nepiemērotību. Iedzīvotāju lielākā daļa taču neuztvēra padomju valsti par savu, viņi pret to neizjuta nekādu pienākumu.¹⁶ Tas ir arī labi saprotams, jo Latvijas PSR faktiski bija nelatviešu valsts

“vadošajos amatos un partijā arvien vairāk dominēja krievi un krieviski runājošie.”¹⁷

¹⁵ Ezergailis, Andrievs. Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: piedāvātā un atraidītā // Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki. 2004, Nr. 2, 42. lpp.

¹⁶ Vācu autoram Dīteram Polam (*Pohl*) ir pilnīga taisnība, kad viņš vienā no saviem darbiem jautā: “Piemēram, kā bija iespējams no baltiešiem prasīt būt lojāliem pret padomju okupācijas varu” // Pohl, Dieter. Die deutsche Besatzung und die Gesellschaften Europas. In: Süß, Dietmar, Süß, Winfried (Hg.). Das Dritte Reich. Eine Einführung, München, 2008, S. 277.

¹⁷ Felder, Björn M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946. (Krieg in der Geschichte, Band 43.) Padeborn/München/Wien, 2009, S. 93.

Sākoties “vācu laikam”, latviešu vairākums bija saglabājuši lojalitāti pret Latvijas valsti, kas *de facto* tika iznīcināta padomju okupācijas rezultātā. Daudzi cerēja, ka nacisti pieļaus zaudētā valstiskuma atjaunošanu. Latvijā tas bija pamatmotīvs sadarbībai ar vācu okupācijas varu. Savukārt tie latvieši, kuri tieši palīdzēja vāciešiem īstenot holokaustu, nebija nekas vairāk kā vienkārši kriminālnoziedznieki.

Ja jēdziens “kolaborācija” tomēr dažam labam autoram ir nepārvarama sirdslieta, tad būtu vēlams to lietot diferencēti, lai iespējami precīzi raksturotu tās vai citas personas darbības veidu un virzību. Šajā gadījumā līdzās tādiem terminiem kā “kolaborācija” (vienkārša sadarbība ar okupantiem) vai “kolaboracionisms” (nodevīga sadarbība) varētu lietot jēdzienu “taktiskā kolaborācija”, ar to apzīmējot tādu sadarbību ar vācu okupācijas varu, kas bija vērsta uz to, lai sasniegtu mērķus, kas tā vai citādi atbilda latviešu tautas interesēm. Apspriešanas vērts ir arī jautājums, vai taktisko kolaborāciju nevarētu uztvert un definēt kā noteiktu pretošanās kustības formu.

Latviešu leģions un centieni pēc neatkarības

Sadarbības kontekstā ar vāciešiem vairāki Latvijas autori aktīvi pēta Latviešu SS brīvprātīgo leģiona (turpmāk – Latviešu leģions) vēsturi, kura arvien biežāk tiek analizēta un izvērtēta visu nacistu okupēto un pārvaldīto zemju militāro formējumu pastāvēšanas un funkcionēšanas kontekstā. Šāds skatījums, kas vēsturiski ir vairāk nekā pamatots, ļauj akcentēt Latvijas īpatnējo situāciju un paver plašas iespējas salīdzinājumam. Tas parāda, ka Latviešu leģions Eiropā nebija nekāds izņēmums.

Jau Otrā pasaules kara sākumā ieroču SS (*Waffen SS*) karaspēkā iekļāvās brīvprātīgie no ģermāņu zemēm – Dānijas, Norvēģijas, Holandes, Zviedrijas un Beļģijas. Kara pēdējos gados ieroču SS karaspēks pakāpeniski zaudēja savu elitāro raksturu un pārvērtās par “multinacionālu” armiju. Vācijas militārā stāvokļa pasliktināšanās, lielie dzīvā spēka

zaudējumi, kā arī krīze ģermāņu brīvprātīgo kustībā piespieda SS vadību atteikties no “rasistiskiem priekšstatiem un kritērijiem” SS vienību komplektēšanā un iesaistīt tajās arī “neģermāņu” tautas. SS karaspēkā tika iekļautas franču, valonu, ukraiņu, krievu, itāliešu, baltkrievu, kazaku, ungāru, rumāņu, horvātu, latviešu, igauņu un citu tautu divīzijas vai mazākas militāras vienības. Īpaša parādība ieroču SS bija musulmaņu vienības, piemēram, austrumturku vienība, tatāru kalnu brigāde vai Balkānos dzīvojošo musulmaņu pulki un divīzijas. 1944. gadā ieroču SS karaspēkā dienēja vairāk nekā 910 000 vīru, no kuriem aptuveni 57% nebija valsts vācieši (*Reichsdeutsche*).¹⁸ Ieroču SS vienībās cīnījās gandrīz visu Eiropas tautu pārstāvji.¹⁹ No 38 divīzijām, kuras kara beigās veidoja ieroču SS karaspēku, neviena nebija saskomplektēta tikai no vāciešiem, bet 19 veidoja lielākoties ārzemnieki.²⁰

Latvijas vēsturnieki sekmīgi risina arī vairākas ar leģiona vēsturi saistītas konkrētas problēmas. Pietiekami rūpīgi visās niansēs izsvērts tāds jautājums kā leģiona definīcija. Tā nozīmīgumu noteica visai raibā situācija vēstures literatūrā – sastopamas ir vismaz trīs definīcijas.

Visai lietderīga izrādījās pirms gadiem pieciem ierosinātā diskusija.²¹ Vairāki leģiona vēstures pētnieki par visadekvātāko atzina jēdziena “Latviešu leģions” šaurāko izpratni – leģions sastāvēja no ieroču SS karaspēkā pakāpeniski izveidotās 15. un 19. divīzijas.²² Kā neatbilstošu realitātei viņi noraidīja ģenerālinspektora Rūdolfa Bangerska pausto viedokli, viņš ar vārdiem “Latviešu leģions” sliecās saprast visus kara laikā

¹⁸ Lumsden, Robin. *Himmler's Black Order 1923–1945*. London, 1997, p. 207.

¹⁹ Hausser, Paul. *Waffen-SS im Einsatz*, Göttingen, 1953. S. 27.

²⁰ Stein, Georg H. *Geschichte der Waffen SS*. Düsseldorf, 1967. S. 123.

²¹ Diskusijas pieteikumu sk.: Feldmanis, Inesis. *Nacistu okupācijas politika Latvijā (1941–1945): pētniecības problēmas, iespējamie risinājumi un varianti // Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas. Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.)*. Rīga, 2007, 57.–61. lpp.

²² Feldmanis, Inesis. “Vācu laiks” Latvijā, 62. lpp.

izveidotos latviešu militāros formējumus (arī tos, kas iekļāvās vērmahtā),²³ kā arī SS reihsfirera Heinriha Himlera doto definīciju – nosaukums “Latviešu leģions” ir kopējs apzīmējums visām ieroču SS un policijas sastāvā izveidotām latviešu vienībām. Piebildīsim, ka SS reihsfirera definīcija, kas ir resorisko interešu nosacīta (SS pakļautībā atradās visa vācu policija), neveicina vēsturiskajai patiesībai atbilstošu priekšstatu veidošanos, jo pilnīgi ignorē atšķirību starp policijas bataljoniem un frontes vienībām.

Latviešu leģionāru tēma, kas ir visai sarežģīta, ietver arī vairākus grūti risināmus jautājumus. Savulaik Haralds Biezais grāmatā “Latvija kāškrusta varā” rakstīja:

“Pretruna apgalvojumā par spaidu mobilizāciju un reizē par cīņu Latvijas valsts brīvības dēļ ir atklāta. Tā prasa noskaidrošanu.”²⁴

Nepretendējot uz neapstrīdamu patiesību, varētu tomēr šajā sakarā norādīt, ka pretruna drīzāk ir šķietama nekā reāla. Te vairāk vērojama neatbilstība starp objektīvo apstākļu (arī nacistu politikas ievirzes) toreizējo un tagadējo izpratni un novērtējumu. Tā lielā mērā veidojusies pēc Otrā pasaules kara valdošās uzvarētāju versijas ietekmē.

Pēc būtības nacisti veica piespiedu mobilizāciju (neierašanās gadījumā taču bija paredzēti sodi), kuru daudzi pārbaudei pakļautie tomēr toreizējā situācijā uztvēra kā pašsaprotamu. Iešana leģionā, viņu izpratnē, bija vienīgā reālā iespēja, kā cīnīties pret ienīsto ienaidnieku un nepieļaut vai aizkavēt otrreizējo padomju okupāciju. Daudzi leģionāri atradās ilūziju varā, un viņiem, lai cīnītos, bija vajadzīgs vilinošs ideāls – brīva un neatkarīga Latvija. Viņi neizprata “lielo politiku”, cerēja uz britu palīdzību neatkarīgas Latvijas atjaunošanā vai arī uz 1919. gada situācijas atjaunošanos, kad ar vāciešu palīdzību izdevās satriekt lieliniekus, bet vēlāk sakaut arī

²³ Sk.: Kangeris, Kārlis. Piezīmes pie jautājuma kompleksa “Latviešu leģions” // Latviešu leģions: Varoņi, nacisti vai upuri? [Die lettische Legion: Helden, Nazisten oder Opfer?]. Rīga, 1998, S. 113.

²⁴ Biezais, Haralds. Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi – pašu ļaudis. Istlansinga, 1992, 101. lpp.

pašus vāciešus. Taču vienā ziņā viņi bija reālisti, jo apzinājās, ka bruņotas nacionālās vienības visos laikos ir noteikts spēks, ar ko visām varām vajadzētu rēķināties. Leģions bija spēcīgs arguments, spēcīgs pierādījums par labu tam, ka latvieši ne-grasījās samierināties ar dzīvi nebrīves statusā ne nacistu piedāvātajā “jaunajā Eiropā”, ne arī “darbaļaužu paradīzē” – Padomju Savienībā.

Neskatoties uz Rietumu literatūrā valdošajām nostādnēm, Latvijas vēsturniekiem nevajadzētu kautrēties un vairīties arvien skaidrāk paust pozitīvu attieksmi pret leģionāru galvenajiem cīņas mērķiem, jo viņu iesaistīšanās cīņās Vācijas pusē bija saistīta ar antikomunistisko noskaņojumu. Viņi necīnījās par nacionālsociālisma idejām un nebija vācu firera “politiskie zaldāti”. Pilnīgi sveša viņiem bija pārliecība, ka nacionālsociālisms ir nākotnes ideoloģija. Latviešu leģionārus nesaistīja ne Vācijas ideoloģiskie, ne arī militārie mērķi. Vācija viņiem bija vajadzīga kā sabiedrotais, lai varētu cīnīties pret Padomju Savienību. Vienīgi bailes no Sarkanās armijas atgriešanās spieda daudzus latviešus samierināties ar vācu okupācijas varu.

Latviešu karavīru noskaņojumu, viņu dziļo naidu pret Padomju Savienību ļoti pārliecinoši vienā no saviem ziņojumiem ir atklājis 15. divīzijas komandieris vācu oberfirers Ādolfs Akss (Ax). 1945. gada 27. janvārī viņš rakstīja:

“Pirmām kārtām viņi ir latvieši! Viņi vēlas patstāvīgu latviešu nacionālo valsti. Nostādīti izvēles priekšā – Vācija vai Krievija, viņi ir izšķīrušies par Vāciju [...], jo meklē saistību ar Rietumu civilizāciju. Vācu virskundzība viņiem šķiet mazākais ļaunums. Naidu pret Krieviju [...] padziļināja [...] Latvijas okupācija [...]. Viņi uzskata cīņu pret Krieviju par savu nacionālo pienākumu.”²⁵

Saistībā ar Latviešu leģionu vēstures literatūrā visai bieži tiek risināts arī jautājums par Latvijas autonomiju un neatkarības iespējamo atjaunošanu, jo nacistu elite, lai

²⁵ Neulen, Werner H. An der Deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS, München, 1985, S. 294.

kāpinātu latviešu karavīru cīņas spar, bija spiesta laiku pa laikam visai nopietni apspriest latviešu prasības pēc valstiskās patstāvības. Vairāku autoru darbos šis temats tiek aplūkots ļoti pavisai un neiedomājami neprecīzi. Taču ne jau tas šajā gadījumā ir pats būtiskākais. Izrādās, ka mūsdienā Latvijas vēsturniekiem ir visai grūti (pat negribu izteikties – kāpēc) te saskatīt kaut ko pozitīvu vai akceptējamu. Kā gan citādi varētu izskaidrot valdošo, izvairīgi neitrālo, reizēm pat nosodošo attieksmi pret aktivitātēm, kas noveda pie Rūdolfa Bangerska (1945. gada 20. februāris) vai Roberta Oša (1945. gada 4. maijs) valdības izveidošanās! Rodas jautājums, vai, ievērojot Latvijas valsts un latviešu tautas interešu viedokli, tomēr nevajadzētu šīs aktivitātes pirmām kārtām raksturot kā Latvijas neatkarības nodrošināšanas centienu izpausmi un nevēlēšanos pat ārkārtīgi nelabvēlīgajos un sarežģītajos apstākļos nesamierināties ar likteni, respektīvi, draudošo otro padomju okupāciju?

Padomju propagandas mītu dzīvīgums

Uzvarētāju versijas izpausmju kritikas kontekstā svarīgs Latvijas vēsturnieku uzdevums ir kļiedēt visus padomju propagandas radītos mītus un atklāt visas agrākās falsifikācijas, kuras nereti balstās uz veikli safabricētiem avotiem. Īpaši bieži ar absurdiem izdomājumiem jāsastopas, ja aplūkojam upuru skaitu okupētajā Latvijā. Joprojām varam lasīt pilnīgi aplamus apgalvojumus, ka Salaspils, kas bija neliela un pat nacistu koncentrācijas nometņu sarakstā neiekļauta nometne, bijusi lielākā civiliedzīvotāju iznīcināšanas nometne Baltijā (pat ar gāzes kamerām!?), reizes četrdesmit piecdesmit, pat vairāk pārspilējot patieso upuru skaitu.

Savā ziņā visus izdomājumu rekordus pārspēj Krievijas autors Mihails Krisins (*Krysin*), kurš 2006. gadā izdotajā grāmatā “SS latviešu leģions” raksta, ka līdzās Osvencimai, Dahavai un Buhenaldei “Salaspils nāves nometne (par nāves nometnēm gan parasti dēvē nometnes, kur upurus nogalina tūlīt pēc viņu atvešanas, bet Salaspilī nekas tāds nenotika – I. F.) kļuva par vienu no divdesmitā gadsimta vēstures

briesmīgākajām lappusēm.”²⁶ Viņš “citē” augstāko SS un policijas vadītāju Ostlandē Fridrihu Jekelnu (*Jeckeln*), kas Rīgā 1946. gada sākumā notikušajā tiesas prāvā it kā esot izteicies, ka vācieši no 1941. gada decembra līdz 1942. gada vidum nošāvuši 87 000 ebreju, kuri nonāca Salaspilī no citām valstīm.²⁷ Atsauces uz dokumentu gan nav, un līdz ar to pārbaudīt citāta patiesumu nav iespējams. Atliek vien norādīt, ka minētajā laika posmā Salaspils nometne tika celta un būvdarbos bija nodarbināti galvenokārt no Vācijas atvestie ebreji. Jaunākajā speciālajā latviešu vēsturnieku pētījumā par Salaspili, balstoties uz detalizētu vācu dokumentu analīzi, minēts, ka būvfāzes periodā mirušo un noslepkavoto ebreju skaits nedaudz pārsniedza tūkstoti.²⁸

Veselam saprātam grūti aptverami pārspilējumi konstatējami arī citās nacistu upuru kategorijās. Minēšu tikai vienu piemēru. 2004. gada 13. februārī Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijas Informācijas un preses nodaļa izplatīja memorandu “Par latviešu SS leģiona līdzdalību kara noziegumos un mēģinājumiem Latvijā revidēt Nirnbergas tribunāla spriedumu”. Šajā dokumentā norādīts, ka Salaspils nometnē vien esot iznīcināts 101 100 padomju pilsoņu (iznāk, ka klāt vēl pie M. Krisina minētajiem ārvalstu pilsoņiem!!!), bet visā Latvijas teritorijā esot nogalināti 313 798 civilisti un 330 032 padomju karagūstekņi.²⁹

Memoranda autoriem varētu uzdot vienkāršu jautājumu – Latvija ir maza zeme, kur tad atrodas tie milzīgie masu kapi? Pēc šāda jautājuma, šķiet, ir pavisam lieki norādīt, ka šie

²⁶ Крисин, Михайл. Латышский легион СС вчера и сегодня. Москва, 2006, с. 69.

²⁷ Turpat.

²⁸ Kangeris, Kārlis, Neiburgs Uldis, Viksne Rudīte. Das Lager Salaspils: Historische Quellen und Historiographisches Material. In: Occupation Regimes in the Baltic States 1940–1991 (Symposium of the Historians of Latvia, Volume 25). Rīga, 2009, p. 217–231.

²⁹ Sk.: Feldmanis, Inesis, Kangeris, Kārlis. Par latviešu SS brīvprātīgo leģionu // Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). Rīga, 2007, 236. lpp.

skaitļi ir absolūti nepareizi, tie publicēti bez jebkāda pamata, un tiem nav vietas nopietnos vēstures pētījumos.

Kas būtu jādara Latvijas vēsturniekiem šādā situācijā? Acīmredzot vajadzētu veikt nopietnus pētījumus par to, kā padomju iestādes pēc Otrā pasaules kara fabricēja avotus un falsificēja skaitļus par Latvijā “vācu laikā” bojāgājušo un represēto skaitu. Šā uzdevuma īpašo svarīgumu nosaka arī tas, ka šos neticami pārspīlētos skaitļus joprojām plaši izmanto Latvijai nelabvēlīga propaganda.

Tunne Kelams
Eiropas Parlamenta deputāts

OTRĀ PASAULES KARA IZRAISĪTĀS SEKAS BALTIJAS VALSTĪM

Izsaku pateicību Inesei Vaiderei, Kara muzejam un Latvijas Aizsardzības ministrijai par konferences organizēšanu.

Ojārs Kalniņš ir ierosinājis apsvērt jautājumu, vai mēs pārāk daudz neiedziļināmies mūsu vēsturē. Tā nav tiesa. Citas Eiropas valstis savai vēsturei pievērš lielu uzmanību. Taču šo valstu vēsture lielākoties nav traģiska, un to pagātnes problēmas ir atrisinātas. Tajā pašā laikā, kad daudzās valstīs valdīja karaļi, Latvija un Igaunija bija demokrātiskas valstis jau no pašiem pirmsākumiem. Mums nav jārunā par saviem karaļiem, bet gan par citu valstu valdniekiem un diktatoriem, no kuriem mums bijis jācieš, un jārisina viņu iepriekšējās rīcības sekas.

Šķiet, ka šis jautājums ir kaut kādā veidā saistīts ar mūsu tradicionālo “šaubīgo” mentalitāti. Pilnīgi neapzināti šķiet, ka mēs vēl joprojām šaubāmies, vai esam patiešām neatkarīgi vai neesam. Vai kaut kur augstākajā līmenī vēl ir regulētāji, kuri lemj, vai mums ir ļauts spriest par mūsu vēsturi?

Faktiski mēs esam neatkarīgi. Tāpēc ir pilnīgi pamatoti – un tas pat ir mūsu pienākums – uzzināt vēsturisko patiesību un pat vairāk – izveidot līdzsvarotu pieeju Eiropas vēsturei. Tās ir mūsu saistības. Tās nav tikai saistības pret Latviju, Igauniju vai Lietuvu; tās ir mūsu saistības pret visu Eiropu, jo mēs esam Eiropas daļa. Mēs neesam ienākuši Eiropā; mēs esam bijuši Eiropas daļa vienmēr, pat par spīti okupācijai.

Taču pastāv problēma, kas mums jārisina. Daudzi Eiropas rietumu un arī austrumu daļā lolo cerību, ka jauno dalībvalstu vēsturiskās problēmas, nesen piedzīvotās netaisnības, izaicinājumi un padomju okupācija vienkārši izzudīs.

Mūsu draugi Eiropas rietumu daļā ir ierosinājuši atstāt pagātni aiz muguras un tā vietā koncentrēties uz nākotni. Pēdējie seši gadi Eiropas Parlamentā mani ir pārliecinājuši, ka šādas cerības ir nereālas. Mūsdienās vēl arvien ir miljoniem komunistiskā totalitārā režīma upuru, kuri nav ieguvuši “nekad vairs” garantiju, kuru savukārt ieguvuši nacisma upuri.

Kamēr patiesība un taisnība nav noteikta publiski un oficiāli, nesenās pagātnes netaisnības milzīgais potenciāls tā vienkārši nepazudīs. Gluži otrādi, tas meklē izpaušanos kaut kur pagrīdē. Mums jāsaprot, ka tad, ja šiem cilvēkiem un viņu pēcnācējiem netiks piedāvāta patiesība un taisnība, viņu vilšanās un sāpes var ievirzīties jaunās populistiskās kustībās, pat veicināt neokomunistisku nostāju. Līdz šim ir tapis skaidrs, ka nesenās pagātnes mantojums nezudīs. Mums ar to ir jāsaskaras – un ar “mums” es domāju Eiropu kopumā. Nav iespējams uzbūvēt jaunu Eiropu, nesaskaroties ar pagātni un neatbildot uz pagātnes jautājumiem.

Tikai pirms dažām dienām Eiropas Parlamentā otra Latvijas pārstāve Sandra Kalniete izveidoja parlamentāriešu darba grupu, kuru nosauca par Eiropas vēstures izlīguma grupu. To varētu saukt arī par Eiropas valstu vēstures integrāciju, jo mums nepieciešama integrēta pieeja, lai risinātu reālo situāciju, kuru joprojām veido tik daudz aizspriedumu, dažādu vēsturisku tradīciju un stāstījumu. Bet šī darba grupa radīta arī Eiropas vēstures bagātināšanai. Tā nav veltīta tikai Centrāleiropas, Austrumeiropas vai Dienvideiropas vēsturei. Tai būtu jāklūst par Eiropas kā vienota veseluma integrētu vēsturi. Un mūsu Baltijas valstu ieguldījums, kā arī mūsu Ziemeļaustrumeiropas vēsturiskā pieredze ir visvērtīgākā. Mums nevajadzētu par to kaunēties vai kļūt pārāk pieticīgiem. Tā ir bijusi ļoti vērtīga pieredze, kura jāzina un jāglabā visām Eiropas valstīm kopumā. Virzoties uz ļoti praktisku mērķi “nekad vairs”, tas arī notiks.

Šeit minētais “nekad vairs” vēl nav garantija agrākajiem Padomju Savienības upuriem. Tas ir saistīts ar totalitāra komunisma pastrādāto noziegumu principiālu izvērtēšanu.

Pirms pieciem gadiem, 2005. gadā, Eiropas Parlaments reaģēja uz Putina Padomju Savienības Uzvaras dienas svinībām, organizējot savu diskusiju par Otrā pasaules kara sekām. Klods Junkers, tolaik Eiropadomes prezidents, tikko atgriezies no šīm svinībām, savā runā izteica personīgu pateicību Sarkanajai armijai par palīdzību viņa valsts, Luksemburgas, atbrīvošanā no nacistu okupācijas. Es viņam pateicu, ka tādā gadījumā viņam būtu jāpateicas arī Padomju Savienībai par palīdzību Hitleram okupēt viņa valsti 1940. gadā. Tā iemesla dēļ, ka bez Padomju Savienības palīdzības nacistiskajai Vācijai pirmo 22 kara mēnešu laikā, kad Hitleram tika piegādātas stratēģiskās izejvielas, pārtika un politiskais atbalsts, Hitlers nebūtu spējis okupēt Rietumeiropu. Es arī pieminēju, ka Junkeram sevi būtu jāuzskata par laimīgu tāpēc, ka Sarkanajai armijai neizdevās fiziski piedalīties Luksemburgas atbrīvošanā.

Tā, lūk, ir mūsu problēma. Un mums uz to ir jāreaģē. Eiropas Parlamentam izdevās pieņemt savu pirmo lēmumu par Otrā pasaules kara sekām 2005. gada maijā, par spīti sociālistu un kreiso opozīcijai. Parlaments secināja, ka dažām valstīm Otrā pasaules kara beigas nozīmēja atjaunotu verdzību, kuru uzspieda staļiniskā Padomju Savienība.

Vēl joprojām pastāv neskaidrība par divām dienām, kas iezīmēja kara beigas, kā arī atšķirīgo nozīmju neskaidrība, kas uz tām tiek attiecināta. 9. maijs ir 1950. gada Šūmana deklarācijas diena, kas iezīmēja pirmo cerīgo signālu, kā Eiropa varētu tikt apvienota uz pilnīgi dažāda pamata – uz valstu vienlīdzības un solidaritātes pamata. Otrais pasaules karš Eiropā faktiski beidzās 7. maijā, kad Reimsā tika parakstīta vērmahta kapitulācija. Staļins uzstāja uz atsevišķu ceremoniju, lai uzsvērtu savu svarīgumu.

Bet tā nav mūsu problēma un nav arī iemesls, kādēļ 9. maijā Eiropas valstu vadītājiem vajadzētu steigties uz Maskavu tā vietā, lai kopīgi atzīmētu Šūmana deklarācijas 60. gadadienu. Tā ir mūsu misija – izskaidrot šos apstākļus mūsu draugiem Eiropā. Mums zināmā mērā ir paveicies. Taču tas prasīs

vairāk laika un pūļu. Labi koordinēti un mērķtiecīgi centieni var samazināt nepieciešamo laiku.

Otrais pasaules karš nepazīna ideālas savienības. Eiropā pastāvēja divas agresīvas impērijas, un līdz ar to bija gandrīz neiespējami izveidot jebkādu koalīciju, kas balstītos uz kopīgām vērtībām. Pragmatiskas nostājas pieņemšanai – mana ienaidnieka ienaidnieks ir mans sabiedrotais – nenācās pārvarēt būtiskas atšķirības starp agresīvu diktatūru un likuma varas sabiedrībām. Pat ja pamatmērķis – sakaut nacistisko Vāciju – bija pilnīgi pareizs, nekad nevajadzētu aizmirst, ka Otrā pasaules kara sākšanās bija nacistu–padomju pakta (1939. gada 23. augustā noslēgtā Molotova–Ribentropa pakta) tiešs rezultāts. Abām diktatūrām bija līdzīgi ilgtermiņa stratēģiskie mērķi – valdīšana pār pasauli. Šie mērķi nekad nemainījās kara laikā vai savienības maiņas rezultātā.

Staļins uzskatīja pasaules karu par visefektīvāko līdzekli, lai pavērtu ceļu uz komunistu valdīšanu pār pasauli. Līdz ar 1939. gada nacistu–padomju pakta šis pasaules kara uzsākšanas mērķis tika sasniegts. Nedēļas laikā pēc tā parakstīšanas Hitlers bija saņēmis zaļo gaismu no Kremļa un varēja uzbrukt Polijai. Staļins to atkārtoja pēc trim nedēļām, ieņemot Polijas austrumus. Lai gan Padomju Savienība tomēr bija svarīgs partneris nacistiskās Vācijas sakaušanā, Padomju Savienība ir līdzatbildīga par kara uzsākšanu, kura beigas Maskavas valdnieki tagad tik ļoti vēlas atzīmēt.

Pamatojoties uz nacistu–padomju pakta, Padomju Savienība realizēja savus imperiālistiskos plānus, veicot agresiju pret Somiju, okupējot Baltijas valstis un Besarābiju. Otrā pasaules kara beigas parasti tiek uzskatītas par laiku, kad sabiedrotās valstis atkaroja brīvību Eiropas valstīm, ko bija pakļāvis Hitlers. Lai gan tas šķiet ironiski, bet daudziem mūsu kolēģiem Eiropas Parlamentā joprojām ir pārsteigums, ka mēs Austrumeiropā neatguvām brīvību. Protams, viņi zināja, ka viss Austrumeiropā nebija kārtībā, bet kas tieši notika šajā Eiropas reģionā, viņiem joprojām nav īsti zināms. Un viņi arī pārāk par to neinteresējas.

Notika tas, ka pirmajos piecos gados pēc nacistiskās Vācijas sakaušanas tika nogalināti vairāk nekā miljons cilvēku tā saucamās tautas demokrātijas veidošanās laikā. Brīdi padomāsim – pēc uzvaras pār Hitleru miera laikā tika iznīcināts miljons cilvēku tikai Padomju Savienības atbrīvotajā Centrāleiropā un Austrumeiropā, izņemot Baltijas valstis un pašu Padomju Savienību. Nepietika ar atlikušajām nacistu koncentrācijas nometnēm. Bija jāierīko papildu koncentrācijas nometnes, lai izvietotu simtiem tūkstošu jaunu politiski ieslodzīto. Tie bija fakti par Padomju Savienības atbrīvošanu. Mums ir jāturpina iesāktie centieni, lai iepazīstinātu ar šiem faktiem.

Šajā kontekstā es gribētu vērsties pie Sergeja Kovaļova. Tika minēts, ka 2009. gada Andreja Saharova Eiropas Parlamenta balva tika piešķirta Krievijas nevalstiskajai organizācijai “Memoriāls”. Viens no tās pārstāvjiem – Sergejs Kovaļovs vērsās pie Eiropas Parlamenta, kur klāt bija arī lēdija Eštone. Es domāju, ja viņa spēja vai vēlējās kaut ko uzziņāt, tad tam vajadzēja būt vissvarīgākajam paziņojumam, kurā jāiedziļinās, lai vadītu nākamo Eiropas ārpolitiku.

Sergejs Kovaļovs bija vērsies arī pie Baltijas valstīm. Viņš bija paziņojis:

“Kamēr vien vācieši, parastie cilvēki, kuri nepiederēja pie SS un nepiedalījās nekādos noziegumos, nesapratīs, ka arī viņi ir daļēji atbildīgi par Aušvici, nacisms nebūs pilnībā uzvarēts. Un, kamēr vien mēs, krievi, skaļi un skaidri neatzīsim mūsu nacionālo – es atkārtotu – nacionālo vainu par komunistu veiktajiem noziegumiem, to skaitā Baltijas valstu okupāciju, deportācijas un nogalināšanas, kā arī cietsirdīgo tautas brīvības cīņu apspiešanu pēckara gados, tikmēr komunisms nebūs pilnībā uzvarēts.”

Aleksandrs Jakovļevs, Gorbačova laika Politbiroja loceklis, dzīves nogalē paudis ļoti skaidru nostāju par komunistu mantojumu. Savā grāmatā “Vardarbības gadsimts Padomju Krievijā” (2002. gads), viņš secina:

“Galvenais mūsu raižu avots tomēr mums liek par sevi manīt: bez Krievijas deboleševizācijas nebūtu pat runas par tautas

atveseļošanas, tās renesansi un vietas atgūšanu pasaules civilizācijā. Tikai pēc atbrīvošanās no boļševisma Krievija var cerēt uz uzplaukumu.”

Tātad mūsu uzdevums ir palīdzēt Krievijai pārvarēt tās pagātnes mantojuma sekas. Un atkalapvienotās Eiropas uzdevums būtu Krievijai – Padomju Savienības likumīgajai pēctecei – atgādināt, ka pirms turpmākajām uzvaras parādēm būtu jāatvainojas par pagātnes noziegumiem. 9. maija svētku svinības Maskavā pēc VDK–FDD vadības scenārija un nostalgija par Padomju Savienības sabrukšanu tikai veicinās patiesības aizēnošanu.

2009. gada aprīlī Eiropas Parlaments pieņēma lēmumu par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu. Lēmumā secināts, ka komunistu totalitārā režīma noziegumu atzīšanu var panākt, atzīstot atbildību, lūdzot piedošanu un veicinot morālo atdzimšanu.

2010. gada aprīlī pazīstamā krievu disidente un žurnāliste V. Novodvorskaja teica runu Igaunijā. Viņa iesāka savu uzrunu, izsakot personīgu atvainošanos par Padomju Savienības okupāciju un noziegumiem, kurus padomju režīms bija pastādājis Igaunijā. Starp citu, viņa piebilda, ka gadījumā, ja Krievijas demokrāti vēlreiz iegūtu varu, tad mēs atkārtoti saņemtu atvainošanos, bet šoreiz oficiālu atvainošanos. Un viņi arī atlīdzinātu okupācijas radītos zaudējumus. Igaunija nebija lūgusi zaudējumu atlīdzināšanu, bet, neraugoties uz to, viņa teica, ka Igaunija, tāpat kā Somija un pārējās Baltijas valstis, būtu pelnījusi zaudējumu atlīdzināšanu.

Tātad pastāv cerība, ka parastie cilvēki spēj saprast Padomju Savienību. Mums ir jāatjauno un jāuzlabo sava darbība, lai atklātu vēsturisko patiesību, jāievieš pareizais līdzsvars, labāk jāizprot Eiropas vēsture. Mums arī jāveicina Eiropas interese par vēsturiskām vērtībām.

Ir pilnīgi skaidrs, ka mūsu klātbūtne Eiropā ir palīdzējusi vēsturiskās izpratnes līdzsvarošanā. Tāpēc uzturēsim šo garu arī turpmāk. Mums ir tiesības to darīt, kā arī tiesības cīnīties kaut vai par savas vēstures izpratni. Mūsu misija ir nodot šo vēstījumu mūsu draugiem Rietumeiropā un Austrumeiropā.

Mūsu misija ir apvienot Eiropas valstis arī garīgi un vēsturiski.

Eiropas Parlaments ir ierosinājis 23. augustu atzīmēt kā visu totalitāro sistēmu upuru kopīgo atceres dienu. Latvija un Igaunija ir vienīgās valstis, kuras ir sekojušas šim paraugam un izlēmušas 23. augustu oficiāli atzīmēt kā atceres dienu. Mums jāvēršas pie citiem Eiropas valstu parlamentiem, lai šīs valstis darītu tāpat, jo ir ļoti svarīgi ieviest šādu Eiropas valstu atceres dienu, kuru akceptējis Eiropas Parlaments. Tāpēc tagad tās atzīmēšana ir atkarīga no šo valstu valdībām un pilsoņiem.

Liels paldies visiem, kas šeit sapulcējušies! Vēlu veiksmi Latvijai!

LCP – SAPNIS PAR
DEMOKRĀTISKU UN
NEATKARĪGU VALSTI,
LCP MEMORANDS

II

Valdis Kuzmins
Latvijas Kara muzeja
Otrā pasaules kara vēstures nodaļas vadītājs

LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES MEMORANDS – UNIKĀLA KULTŪRAS UN VĒSTURES LIECĪBA

Latvijas Kara muzejs kopš tā atjaunošanas 1990. gadā papildina sava krājuma kolekcijas, sevišķu uzmanību pievēršot Otrā pasaules kara vēsturei, kad Latvija atradās divu totalitāru režīmu – Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas – okupācijas varā.

Viens no svarīgākajiem ieguvumiem tika saņemts 2001. gada sākumā, kad Latvijas Kara muzeja krājumā nonāca Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP) 1944. gada 17. martā parakstītais Memorands. Jauniegtu LCP Memorandu Latvijas Kara muzejs pirmo reizi sabiedrībai atrādīja 2001. gada 3. maijā, kad tika rīkota preses konference ar plašu mediju piedalīšanos. Kopš tā laika Latvijas Kara muzeja rīcībā esošais Memoranda oriģināleksemplārs izmantots vairākās publikācijās un muzeja veidotajās izstādēs.

Jaunas iespējas popularizēt Latvijas vēsturei nozīmīgo dokumentu pavērsās 2009. gada rudenī, kad UNESCO Latvijas Nacionālā komisija izsludināja pieteikšanos programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajam reģistram. Pieteikšanās minētajai programmai deva iespēju Latvijas Kara muzejam vēlreiz pārvērtēt sava krājuma nozīmīgākos dokumentus un veicināja jaunas Latvijas vēstures problemātisko notikumu izskaidrošanas iespējas. Līdz ar to Latvijas Kara muzejs nominēšanai izvirzīja 1944. gada 17. martā sastādīto LCP Memorandu, kurā ievērojami Latvijas politiskie

un kultūras darbinieki deklarēja nepieciešamību nekavējoties atjaunot Latvijas Republikas faktisko suverenitāti un izveidot Latvijas valdību.

Lai izvērtētu minētā dokumenta lomu Latvijas vēsturē, nepieciešams tuvāk aplūkot Latvijas Centrālās padomes darbību. LCP izveidoja 1943. gada 13. augustā nacistiskās okupācijas laikā. To veidoja lielāko pirmskara Latvijas Republikas politisko partiju (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, Zemnieku savienība, Demokrātiskā centra un Latgales Kristīgo zemnieku partija) pārstāvji. Šīs četras partijas pēdējās Saeimas vēlēšanās 1931. gadā bija ieguvušas 49 deputātu vietas, kas ļāva LCP dibinātājiem uzskatīt sevi par tiesīgiem pārstāvēt Latvijas tautas vairākumu.¹ Organizācijas mērķis bija koordinēt cīņu pret abiem okupācijas režīmiem – nacistisko Vāciju un Padomju Savienību. Viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija informācijas sniegšana Rietumu sabiedrotajiem par stāvokli Latvijā. Par organizācijas priekšsēdi kļuva Latvijas pirmā prezidenta Jāņa Čakstes dēls Latvijas Universitātes profesors Konstantīns Čakste. Tieši K. Čakste bija galvenais organizācijas virzītājspēks un redzamākā personība.

Konstantīns Čakste dzimis 1901. gada 26. jūlijā Jāņa Čakstes un Justīnes Čakstes ģimenē. Savai izglītībai K. Čakste pamatus lika Jelgavas, Tērbatas, Kazaņas un Rīgas II ģimnāzijā. No 1920. līdz 1925. gadam viņš studēja tiesības Latvijas Universitātē, kur jau 1937. gadā tika ievēlēts par ārkārtējo profesoru.² Tagad mēs K. Čaksti zinām, pateicoties viņa darbībai Latvijas Centrālās padomes priekšgalā Otrā pasaules kara laikā. Tieši šī darbība bija iemesls Konstantīna un viņa brāļa Mintauta arestam 1944. gada 29. aprīlī. 1944. gada septembra sākumā K. Čaksti no Rīgas Centrālcietuma pārveda uz Salaspils nometni un 10. septembrī tālāk uz Vāciju – Štuthofas koncentrācijas nometni. 1945. gada 25. janvārī

¹ Ērglis, Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. Rīga, 2003, 19. lpp.

² Andersons, E., Silpiņš, L. u. c. Latvija un Rietumi: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945. Rīga, 2002, 394. lpp.

sākās Štuthofas koncentrācijas nometnes evakuācija, kuras laikā bargos ziemas apstākļos novārgušajiem ieslodzītajiem vajadzēja veikt lielus ceļa gabalus kājām. Pārgājiena laikā K. Čakste cīnījās ar smagu slimību, kura tomēr ņēma virsroku, un 1945. gada 21. februārī Konstantīns Čakste šķīrās no šīs pasaules. Nākamajā dienā viņš tika steigā apglabāts. Lai gan K. Čakstes kapa vieta bija zināma, tomēr līdz pat šai dienai mirstīgo atlieku precīza atrašanās vieta nav atrasta, un tāpēc nav rasta iespēja izveidot pienācīgu kapa pieminekli.³ Tomēr svarīgākais piemiņas glabātājs ir K. Čakstes iniciētais LCP Memorands.

LCP Memorandu 1944. gada martā izstrādāja K. Čakste un F. Cielēns, kuru Memorands bija aicinājums atjaunot Latvijas valstisko neatkarību un izveidot Latvijas armiju, lai aktīvi cīnītos pret draudošo atkārtotu padomju okupāciju. Memoranda sastādītāji uzsvēra, ka Latvijas varmācīgā pievienošana Padomju Savienībai ir pretlikumīga. Tajā pašā laikā tika noraidīta arī nacistiskās Vācijas okupācijas varas rīcība Latvijā. Par vienīgo iespējamo Latvijas iedzīvotāju interesēm atbilstošo risinājumu LCP uzskatīja Latvijas valsts likumīgās varas atjaunošanu, kas pārņemtu bruņotu cīņu pret Sarkano armiju.

Dokuments ir nozīmīgākās politiskās pretošanās kustības – Latvijas Centrālās padomes – politiskās platformas un tās atbalstītāju apliecinājums cīnīties par brīvu un neatkarīgu Latvijas Republiku, neņemot vērā divu okupācijas režīmu – Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas – centienus to iznīcināt. Šajā ziņā Latvijas liktenis ir līdzīgs citām Austrumeiropas valstīm, kuras Otrā pasaules kara laikā piedzīvoja divus okupācijas režīmus. Vēl aizvien notiek mēģinājumi cīņu par savas valsts neatkarību pasniegt kā viena vai otra okupācijas režīma atbalstīšanu. LCP Memorands pierāda šādas pieejas nepamatotību.

Memorandu parakstīja 189 Latvijas politiskie un sabiedriskie darbinieki, par spīti iespējamām vācu okupācijas

³ Andersons, E., Silpiņš, L. u. c. Latvija un Rietumi: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945. Rīga, 2002, 414. lpp.

iestāžu represijām. Dokumenta parakstītāju vidū bija tādi sabiedrībā pazīstami darbinieki kā Kārlis Skalbe, Jānis Endzelīns, Jāzeps Vītols, bijušie Latvijas armijas ģenerāļi Jānis Kurelis, Mārtiņš Peniķis, Verners Tepfers un citi.⁴ Zīmīga ir Memoranda parakstīšanas kārtība – sākot ar Paulu Kalniņu, pēdējās Latvijas Saeimas priekšsēdētāju, kurš tajā brīdī atbilstoši spēkā esošajai Latvijas Satversmei bija augstākais likumīgās valsts varas pārstāvis. Tālāk to parakstīja pēdējās Latvijas Saeimas I un II vicepriekšsēdētāji K. Pauļuks un bīskaps J. Rancāns. Šādā veidā Memoranda sastādītāji centās uzsvērt vienu no saviem galvenajiem mērķiem – atjaunot Latvijā līdz 1934. gada apvērsumam pastāvējušo parlamentāro iekārtu. Pats K. Čakste Memoranda lapās redzams tikai kā 55. parakstītājs.

Pretrunīgas ziņas par LCP Memoranda tapšanas gaitu un sevišķi parakstīšanas kārtību sniedz bijušie LCP dalībnieki. K. Čakste rakstīja, ka Memorands formāli adresējams Latviešu leģiona ģenerālinspektoram R. Bangerskim, lai varētu nacistiskās Vācijas okupācijas laikā vākt nepieciešamos parakstus. Pēc L. Siliņa domām, galvenais mērķis bija nogādāt Memorandu Rietumu sabiedrotajiem.⁵ V. Pāvilāns min, ka kopējam parakstītāju skaitam vajadzēja būt 190. Šādas atšķirības izskaidrojamas ar vairākiem Memoranda eksemplāriem un tā kopijām, kuras pārveda uz Zviedriju.

Latvijas Kara muzejā esošais dokuments ir vienīgais apzinātais LCP Memoranda oriģināls. Memoranda oriģināls bija paslēpts Rīgā, Peldu ielā 19, dz. 5 (kara laikā Nr. 16), zem grīdas dēļiem, kur to 2001. gadā atrada, veicot remontdarbus. Pēc Latvijas Kara muzeja nodaļas vadītāja U. Neiburga veiktajiem pētījumiem redzams, ka namam Peldu ielā 19 ir bijusi kopīga numerācija ar namu Grēcinieku ielā 26, tādēļ var domāt, ka pēckara 5. dzīvokļa numurs kara laikā varēja būt 16. Savukārt šajā dzīvoklī bija pierakstīta Elza Jansons, kura varētu būt saistīta ar Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri un

⁴ LCP Memorands. Rīga, 1944. gada 17. marts. LKM 5–22742/ 1437–DK.

⁵ Andersons, E., Silinš, L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945. Upsala, 1994, 414. lpp.

nacionālās pretošanās dalībnieci Valiju Vaščunu-Jansoni, kuras vīrs inženieris Vilhelms Jansons ir atrodams Memoranda parakstītāju vidū (Nr. 135).⁶ Tikai pateicoties laimīgai apstākļu sakritībai, Memorands ir nonācis līdz mūsdienām tik labā stāvoklī.

Ņemot vērā minētā dokumenta nozīmību Latvijas vēsturē, Latvijas Kara muzejs ar lielu gandarījumu saņēma ziņu par LCP Memoranda iekļaušanu UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā.⁷ Līdz ar iekļaušanu reģistrā mēs esam ieguvuši lielākas Otrā pasaules kara vēstures popularizēšanas iespējas, kā arī saņēmuši jaunu impulsu mūsu zinātniski pētnieciskajā un krājuma darbā.

Piezīme. Par publicētās informācijas saturu atbild tās autori, tajā ne vienmēr ir pausts UNESCO oficiālais viedoklis.

⁶ Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. Rīga, 2001, 185. lpp.

⁷ UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas Nacionālās komitejas lēmums, 2009. gada 30. novembris. Citēts pēc http://www.unesco.lv/lat/index/news/all_news/news1259590703.html

UNESCO Latvijas Nacionālā komisija

Anita Vaivade
UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas
Kultūras, komunikāciju un informācijas sektora vadītāja

LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES MEMORANDS UNESCO PROGRAMMAS “PASAULES ATMIŅA” LATVIJAS NACIONĀLAJĀ REĢISTRĀ

2009. gada 30. novembrī Latvijas Kara muzeja iesniegtā nominācija “Latvijas Centrālās padomes Memorands. Rīga, 1944. gada 17. marts” tika iekļauta UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā. Latvijas Centrālās padomes Memorands tādējādi pastiprināti nonāca Latvijas vēsturnieku un dokumentārā mantojuma saglabāšanas speciālistu uzmanības lokā, rosinot izvērtēt šī vēstures avota un tajā atainoto vēstures notikumu nozīmību.

Latvijas Centrālās padomes Memorands iekļauts UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” Latvijas nacionālajā reģistrā, novērtējot Memoranda nozīmi Latvijas vēsturē. Iekļaušana reģistrā ir apliecinājums memoranda kā vēsturiskas liecības vērtībai un nepieciešamībai to saglabāt visas pasaules atmiņai.

Latvijas Centrālās padomes Memorands, kas pieņemts Rīgā, 1944. gada 17. martā, ir liecība par tā laika sabiedrības nostāju un neatkarības centieniem, tiecoties pēc Latvijas valsts suverenitātes atjaunošanas. Tā bija sabiedriski politisko darbinieku pausta Latvijas brīvības un neatkarības centienu deklarācija un sabiedrības pārstāvju vienotības un tautas pašnoteikšanās tiesību izpausme. Latvijas Centrālās padomes Memorandā bija skaidri formulēti tādas neatkarīgas demokrātiskas Latvijas valsts pamati, kas pastāvētu ārpus

nacistiskās Vācijas vai Padomju Sociālistisko Republiku Savienības ietekmes sfērām. Kaut arī Memorandā paustos mērķus izdevās sasniegt tikai gandrīz pusgadsimtu vēlāk, dokuments ir nozīmīgs piemērs latviešu pretošanās kustības darbībai un spilgti liecina par Latvijas vēstures gaitu.

Latvijas Centrālās padomes Memorands ir viena no pirmajām Latvijas vēstures dokumentārajām liecībām, kas iekļautas UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas nacionālajā reģistrā. Reģistrs darbību sāka 2009. gadā, un tas ir rezultāts mērķtiecīgai UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas un Latvijas atmiņas institūciju – arhīvu, bibliotēku, muzeju – un ekspertu sadarbībai. UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas nacionālais reģistrs izveidots, lai veicinātu Latvijas nozīmīgākā dokumentārā mantojuma apzināšanu, saglabāšanu, izpēti, pieejamību un atpazīstamību Latvijā un starptautiski.

Pasaulē rodamas dokumentārā mantojuma liecības ar dažādu ietekmi – globālu, reģionālu vai nacionālu. UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" īstenošanā līdzās starptautiskai uzmanībai, kas veltīta pasaules nozīmīgākajam dokumentārajam mantojumam, būtiski ir nacionālie centieni apzināt katras valsts dokumentāro mantojumu, darīt to sabiedrībai pieejamu, atpazītu un novērtētu.

Tādējādi UNESCO dalībvalstis ir aicinātas darīt visai pasaulei pieejamus un zināmus tos dokumentus, kam vēsturiski bijusi nacionāla ietekme un kuru zaudējums būtu būtisks zaudējums visas pasaules atmiņai. Programmas "Pasaules atmiņa" ietvaros UNESCO dalībvalstis ir aicinātas veidot "Pasaules atmiņas" nacionālos reģistrus, lai veicinātu valsts mērogā svarīgākā dokumentārā mantojuma aizsardzību un atpazīstamību. Dokumentārā mantojuma unikalitāte, neaizstājamība un autentiskums ir īpašības, kas savukārt veido šī mantojuma nozīmi visas pasaules mērogā.

Dokumentārais mantojums UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" ietvaros tiek saprasts kā dokumentāras liecības, kas ir cilvēces kultūras mantojuma daļa. Dokumentārais mantojums ir nozīmīgs un vienlaikus arī trausls un izzūdošs

mantojums, kura bojāeja nozīmētu arī cilvēces atmiņas avotu zaudējumu. Šis mantojums ietver informāciju par cilvēces, kultūru un valodu daudzveidību un cilvēces vēsturi, un tā ir daļa pasaules atmiņas.

Programma “Pasaules atmiņa” dibināta 1992. gadā, lai saglabātu pasaules dokumentāro mantojumu, paplašinātu tā pieejamību un veicinātu tā izziņu visā pasaulē neatkarīgi no konkrētā dokumenta izcelsmes vietas. Programma tiecas apzināt dokumentāro mantojumu, nodrošināt tā saglabāšanu un aizsardzību, kā arī padarīt to plaši pieejamu un atpazīstamu dažādās pasaules daļās. Minēto mērķu sasniegšanai programmas “Pasaules atmiņa” ietvaros izveidoti vairāki dokumentārā mantojuma reģistri. Pasaulē pazīstamākā programmas daļa ir starptautiskais reģistrs, kas dibināts 1995. gadā, un tajā tiek iekļautas visai pasaulei nozīmīgas dokumentāra rakstura liecības.

UNESCO programmas “Pasaules atmiņa” starptautiskajā reģistrā Latviju pārstāv divi ieraksti. 2001. gadā starptautiskajā reģistrā tika iekļauts Dainu skapis, īpaši izceļot tā unikālo saturu un saikni ar joprojām dzīvajām nemateriālā kultūras mantojuma tradīcijām Latvijā. 2009. gadā, savukārt, starptautiskajā reģistrā iekļauta nominācija “Baltijas Ceļš – cilvēku ķēde trīs valstu vienotiem centieniem pēc brīvības”. Tā bija visu trīs Baltijas valstu – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas – izstrādāta nominācija kopīgā dokumentārā mantojuma starptautiskai atpazīstamībai un vēstures izvērtēšanai.

Dokumentārā mantojuma liecību piederība “Pasaules atmiņas” starptautiskajam reģistram nozīmē ne tikai dokumentārā mantojuma augstu novērtējumu un starptautisku atzinību. Tā ir arī mantojuma glabātājas valsts atbildība mantojumu saglabāt un darīt pieejamu. Programmas starptautiskais reģistrs kalpo par bagātīgu avotu pasaules dokumentārā mantojuma daudzveidības iepazīšanai, savukārt nacionālas nozīmes reģistru uzdevums ir veicināt nacionālā dokumentārā mantojuma daudzveidības iepazīšanu.

UNESCO programmai “Pasaules atmiņa” un tās ietvaros veidotajiem nacionālajiem reģistriem ir nozīmīga izglītojoša

loma kā nacionālā, tā starptautiskā līmenī. UNESCO Latvijas Nacionālā komisija līdz ar reģistra izveidi aicina pievērst sabiedrības uzmanību dokumentārā mantojuma saglabāšanai un atpazīstamībai. UNESCO "Pasaules atmiņas" programmas un tās Latvijas nacionālajā reģistrā iekļauto dokumentu atpazīstamībai ir izveidots informācijas resurss *www.atmina.unesco.lv*, un dokumenti līdz ar tiem veltītu izglītojošu informāciju tiks padarīti pieejami Pasaules digitālajā bibliotēkā (*World Digital Library, www.wdl.org*), tādējādi sniedzot iespēju visai pasaulei iepazīt Latvijas dokumentārā mantojuma vērtības.

Latvijas atmiņas institūcijās un privātās kolekcijās rodams daudz unikālu vērtību, kuru pieejamība, iepazīšana un atpazīstamība bagātinātu Latvijas iedzīvotāju un starptautiskās sabiedrības zināšanas par Latvijas vēsturi un Latvijas dokumentāro mantojumu. UNESCO Latvijas Nacionālā komisija ir gandarīta par Latvijas atmiņas institūciju ieinteresētību un ekspertu ieguldījumu, kas ļāva 2009. gadā uzsākt UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas nacionālā reģistra darbību. Reģistra darbības sākumā valdīja pašāvēība, ka aizvien pieaugs interese par dokumentāro mantojumu un būs Latvijas atmiņas institūciju un privāto kolekcionāru atsaucība, lai reizi divos gados reģistram iesniegtu jaunas nominācijas un tādējādi pilnveidotu UNESCO programmas "Pasaules atmiņa" Latvijas nacionālo reģistru.

Dzintars Ērglis

Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks

SAISTĪBA STARP ĢENERĀĻA KUREĻA GRUPU UN LATVIJAS CENTRĀLO PADOMI

Par bijušā Latvijas armijas ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) grupu rakstījuši daudzi autori, tomēr gandrīz neviens no viņiem nav centies sīkāk analizēt Latvijas Centrālās padomes un minētās grupas attiecības, nešaubīgi uzskatot, ka kurelieši bija LCP militārā vienība.

Vai kureliešus radīja LCP militārā komisija?

LCP militāro komisiju vadīja ģenerālis J. Kurelis, un tajā bija arī kapteinis Kristaps Upelnieks (1891–1944), tomēr ne jau viņi nodibināja aizsargu grupu, kura 1944. gadā oficiāli saucās “Rīgas aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupa”,¹ bet vēsturē iegājusi ar nosaukumu “Kureļa grupa” vai “Kureļa vienība”. Izpildot nacistu okupācijas varas rīkojumu noorganizēt no atlikušajiem Rīgas apriņķa aizsargiem pa vienam bataljonam Rīgā, Skrīveros, Slokā un Dolē, 1944. gada jūlija otrajā pusē Rīgas apriņķa priekšnieks un vienlaikus 5. Rīgas aizsargu pulka komandieris Jānis Veide (1907–1973) pilnvaroja ģenerāli J. Kureli 3. un 4. iecirkņa aizsargus organizēt militārā vienībā, nosaucot to par “Rīgas aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupu”.² Tai vajadzēja sagatavot vīrus pāriešanai Sarkanās armijas aizmugurē, bet frontes tuvošanās gadījumā aizstāvēt noteiktu frontes sektoru.

Par ģenerāli J. Kureli kļuva 1925. gadā. 1940. gada maijā viņš tika atvaļināts no Latvijas armijas vecuma dēļ, bet

¹ Latvju enciklopēdija. Stokholma, 1952–1953, 2. sēj., 1108. lpp.; Andersons E. Kurelieši // Kara Invalids. Nr. 33, 1988, 30. lpp.

² Latvju enciklopēdija. Stokholma, 1952–1953, 2. sēj., 1108. lpp.

1943. gadā iestājās 5. Rīgas aizsargu pulkā.³ J. Kurelis bija ļoti piemērots jaundibinātās grupas komandiera amatam augstās pakāpes dēļ.

Vienlaikus ar Kureļa grupu pēc J. Veides pavēles tika nodibinātas vēl divas līdzīgas vienības, kuras komandēja pulkvedis Jānis Vītols (1876–1952) un pulkvežleitnants Edvīns Mednis (1897–1967). Diemžēl par šīm abām vienībām vēstures literatūrā nav nekādas informācijas. J. Veides lēmumu akceptēja Aizsargu organizācijas priekšnieks Augusts Dzenītis (1900–1963). Tomēr nacistu okupācijas varas apstākļos ne A. Dzenītis, ne J. Veide nebija tiesīgi radīt līdzīga rakstura bruņotas organizācijas, tāpēc Kureļa grupas dibinātājs jāmeklē augstākos varas ešelonos. Paradoksāli, bet tas bija augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē un Ziemeļkrievijā Fridrihs Jekelns (1895–1946), kurš pats vēlāk pavēlēja iznīcināt kureliešus.

Vēl pirms Kureļa grupas nodibināšanas LCP ārzemju delegācijas sekretārs Leonids Siliņš (1916–2005) ar LCP locekļiem Rihardu Zandi (1918–1997) un Pēteri Klibiķi (1917–1995) 1944. gada 12. jūlijā ieradās Latvijā no Gotlandes. Viņi atveda sev līdzī rāciju un apmetās Ventspils apriņķa Ventas pagasta Tārgales ciema Dzelmē mājās, kur nelegāli jau uzturējās kustības aktīvisti Arturs Arnītis (1909–1986) un Eduards Andersons (1919–1947?). Pēc dažām dienām no Ventspils ieradās LCP sakarnieks Alfonss Priedīte (1908–1993) un atveda Kristapu Upelnieku, kurš tobrīd jau zināja par gaidāmo Kureļa grupas dibināšanu. Notika sapulce, kurā sprieda par to, kā uzturēt radiosakarus ar Zviedriju. Pēc sapulces R. Zande un P. Klibiķis devās uz Rīgu, kur abi tika ieskaitīti Kureļa vienībā un iepazīstināti ar radistu Ozolu.⁴ Pēc četrām dienām R. Zande saņēma divas rācijas – no Zviedrijas atvesto,

³ Latvijas armijas augstākie virsnieki / Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga, 1998, 278. lpp.

⁴ Visticamāk, tas bija Kurta Aleksandra Grīnupa (1919–2009) minētais radists Haralds Ozols (1917). Sk.: Kraujas V. intervija ar Grīnupu K. Kurelieša Grīnupa dzīves sīkstums // Lauku Avīze. 1999, 27. febr.; Neiburgs U. Slepēnās vēstis pāri Baltijas jūrai // Mājas Viesis. Latvijas Avīze, 2008, 19. sept., 27., 28. lpp.

kura bija noslēpta Ventspils apriņķa Landzes muižā pie mācītāja Jāņa Pīlmaņa (1912–1983), un no K. Upelnieka cilvēkiem. No Zviedrijas atvestā rācija nedarbojās, tāpēc R. Zande saremontēja kureliešu iedoto radioraidītāju.

1944. gada jūlija beigās R. Zande un P. Klibiķis kopā ar J. Kureli, K. Upelnieku, virsleitnantu Jāni Gregoru (1893–1944), seržantu Vili Pāvulānu (1906–1995) u. c. devās no Rīgas uz Rīgas apriņķa Skrīveru pagasta Robežu mājām, kur 1944. gada 28. jūlijā sākās kureliešu vienības organizēšana. R. Zande pildīja radista funkcijas, bet par viņa palīgiem kļuva P. Klibiķis un LCP aktīvists Boriss Mangolds. Sakarus nodibināt nebija viegli, radisti pat brauca uz Baltijas jūras piekrasti, bet arī tur mēģinājums nodibināt sakarus ar Zviedriju beidzās nesekmīgi. Pēc dažām dienām R. Zandem tomēr izdevās uztvert zviedru militārā izlūkdienesta raidstaciju. Tādējādi pirmās telegrammas LCP uz ārzemēm nosūtīja ar Kureļa grupas atbalstu 1944. gada vasarā no Skrīveriem, Mazsalacas, Lēdmanes, Mālpils, Allažiem.⁵ Pirms tam visi sakari ar Zviedriju tika uzturēti tikai ar ziņnešiem, kuri informāciju pārveda ar laivām. Pirmajā telegrammā no Latvijas tika ziņots, ka L. Siliņš ticies ar K. Upelnieku un V. Tepferu un ka viņš atgriezīsies Zviedrijā.⁶

Pēc padomju karaspēka izlaušanās 1944. gada augustā pie Tukuma R. Zande tika pārcelts uz Rīgu, no kurienes viņam neizdevās atjaunot radiosakarus ar Zviedriju. Kad vācu armija atkaroja koridoru starp Kurzemi un Rīgu, R. Zande pārbrauca uz Ventspili, un tādējādi kureliešu štābam vairs nebija radista un līdz ar to – arī tiešu sakaru ar ārzemēm.

No 1944. gada 23. līdz 29. septembrim visa Kureļa grupa pārcēlās no Skrīveriem uz Strazdes muižu Talsu apriņķī, bet 1944. gada 29. oktobrī – tālāk uz bijušo Annahites stikla fabriku Ventspils apriņķa Puzes pagastā (tag. Ventspils novada Puzes pagasta Stikli). Turpmāk kurelieši uzturēja sakarus ar LCP vadību Ventspilī ar minētā P. Klibiķa un

⁵ Andersons, E., Siliņš, L. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. Upsala, 1994, 284. lpp.

⁶ Turpat, 286. lpp.

štāba sakaru virsnieka Induļa Dišlera (1920–2009) starpniecību. Viņu kontaktpersonas Ventspilī bija Nikolajs Oskars Alksnītis (1915–1981), Osvalds Bileskalns (1910–1951), Vol-demārs Mežaks (1914–1985) u. c. Daudzkārt uz Ventspili devās arī K. Upelnieks, kurš piedalījās LCP locekļu sanāksmēs Ventspils rajona meliorācijas kantorī Raiņa ielā un tika informēts par grupas darbību un bēgļu stāvokli. K. Upelnieks savukārt mudināja organizēt aizsargu paš aizsardzības grupas, kā arī apzināt un saglabāt iestāžu rīcībā esošo degvielu, lai nepieciešamības gadījumā varētu evakuēties uz Zviedriju.⁷

Kureļa grupas rīcībā Kurzemē bija radiatoraitājs, kuru I. Dišlers Ventspilī saņēma no LCP, bet tas nedarbojās, tāpēc grupa radiosakarus ar LCP vadību Zviedrijā nevarēja uzturēt. LCP rīcībā toreiz bija vairāki radisti. Parocīgākās raidīšanas vietas bija Baltijas jūras tuvumā, bet Kureļa vienības atrašanās vieta gan Strazdē, gan vēlāk Annahītē bija pārāk tālu no piekrastes. Kureļa grupas telegrammu tekstus LCP vadībai Zviedrijā kureliešu sakarnieki nodeva Valentinei Jaunzemei (1916), kura tobrīd dzīvoja Ventspilī, Lauku ielā 4. Savukārt viņa tos nodeva citiem LCP aktīvistiem, kuri tekstus nogādāja radistiem Ventspils apkārtnē.

J. Kurelis mēģināja saistīties ar Starptautisko Sarkanā Krustu, lai iegūtu no tā proviantu un medikamentus. Zviedru Sarkanais Krusts atbalstu tomēr nesniedza.⁸ Toties zviedru izlūkdienests pieprasīja informāciju par vācu un padomju armiju izvietojumu un darbību, gestapo arestiem, civiliedzīvotāju izvešanu uz Vāciju, kā arī citas ziņas par stāvokli Latvijā. Šāda veida informāciju kurelieši pārsūtīja ar LCP laivām.⁹ 1944. gada 10. oktobrī K. Upelnieks sasauca uz sēdi dažas radio grupā iesaistītas personas, deva norādījumu par raidāmo ziņu saturu un, starp citu, teica:

“Nekādas stratēģiskas ziņas nedos, ja tās nāks krievu rokās vai tiem par labu. Ja angļi var panākt to, ka krievi nenāk,

⁷ Lasmane, V. Pāri jūrai 1944./45. g. Stokholma, 1993, 130. lpp.

⁸ Andersons, E., Silinš, L. Latvijas Centrālā padome. Upsala, 1994, 287. lpp.

⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 2. sēj., 249. lp.

tad jā. Mēs neļausim sev rīkli pārgriezt. Angļiem nav nekādas varas apturēt krievu briesmu darbus pret latviešiem.”¹⁰

Šādu kureliešu sašutumu radīja fakts, ka saskaņā ar PSRS un ASV 1943. gadā noslēgto līgumu par savstarpēju slepenās informācijas apmaiņu nacistiskās Vācijas okupētajās teritorijās padomju izlūkdienests saņēma no ASV, Anglijas un Zviedrijas izlūkdienestiem Baltijas valstu nacionālās pretošanās kustības dalībnieku savāktu informāciju par politisko un saimniecisko stāvokli Latvijā.¹¹

Nacistu okupācijas varas represīvie orgāni 1944. gada nogalē arvien lielāku uzmanību pievērsa t. s. “Zviedrijas braucējiem”, tāpēc reiz O. Bileskalns lūdza un arī saņēma piecus bruņotus kureliešus Baltijas jūras krasta apsardzei no vācu žandarmērijas pārcelšanās laikā. Paši Kureļa grupas dalībnieki negatavojās atstāt Latviju, kaut gan sarunas ar V. Jaunzemes starpniecību par Kureļa ģimenes un štāba darbinieku pārcelšanu uz Zviedriju notika.¹²

8. oktobra vakarā Kureļa štābā Strazdes muižā notika visu vienības komandieru apspriede,¹³ kurā tika runāts par to, kā pretoties šim vācu okupācijas varas aktam, kā arī par grupas mērķiem, taktiku un izredzēm. Viņi nolēma saistīties ar LCP vadību un kopīgi izstrādāt konkrētu pasākumu plānu. Otrā dienā K. Upelnieks kopā ar I. Dišleru brauca uz sarunām ar LCP Ventspilī. Tur N. O. Alksnītis aizveda abus uz Konstantīna Čakstes (1901–1945) brāļa, bijušā Latvijas senāta Kasācijas departamenta senatora, Mintauta Čakstes (1893–1962) dzīvokli, kurā atradās arī LCP loceklis advokāts Jānis Breikšs (1887–1965). K. Upelnieks ziņoja par stāvokli Kureļa grupā, atzīmējot gaidāmos sarežģījumus saskarē ar vācu militārās varas aizmugures iestādēm un gestapo orgāniem, kā arī lūdza skaidras norādes tālākai darbībai un sīkāku

¹⁰ Andersons, E., Siliņš, L. Latvijas Centrālā padome. Upsala, 1994, 285.–287. lpp.

¹¹ Strods, H. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956. Rīga, 1996, 92. lpp.

¹² LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 2. sēj., 250. lp.

¹³ Turpat, 114. lp.

informāciju. M. Čakste atbildēja, ka viņiem pašiem esot informācijas trūkums un viņi pārtiekot no cenzētajām radioziņām. Ar laivu kurjeriem un rācijām tolaik ieguva tikai informāciju par evakuāciju. K. Upelnieks uzsvēra, ka Kureļa vienība nolēmusi pretoties civiliedzīvotāju evakuācijai no Kurzemes un, ja būs vajadzīgs, izrādīs bruņotu pretestību. M. Čakste un J. Breikšs paziņoja, ka viņi nevar sankcionēt tamlīdzīgus Kureļa štāba lēmumus pretoties vāciešiem, jo situācija ir neskaidra. Tika nolemts sūtīt M. Čaksti un J. Breikšu uz Zviedriju pēc palīdzības.

I. Dišlers atzīmēja, ka, nespēdams samierināties ar darbības apstākumu, K. Upelnieks ierosināja pasludināt Latvijas neatkarību Ventspilī, kur vāciešiem tobrīd nebija daudz karaspēka.¹⁴ M. Čakste atteicis, ka tas neesot reāli, jo vācieši atvilktu no frontes pāris pulku ar smagajiem ieročiem. Lai iegūtu politisku kapitālu, vajadzētu noturēties vismaz trīs nedēļas, jo īgaunī savā t. s. vienas diennakts valstī 1944. gada septembrī esot veltīgi izlējuši asinis.¹⁵ LCP rīcībā arī nebija spēcīgu radoraidītāju, kas spētu nogādāt pāri Baltijas jūrai informāciju par Latvijas valsts atjaunošanu. LCP tobrīd nesaskatīja reālas militāras palīdzības iespēju. Tā rēķinājās, ka Sarkanā armija drīzumā aplenks Kurzemi un vācieši pārstās izvest civiliedzīvotājus uz Vāciju, tāpēc pagaidām jāatturas no sacelšanās pret nacistiem.¹⁶

1944. gada 15. oktobrī I. Dišlers atkal ieradās Ventspilī pie M. Čakstes, kurš grasījās izbraukt uz Zviedriju un no turienes solīja izsūtīt konkrētus norādījumus. Tā kā nekādas direktīvas no LCP Kureļa vienība nesaņēma, tad 16. oktobrī tā pati izstrādāja divus bruņotas sacelšanās plānus.

Vienā gadījumā, ja notiktu nacistu karaspēka ātra evakuācija no Kurzemes, Kureļa bruņotajiem spēkiem jāevakuējas uz Zviedriju. Šim nolūkam jāsaģrābj placdarms jūras krastā

¹⁴ Dišlers, I. Neproklamētā neatkarība // Lauku Avīze. 1997, 5. maijs.

¹⁵ Šeit domāti traģiskie notikumi 1944. gada septembrī, kad, vācu armijai bēgot, īgaunī pasludināja Tallinā savas valsts neatkarības atjaunošanu, bet pēc diennakts pilsētu ieņēma padomju karaspēks.

¹⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 2. sēj., 15. lp.

starp Ventspili un Liepāju un jānotur tas kā pret nacistiem, tā arī pret padomju armiju, lai dotu iespēju pilnībā evakuēties. Lai veiktu šo operāciju, Kureļa vienībai spēku bija pārāk maz, tāpēc tika nolemts saistīties ar Latviešu leģiona regulārajām daļām un operāciju veikt kopīgi.

Savukārt, ja neizdotos iegūt placdarmu, bija paredzēts sadalīties mazās grupiņās, slēpties mežā un gaidīt izdevīgu brīdi, kad sacelties pret padomju varu.¹⁷

Kureļa uzdevumā I. Dišlers kopā ar seržantu V. Pāvilānu un Kureļa štāba leitnantu Robertu Nikolaju Rubeni (1917–1944), kurš vēlāk vienīgais ar savu vienību pretojās F. Jekelna vadītajiem SS un SD vīriem, nodibināja arī sakarus ar Dundagā dislocēto Latviešu leģiona 19. SS divīzijas rezerves pulka komandieri majoru Rubeni, kurš apsolīja vajadzības gadījumā palīdzēt aizstāvēties pret nacistiem un Sarkano armiju.¹⁸ Majors Rubenis nebija LCP loceklis, bet bija informēts par tās darbību. Grūti spriest, cik šim solījumam bija reāls pamats. Zinot leģiona vadības negatīvo nostāju pret kureliešu kustību, šķiet, ka solījums sniegt palīdzību bija tikai majora Rubeņa un vēl dažu virsnieku, nevis visa 19. SS divīzijas rezerves pulka komandējošā sastāva viedoklis. Latviešu leģiona augstākie virsnieki uzskatīja, ka Kureļa grupa veicina leģionāru dezertēšanu. Daudziem no viņiem bija augstprātīga un pat nicinoša attieksme pret kureliešiem.

Atceļā no Dundagas abi kurelieši Ventspilī informēja N. O. Alksnīti un O. Bileskalnu par panākto vienošanos ar majoru Rubeni un rakstiski iesniedza izstrādātos plānus. O. Bileskalns iegūto informāciju solīja nosūtīt LCP vadībai uz Zviedriju un par saņemto atbildi informēt kureliešus.

Atbildi kurelieši saņēma mutiski, kad viņu štābā ieradās V. Jaunzeme. Abi kureliešu plāni netika atbalstīti, bet tie netika arī noliegti. Pēc Zviedrijā esošajām ziņām, nacisti Kurzemē neturēšoties ilgāk kā trīs mēnešus, turklāt viņu atkāpšanās brīdī Baltijas jūrā jāienāk angļu flotei, kura

¹⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 2. sēj., 117. lp.

¹⁸ Turpat, 118. lp.

kureliešiem palīdzēs evakuēties uz Zviedriju. Kurelieši saprataši, ka viņiem ir izdevīga vāciešu uzturēšanās Kurzemē vēl vismaz 3–4 mēnešus.¹⁹

V. Lasmane uzsvēra, ka 1944. gada 11. novembrī²⁰ viņa kopā ar pulkvedi Jēkabu Gustavu Albertu (1894–1952) aizbraukusi no Ventspils uz Annahiti, lai noskaidrotu apstākļus un piedāvātu Kureļa štābam evakuēties uz Zviedriju. Savukārt J. G. Albertu LCP cerēja iesaistīt kureliešu rindās, kur trūka profesionālu militāro speciālistu. Viņam vajadzēja palīdzēt pārvest kureliešus nelegāli un pasargāt viņu dzīvo spēku no represijām līdz tā sauktajai x stundai. Tieši tādu taktiku LCP piekopa arī pēc Otrā pasaules kara, kad noliedza bruņotu pretestību padomju varai un visas cerības saistīja ar Rietumvalstu palīdzību nākotnē, kad starptautiskā situācija Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanai kļūs labvēlīga.

Pēdējais no LCP aktīvistiem, kas tikās ar kureliešiem, bija Arnolds Pēteris Aizsilnieks (1898–1982). Viņš 1944. gada 13. novembra vakarā kopā ar LU docentu Kārli Zīvertu (1907–1961) ieradās Kureļa vienības štābā Annahitē. K. Upelniekam savas prasības vajadzēja iesniegt rakstiski F. Jekelnam, kurš tās solījis nosūtīt tālāk augstākām nacistu varas iestādēm. K. Upelnieks tās uzrakstīja latviski un lūdza pārtulkot vāciski. Abi atbraucēji tik labi vāciski neprata, tāpēc paņēma dokumentu līdz, apsolot sameklēt cilvēku, kurš to varētu pārtulkot. Viņi Kureļa štābu atstāja tikai 1944. gada 14. novembrī agri no rīta.²¹

Kurelieši ieceres nepaspēja īstenot, jo 1944. gada 14. novembrī tika sagrauti. Kureļa štābs nebija sagatavots atklātai cīņai ar vāciešiem, tāpēc pārspēkam padevās bez pretošanās, lai gan informācijas par nacistu nodomiem viņiem netrūka. 1944. gada 4. un 7. novembra ieraksti Kureļa grupas dienasgrāmatā liecina, ka kurelieši no dažādiem avotiem ir brīdināti par gaidāmo ielenkšanu,

¹⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 2. sēj., 118. lp.

²⁰ Lasmane, V. Pāri jūrai 1944./45. g. Memento Latvija, 1993, 131. lpp.

²¹ Aizsilnieks, A. Dzīves šūpotnēs. Daugava, 1979, 161. lpp.

atbrūņošanu, izformēšanu un likvidēšanu.²² Izņēmums bija Rubeņa bataljons, kurš varonīgi cīnījās pret F. Jekelna vadītajām SS un SD daļām līdz 1944. gada decembra vidum.

Baidoties no latviešu leģionāru reakcijas, nacisti kureliešus oficiāli apvainoja sadarbībā ar padomju izveidoto partizānu organizāciju “Sarkanā bulta”.

Kureliešu sagraves brīdī P. Klibiķis un I. Dišlers neatradās štābā un tādējādi izglābās no aresta. P. Klibiķis bija Ventspilī, kur viņam vajadzēja saņemt jaunāko informāciju no Zviedrijas. I. Dišlers Ventspilī ieradās 1944. gada 17. novembrī un nodeva rakstisku informāciju V. Jaunzemei un O. Bileskalnam par kureliešu iznīcināšanu.²³

Vai kurelieši pildīja nacistu pavēles un rīkojumus? Daļēji jā, jo viņiem nācās meklēt kompromisu, lai realizētu savus mērķus un ieceres. Tomēr, ja kurelieši būtu akli pildījuši nacistu rīkojumus un nebūtu mēģinājuši pakāpeniski atbrīvoties no nacistu pakļautības, viņus neiznīcinātu. K. Upelnieka liktenīgā cerība uz Rietumvalstu palīdzību tobrīd bija nepamatota. Kureliešu štābs 1944. gada rudenī tomēr atradās samērā izolētā stāvoklī, bet cerības uz ASV un Lielbritānijas palīdzību kara noslēguma posmā loloja arī tās labi informētās latviešu aprindas, kuras bija cieši saistītas ar nacistiskajiem okupantiem (Roberts Osis (1900–1973) u. c.).

Pēc kureliešu štāba darbinieku sodīšanas ar nāvi F. Jekelns 1944. gada 21. novembra ziņojumā rakstīja:

“.. Liepājas ostā vervē Kureļa aģenti, izplatot ziņas – Kurelis saņēmis zināmas garantijas no Anglijas. Bez tam Kurelis uzturot ar bijušo latviešu valsts vīru
Sējas – sūtnis Zviedrijā,
Zariņa – sūtnis Londonā,
Bīlmaņa – sūtnis ASV
starpniecību sakarus caur Zviedriju ar rietumvalstīm.”²⁴

²² Andersons, E., Siliņš, L. Latvijas Centrālā padome. Upsala, 1994, 333. lpp.

²³ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 2. sēj., 17. lp.

²⁴ Biezais, H. Kurelieši. Itaka, 1991, 89. lpp.

Šeit gan ieviesusies kļūda, jo V. Salnā vietā ierakstīts LCP loceklis Kārlis Ludvigs Sēja (1885–1962), kurš tajā laikā jau atradās nacistu apcietinājumā. Arī vācu armijas grupas “Ziemeļi” dienasgrāmatā uz F. Jekelna ziņojuma pamata izlūkošanas daļas priekšniekam fon Gersdorfam izdarīts ieraksts par ģenerāli J. Kureli:

“Viņa [t. i., Kureļa] štāba kungi, kā tas nepārprotami ir pierādīts, ir uzturējuši slepenus sakarus ar Zviedriju un Angliju, ir vakar ar karatiesas spriedumu nošauti.”²⁵

Abi dokumenti atklāj galveno iemeslu, kāpēc 1944. gada 20. novembrī Liepājā ar nāvi sodīja Kureļa štāba virsniekus – par sadarbības meklēšanu ar nacistiskās Vācijas ienaidnieku Lielbritāniju un formāli neitrālo Zviedriju, kura jau šajā Otrā pasaules kara posmā bija mainījusi savu orientāciju Rietumu sabiedroto virzienā. Sakarus ar šīm valstīm kurelieši varēja uzturēt tikai ar LCP palīdzību.

LCP panāca, ka kureliešu iznīcināšana nepalika nepamanīta Rietumos. Angļu laikraksts “The Times” par kureliešu traģēdiju publicēja sava Stokholmas speciālkorespondenta rakstu, kurš informāciju ieguva no LCP pārstāvjiem Zviedrijā.²⁶

Starp LCP un kureliešiem nebija subordinācijas. Lai gan J. Kurelis un K. Upelnieks bija LCP locekļi un vadīja tās Militāro komisiju, Kureļa grupu pilnībā nevar uzskatīt par LCP rīcībā esošu bruņotu spēku, bet vienlaikus nevar arī noliegt ciešo sadarbību, kas vistiešāk izpaudās sakaru uzturēšanā ar Zviedriju. Apstākļos, kad visa LCP vadība bija atstājusi Kurzemi un pārcēlusies uz Zviedriju, K. Upelnieks bieži vien bija spiests rīkoties patstāvīgi, sevišķi jau 1944. gada novembrī, kad no LCP vadības Zviedrijā tika saņemti visai nekonkrēti norādījumi turpmākai darbībai. Nemot vērā darbības specifiku, bez J. Kureļa un K. Upelnieka vienībā bija virsnieki, kuriem par nelegālu pagrīdes organizāciju – LCP – bija visai neskaidrs priekšstats.

²⁵ Biezais, H. Kurelieši. Itaka, 1991, 131. lpp.

²⁶ Turpat, 125. lpp.

Ne Latvijas Centrālā padome, ne Kureļa grupa nespēja ietekmēt vēstures notikumu gaitu Otrā pasaules kara laikā. Kureļa grupa tika iznīcināta, bet tās dalībniekus vajāja abi totalitārie režīmi, kas ienāda jebkādos Latvijas tautas centienus atjaunot savas valsts neatkarību.

Džefrijs Sveins

Rietumanglijas Universitātes Eiropas vēstures profesors

LATVIJAS CENTRĀLĀ PADOME: SKATS NO LIELBRITĀNIJAS

Konference “Virzība uz demokrātisko Eiropu Otrā pasaules kara laikā – Latvijas Centrālā padome un kurelieši” ir būtisks ieguldījums Latvijas dubultās okupācijas historiogrāfijas attīstībā. Ņemot vērā Lielbritānijas lomu „Kureļa projektā”, uzskatu, ka būtu lietderīgi tuvāk iepazīties ar britu viedokli par šo svarīgo mēģinājumu izveidot demokrātiskas pretošanās kustību Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Mūsdienu Latvijas politikā bieži pretstata Sarkanā armiju un Latviešu leģionu, tāpēc ir svarīgi atcerēties, ka ievērojams skaits latviešu (vairākums, ja spriežam pēc Latvijas Centrālajā padomē pārstāvēto partiju spektra, kas atbilda iepriekšējās Saeimas pārstāvniecībai) atbalstīja rietumu demokrātiju un uztvēra to kā piemēru, uz ko tiekties pēc Otrā pasaules kara beigām.

Mana personīgā interese par Latvijas Centrālo padomi izveidojās pilnīgi nejauši. Es strādāju pie ļoti atšķirīgas tēmas – par padomju partizānu darbību Latgalē 1943. un 1944. gadā. Komunistiskās partijas arhīvos atradu liecības, kas dokumentēja sarunas, kuras notikušas starp padomju partizāniem un tiem, kas raksturoti kā “liberāli domājošās bruņotās nacionālistu grupas”.

Šīs sarunas notika 1943. gada novembrī, un pēc tām veiktā sarakste starp padomju partizāniem un Maskavu apliecināja, ka šo nacionālo partizānu klātbūtne bija ļoti nozīmīga Latgalē 1943./1944. gada ziemā un 1944. gada pavasarī. Padomju partizāni atkārtoti apliecināja Maskavai, ka šie nacionālie partizāni ir bruņoti, organizēti un pastāv nopietni draudi, ka tie

varētu atņemt padomju partizāniem daudzus atbalstītājus, ja vien Maskava neuzlabos padomju partizānu apgādi.

Komunistiskās partijas ziņojumi liecina par to, ka šīs “liberāli domājošās bruņotās nacionālistu grupas” lasa pagrīdes laikrakstu, kuru izplatīja Latvijas Centrālā padome, un viņu nevēlēšanās vest politiskas sarunas ar padomju partizāniem (izņemot vietēja mēroga taktiskas vienošanās) liecina par to, ka viņi pilda pavēles “no augšas” – no Latvijas Centrālās padomes. Latvijas Centrālā padome bija paziņojusi, ka 1944. gada februārī, vēl ilgi pirms kureliešu darbības, tai bija pagrīdes armija, kas darbojās visā Latvijā.

Es vienmēr apšaubīju šādu apgalvojumu, bet “liberāli domājošo bruņoto nacionālistu grupu” atklāšana lika man vēlreiz pievērsties šim jautājumam. Izlēmu uzzināt vairāk par Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa Kureļa darbību. Taisnību sakot, līdz noteiktam laikam mani droši vien bija ietekmējuši padomju apgalvojumi, ka Latvijas Centrālā padome un ģenerālis Kurelis pārstāvēja tikai nelielu daļu uz rietumiem orientēto intelektuāļu; iedomājoties atvaļinātu ģenerāli, kurš apņēmis uzveikt vācu vērmahtu, patiešām saskatāma līdzība ar Donu Kihotu, kas cīnās ar vējdzirnavām. Tomēr “liberāli domājošo bruņoto nacionālistu grupu” darbība liecināja par to, ka Latvijas Centrālajai padomei bija īsts militārais potenciāls un ka Latvijas Centrālās padomes Memorands, par kuru diskutēja arī citi atbalstītāji, acīmredzami nebija tikai dažu intelektuāļu darba rezultāts, bet pārstāvēja plašas Latvijas sabiedrības nostāju. Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa Kureļa plānu vājš punkts nebija saistīts ar atbalsta trūkumu Latvijā, bet gan ar sabiedroto attieksmi un konkrēti – ar britu attieksmi, kas britu vēsturniekiem šķita visinteresantākā pētījumu joma.

Kad Leonīds Siliņš 1943. gada jūlijā ieradās Stokholmā, lai pārstāvētu Latvijas Centrālo padomi ārzemēs, viņš ātri izpelnījās Latvijas vēstnieka Zviedrijā Voldemāra Salnā atbalstu. Latvijas vēstnieka Lielbritānijā Kārļa Zariņa uzticības iegūšana prasīja ilgāku laiku, bet līdz 1944. gada aprīļa vidum arī K. Zariņš iesniedza oficiālu atbalsta ziņojumu Latvijas

Centrālajai padomei Latvijas diplomātiskajā misijā Londonā. Britu slepenais dienests piedāvāja savu atbalstu daudz ātrāk. Galvenā persona bija Stokholmā bazētais Sandijs Makibins (*Sandy McKibbin*), kurš ar entuziasmu ķērās pie Baltijas valstu lietu risināšanas, kā arī nodibināja labas attiecības ar L. Siliņu. Drīz Latvijas Centrālajai padomei tika atļauts sazināties ar Londonu, izmantojot britu diplomātisko pastu. Kad L. Siliņš sāka organizēt pastāvīgus pārbraucienus ar laivu no Gotlandes uz Kurzemi un atpakaļ, slepenais dienests nodrošināja viņam radiosakarus, bet apmaiņā viņš sniedza britiem informāciju par vācu aizsardzību Baltijas reģionā, un tās bija ziņas, ko, protams, ieguva arī Padomju Savienība.

1944. gada jūlijā Siliņš atgriezās Rīgā un mudināja Latvijas Centrālo padomi “sarīkot sacelšanos un noturēties vismaz nedēļu”, lai pārliecinātu Lielbritāniju un Amerikas Savienotās Valstis, ka Latvijas tauta nav orientēta uz Vāciju un nevēlas arī Padomju Latviju. Viņš piebilda, ka sacelšanās laikā “būtu iespējams cerēt uz Anglijas palīdzību”. Šī ideja tika izklāstīta arī ģenerālim Kurelim, kurš tai pieķērās.

Viens no Latvijas Centrālās padomes līderiem Fēlikss Cielēns tolaik rakstīja:

“Patriotiskos latviešus ir pārņēmusi doma par partizānu cīņu... Gluži psiholoģiski latvieši turas pie savas pēdējās cerības – ka amerikāņi un angļi pāris mēnešu laikā sakaus hitlerisko Vāciju un tad aizstāvēs Atlantijas hartas cēlos principus, vēršoties pret krieviem. Tautai ir jācīnās un dažus mēnešus jācieš. Tiek gaidīta drīza atbrīvošana no lielajām rietumu demokrātijām, kas izglāba Eiropu un Baltijas tautas 1918. gadā.”

Kureļa grupa sevi uzskatīja par “grupu, kuras pienākums ar Anglijas un Zviedrijas palīdzību ir izdzīt no Latvijas vāciešus, neielaidot krievus un atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti”. Tika uzskatīts (kā vēlāk izrādījās, nepamatoti), ka vācu armija par katru cenu necentīsies palikt Kurzemes pussalā. Kurelis rīkotos, tikko saņemtu pirmo signālu, ka vācieši atstāj Kurzemi.

Šis plāns tika saskaņots ar Stokholmu 1944. gada septembrī. Oktobra beigās Latvijas Centrālā padome informēja vienu no Kureļa galvenajiem sakaru virsniekiem, ka drīz būtu jāsākas sacelšanās procesam: visi Latvijas plānotās turpmākās demokrātiskās valdības galvenie locekļi atradās Zviedrijā, un Anglijas slepenais dienests piedāvāja palīdzību. Taču, aplūkojot situāciju rūpīgāk, šis Latvijas Centrālās padomes vadības ziņojums no Zviedrijas par Anglijas slepeno dienestu bija diezgan neskaidrs. Tika ziņots, ka 1944. gada 25. oktobrī “Lonis”, kas bija Siliņa segvārds, bija ticies ar “Anglijas slepenā dienesta vadītāju Stokholmā”, un viņš ticis informēts, ka “Anglija piedāvātu palīdzību LCP 1945. gada aprīlī–maijā gadījumā, ja Anglijas flote atrastos Baltijas jūrā un vācieši joprojām būtu Kurzemes pussalā”. Tas bija ļoti tālu no skaidra solījuma atbalstīt tūlītēju sacelšanos. Turklāt runa bija par situāciju, kad vācieši būtu pieņēmuši lēmumu neatstāt Kurzemi. Turpretī Latvijas Centrālās padomes stratēģija līdz tam bija balstīta uz pieņēmumu, ka vācieši sāks atkāpties no Kurzemes vistuvākajā nākotnē.

Kurelim šāda kavēšanās līdz 1945. gadam šķita neiespējama. Ziņojumi no viņa grupas Zviedrijai bija skaidri:

“Mums tuvākajā laikā ir jārīkojas, vai nu uzsākot bruņotu darbību neatkarīgas Latvijas pasludināšanas un izveidošanas nolūkos, vai arī Latvijas bruņotajiem spēkiem jādarbojas nelegāli, aizejot mežos mazās grupās.”

Kurelis vēlējās saņemt skaidru atbildi no Latvijas Centrālās padomes vadības Zviedrijā par to, kādu politiku tieši uzsākt, bet atbilde, kura pienāca no Zviedrijas, bija “bezcerīgi neskaidra”, kā izteicās vietējais Latvijas Centrālās padomes pārstāvis. Pēdējā radioziņojumā no Zviedrijas Latvijai 1944. gada novembrī tika paziņots:

“Anglijas pārstāvis deva instrukciju pārņemt Kurzemi savā kontrolē tikai tajā brīdī, kad britu un amerikāņu flotes ierasotos Baltijas jūrā. Ierašanās laiks Baltijas jūrā nav noteikts. Dariet visu iespējamo atkarībā no apstākļiem un spēkiem, kas ir jūsu rīcībā. Ja vietējie apstākļi to pieļauj, jums jāpaziņo par Latvijas valsts suverenitātes atjaunošanu. Ja

Latvijas Centrālā padome kopā ar jums neizveido Pagaidu valdību, kas izdotu šādu paziņojumu, tad tas jāizdod Bruņoto Spēku augstākajam komandierim ģenerālim K., kuram līdz Pagaidu valdības izveidošanai būtu jāpārņem savā kontrolē arī militārā un civilā vara. Šajā gadījumā Pagaidu valdības izveidošana tiktu pasludināta vēlāk.”

Kas slēpjas aiz šīs britu un amerikāņu flotes ierašanās Baltijas jūrā? Ko slepenais dienests ar to domājis? Vai Sandijs Makibins vienkārši apzināti muļķoja savas kontaktpersonas Latvijā, lai saglabātu noderīgu izlūkošanas tīklu, īpaši attiecībā uz pēckara gadiem?

Savos memuāros Siliņš skaidroja, ka runas par britu atbalstu, kas izrietēja no viņa sarunām ar Makibinu, bija “kara laika psiholoģiska propaganda”. Tomēr, runājot par britu politiku Baltijā 1944. un 1945. gadā, jāsaka, ka tajā bija ne tikai psiholoģiskas propagandas elements. Kopš 1944. gada sākuma britiem bija būtiski slēpt faktu, ka sākusies gatavošanās Normandijas jūras desanta operācijai.

Šajā laikā briti uzsāka realizēt t. s. “Miesassarga operāciju”, kuras mērķis bija maldināt Vācijas izlūkdienestu. Cielēna memuāros rodama informācija, ka viena no šādām darbībām tika plaši apspriesta starp Latvijas Centrālās padomes ārvalstu delegācijas locekļiem Zviedrijā. Cielēns atcerējās, ka 1943. gadā

“Anglijas galvenais militārais štābs sastādīja stratēģisku plānu, kas paredzēja angļu un amerikāņu militāro virzību caur Somiju uz Baltijas valstīm”.

Divas desmitgades pēc šīs ieceres izrādījās, ka informācija ir sagrozīta – viens “Miesassarga operācijas” elements, “Grafema operācija”, bijis iedomāts sabiedroto plāns Norvēģijas okupācijai, un drīz pēc tam sekotu neitrālās Zviedrijas ieņemšana un uzbrukums Dānijai. Spriežot pēc Zviedrijas preses reakcijas, Grafema operācija bija veiksmīga: Stokholmas laikraksti 1944. gada vasarā to vien rakstīja, ka sabiedroto iebrukums ir nenovēršams.

Pat pēc tam, kad bija sākusies sabiedroto desanta izsēšanās Normandijā, Vācijas izlūkdienests atzina, ka Skandināvija “ir

ļoti svarīgs rajons turpmāko operāciju ietvaros” un ka karadarbība pret Dāniju bija “visai reāla”. Tieši pirms Normandijas operācijas Lielbritānijas vēstniekam Stokholmā 1944. gada 5. jūnijā tika dots rīkojums radīt iespaidu,

“ka šis iebrukums ir tikai viens no vairākiem visā kontinentā”.

Saskaņā ar Grafema operācijas plānu:

“Pēc Normandijas operācijas sākuma cik vien ilgi iespējams ienaidniekam būtu jātic, ka operācijas Norvēģijā un Zviedrijā tiks veiktas, tiklīdz būs pieejama pietiekami liela flote, iebrukums Dānijā jāatliek līdz 1945. gada pavasarim.”

Taču tā nebija tikai fantāzija psiholoģiskās karadarbības ietvaros. Grafema operācija paredzēja, ka gadījumā

“ja vērojama Vācijas spēku pavājināšanās Norvēģijā, karadarbība patiešām jāuzsāk samazinātā mērogā, lai izmantotu radušos situāciju”.

Ir pierādījumi, ka šāda gatavošanās notika, jo 1944. gada augustā Čērčils lūdza Staļinam, vai būtu iespējams uz Baltiju nosūtīt sešas britu zemūdenes caur Baltās jūras kanālu. Šādos apstākļos Makibinam un viņa izlūkdienesta virsniekiem gandrīz vai nebija citas izvēles, kā vien sniegt maldinošu informāciju, jo 1944. gada oktobrī bija maz ticams, ka vācieši varētu atkāpties no Norvēģijas, un līdz ar to līdz pavasarim Dānijā nekādas darbības netika paredzētas. Tomēr novembra vidū (laikā, kad Latvijas Centrālā padome vēlējās vairāk skaidrības) gan Lielbritānijas, gan Vācijas diplomāti Stokholmā domāja, ka Zviedrija gatavojas saraut diplomātiskās attiecības ar Vāciju un iesaistīties karā sabiedroto pusē. 15. novembrī ar Lielbritānijas Kara flotes vadību jau tika spriests, ka būtu “vēlama kara flotes bāze Zviedrijā”.

Kā zināms, 14. novembrī Kureli arestēja Vācijas varas pārstāvji, taču kontakti ar Zviedriju nebeidzās. Atlikušie kurelieši uzreiz pēc Kureļa aresta ziņoja Zviedrijai, ka “mūsu partizānu darbs boļševiku aizmugurē turpinās”. Šie nacionālie partizāni joprojām ticēja, ka saņems britu atbalstu. Tomēr tad tas jau bija vairs tikai sapnis. 1945. gada februārī nacionālie partizāni saņēma brīdinājumu no Zviedrijas, ka

sabiedrotie vairs neuzskata, ka vāciešu klātbūtnei Kurzemē būtu kāda militāra nozīme. Viņi tika brīdināti vēlreiz martā par to, ka Sarkanās armijas paredzamo uzvaru pār vācu spēkiem Kurzemē nevajadzētu uztvert kā signālu sākt tautas sacelšanos.

Visbeidzot, uzreiz pēc Vācijas kapitulācijas nacionālajiem partizāniem tika dots rīkojums koncentrēties uz organizatorisko un ideoloģisko darbu. Starptautiskā situācija nebija atbilstoša sacelšanās organizēšanai, tā būtu pāragra.

Ir labi zināms, kāds bija kara iznākums, tādēļ grūti iedomāties alternatīvus scenārijus. Tomēr iespējams, ka vienu alternatīvu var apskatīt. 1944. gada 16. decembrī vācu armija veica pretuzbrukumu Ardenā, pārsteidzot angļus un amerikāņus nesagatavotus. Tādējādi tika aizkavēta sabiedroto virzība cauri Beļģijai līdz 1945. gada 25. janvārim. Taču, ja vācu armija nebūtu bijusi pietiekami spēcīga, lai veiktu šo pretuzbrukumu, ja Rietumu sabiedrotie nebūtu tik pašpārliecināti, vācu armija būtu turpinājusi atkāpties Beļģijas un arī pašas Vācijas teritorijā. Šādos apstākļos Hitlers tikpat labi varēja arī atsaukt spēkus no Norvēģijas, tādā veidā ļaujot uzsākt Grafema operāciju un Anglijas jūras kara flotei ļaujot ierasties Baltijas jūrā. Vai šāda militārās situācijas dramatiska pārmaiņa būtu pietiekama, lai pārliecinātu Čērčilu pārdomāt savu 1944. gada janvāra lēmumu par to, ka Staļinam jāļauj saglabāt kontroli pār Baltijas valstīm, ir cits jautājums.

STARP DIVĀM VARĀM
DZIMTENES AIZSTĀVĪBAI:
PRETOŠANĀS KUSTĪBAS
MILITĀRĀS IZPAUSMES

III

Juris Ciganovs

Latvijas Kara muzeja direktora vietnieks

ĢENERĀLIS JĀNIS KURELIS – KARAVĪRS UN POLITISKAIS DARBINIEKS

Jānis Kurelis bija viens no neatkarīgās Latvijas Republikas armijas 57 ģenerāļiem. Ģenerāļa Kureļa vārds ir iegājis Latvijas vēsturē, un termins “kurelieši” ir ieguvis stabilu vietu Latvijas historiogrāfijā, kļūstot par sinonīmu kustībai, kas apzīmē pretestību visiem okupāciju režīmiem. Runājot par Latvijas Centrālo padomi, pretošanās kustību gan padomju, gan vācu okupācijas režīmiem, ģenerāli Jāni Kureli nevar neminēt. Atskatīsimies mazliet vairāk uz šo vēsturisko personību – karavīru, cilvēku.

Pēc Krievijas impērijā realizētās militārās reformas 19. gs. 70. gados arī nemuižnieku izcelsmes vīriešu kārtas jauniem cilvēkiem radās iespēja stāties junkurskolās (karaskolās) un apgūt virsnieka un karavīra profesiju. Galvenais priekšnoteikums, lai iestātos junkurskolā, bija sākumizglītība, un tā pārsvarā visiem Vidzemes un Kurzemes guberņas latviešu zemnieku dēliem bija. Tādēļ viņi, lai sasniegtu zināmu stāvokli dzīvē un sabiedrībā, kā arī lai iegūtu tam laikam prestižu profesiju un līdz ar to nodrošinātos ar darbu un iztiku, lielā skaitā stājās Krievijas karaskolās, kurās par mācībām nebija jāmaksā. 19. un 20. gadsimta mijā šāda kustība bija sevišķi izplatīta, un viens no daudziem citiem latviešu zemnieku dēliem, kuri izvēlējās virsnieka profesiju, bija arī Jānis Kurelis.

Jānis Kurelis dzimis 1882. gada 6. maijā Ērgemes pagasta “Berņos” kalpa ģimenē. Vēlāk Kureļu ģimene pārcēlās uz Pleskavu, kur viņš pabeidza Pleskavas latviešu luterāņu draudzes skolu, bet 1899. gadā – Pleskavas Sergija reālskolu. Pēc tās pabeigšanas J. Kurelis kā brīvprātīgais iestājās

kara dienestā 183. Pultuskas kājnieku pulkā Varšavā. Pēc pāris mēnešiem viņš uzsāka mācības Odesas junkurskolā, un to 1901. gadā J. Kurelis kā viens no labākajiem pabeidza podpraporščika dienesta pakāpē. Viņu kā jaunāko virsnieku nosūtīja dienestā uz 22. Nižegorodskas kājnieku pulku Ostrolenkas pilsētā Polijā. Kad sākās Krievijas–Japānas karš, uz fronti Tālajos Austrumos devās arī podporučika dienesta pakāpē esošais J. Kurelis. Viņš 1904. gada oktobrī nonāca Mandžūrijas frontē esošajās austrumsibīriešu strēlnieku daļās. Gadu ilgajās cīņās ar japāņiem J. Kurelis par drosmi saņēma pirmos trīs kaujas apbalvojumus un paaugstinājumu dienesta pakāpē.

Pēc Krievijas kaunpilnās sakāves karā un 1905. gada revolūcijas notikumiem J. Kureli no Tālajiem Austrumiem nosūtīja uz iepriekšējo dienesta vietu Polijā, kur viņš ieņēma dažādus amatus gan kaujas, gan administratīvajā pārvaldē. 1905. gada septembrī J. Kureli paaugstināja poručika, bet 1909. gadā – štābkapteiņa dienesta pakāpē. No 1910. gada J. Kurelis dienēja Ģenerālštāba galvenajā pārvaldē Pēterburgā, bet Pirmā pasaules kara priekšvakarā viņu iecēla par Galvenās kara spēka dzīvokļu pārvaldes nodaļas priekšnieku. 1913. gadā J. Kurelis kļuva par kapteini, bet 1915. gadā – par 22. kājnieku pulka bataljona komandieri. 1916. gada sākumā viņš bija rotas komandieris 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljonā Rīgas frontē un piedalījās kaujās pie Ķekavas, pēc tam – bataljona komandieris šajā pašā pulkā apakšpulkveža pakāpē. Par parādīto varonību frontē viņš saņēma vairākus kaujas ordeņus, bet par 1917. gada augusta Rīgas aizstāvēšanas kaujām pie Mazās Juglas – Svētā Jura krustu, kā arī tika paaugstināts pulkveža dienesta pakāpē. Šajās kaujās 2. latviešu strēlnieku brigāde un tajā ietilpstošais 5. Zemgales strēlnieku pulks izcīnīja ārkārtīgi asiņainas un smagas cīņas, piesedzot visas krievu 12. armijas atkāpšanos no Rīgas. J. Kurelis šajās kaujās guva arī kontūziju un saindējās ar kaujas gāzēm.¹

¹ Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940 / Biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga, 1998, 278. lpp.; sīkāk sk.: LVVA, 5601. f., 1. apr., 3389. l.

Vēlāk par šīm kaujām pie Mazās Juglas Kureli apbalvoja arī ar Lāčplēša Kara ordeni.²

1918. gada janvāra beigās J. Kurelis tika atvaļināts no lielinieckā haosa pārņemtās Krievijas armijas un devās uz Tālajiem Austrumiem, kur tieši tajā laikā ar Francijas militārās misijas palīdzību sāka formēties nelielinieckās latviešu karaspēka vienības. 14. novembrī latviešu Centrālais birojs Tālajos Austrumos ievēlēja J. Kureli par Latvijas strēlnieku pulka komandieri Vladivostokā, bet decembrī šo vienību pārdēvēja par Imantas pulku. 1919. gada aprīlī viņu iecēla par Urālu Latviešu nacionālās padomes Kara nodaļas priekšnieku un latviešu karaspēka daļu pavēlnieku Sibīrijā un Tālajos Austrumos, bet augustā – par Latvijas pagaidu valdības pārstāvja Sibīrijā un Tālajos Austrumos kara lietu pārzini. 1919. gada septembrī J. Kurelis sāka ceļu mājup uz Latviju: no Vladivostokas ar kuģi apkārt pus pasaulei, un Liepājas ostā viņš ieradās 21. novembrī – bermontiādes laikā. J. Kurelis tika iecelts par Armijas virspavēlnieka štāba Organizācijas daļas priekšnieku. Ilgu laiku viņš bija arī Apsardzības ministrijas padomes loceklis.³

Pēc atbrīvošanas cīņu beigām – 1921. gada oktobrī – pulkvedi J. Kureli iecēla par Latvijas armijas Tehniskās pārvaldes priekšnieka palīgu, bet 1922. gada februārī – par jaunizveidotās Tehniskās divīzijas komandieri. 1925. gadā J. Kureli paaugstināja par ģenerāli. Kā Latvijas armijas tehniskās divīzijas komandieris J. Kurelis būtībā vadīja jaunas karaspēka vienības veidošanu. Tehniskā divīzija, kurā ietilpa aviācijas, tanku un artilērijas vienības, modernā kara apstākļos pildīja ļoti atbildīgas un sarežģītas funkcijas. Ierobežota finansējuma apstākļos Tehniskā divīzija kļuva par ievērojamu kaujas spēku Latvijas armijā. 1930. gadā J. Kurelis pabeidza Kara

² Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri / Biogrāfiskā vārdnīca. Sast.: Šenbergs M., Bambals A., Rauzāns G., Romanovskis R., Ruņģis E., Treide U. Rīga, 1995, 279. lpp.

³ Latvijas armijas augstākie virsnieki, 278. lpp.

akadēmiskos kursus. Ilgu laiku viņš bija Kara virstiesas loceklis.⁴

1935. gadā ģenerālis J. Kurelis apprecējās ar ārsti Elzu Rozenvaldi, 1938. gadā ģimenē piedzima dēls Jānis Uldis, bet 1940. gadā – meita Inese Elza.

Par to, kāds cilvēks un karavīrs bija J. Kurelis, liecina viņa dienesta biedru izteiktie raksturojumi. Ģenerālis J. Goppers 1921. gadā rakstīja:

“Starp Latvijas armijas virsniekiem pulkvedis Kurelis atzīmējams kā izcili stāvošs ar saviem dziļi attīstītiem un tikpat dziļi norūdītiem kareiviskiem principiem.”⁵

Ģenerālis Mārtiņš Peniķis 1932. gadā atzina:

“Savus dienesta pienākumus izpilda ļoti centīgi un godīgi. Vajadzīgos reglamentus, likumus un noteikumus pārzina labāk par visiem pārējiem divīziju komandieriem. Ar ārzemju militāro literatūru nav pietiekamā mērā pazīstams. Salīdzinot ar pārējiem divīziju komandieriem, viņam ir daži trūkumi taktiskajās zināšanās, bet par to viņš labāk pārzina mūsu likumus un saimniecību, pedantiski to izpilda.”⁶

Pēc dienesta biedru atziņām, ģenerālis J. Kurelis bijis labs virsnieks, pratis angļu un franču valodu, tomēr ar īpašām spējām nav izcēlies. Viņš vienkārši apzinīgi un godīgi pildīja savus dienesta pienākumus.

1940. gada maijā ģenerāli J. Kureli atvaļināja no Latvijas armijas sakarā ar virsnieka dienestam maksimālā vecuma sasniegšanu, un, iespējams, tieši tāpēc viņu neskāra 1940.–1941. gadā padomju okupācijas varas veiktās represijas. Pirmajos vācu okupācijas gados J. Kurelis bija Latvijas Invalīdu kooperācijas savienības uzņēmuma “Apsardze” direktors. Vēlākais Latviešu leģiona ģenerālinspektors Rūdolfs Bangerskis pēc kara atcerējās, ka 1941. gada otrajā pusē, kad

⁴ Latvijas armijas augstākie virsnieki, 278. lpp.

⁵ Cit. pēc: Jēkabsons, Ē., Neiburgs, U. Kureliešu komandieris // Mājas Viesis, 2005., 1. febr., 8.–9. lpp.

⁶ Turpat.

sākās latviešu policijas bataljonu slēgto vienību un tā saukto brīvprātīgo policijas bataljonu dibināšana, J. Kurelis bija izteicis vēlmi stāties šajās vienībās un komandēt kādu no tām, taču savas ģenerāļa pakāpes dēļ saņēmis atteikumu.⁷

1943. gadā, kad vācu okupācijas vara pieļāva aizsargu organizācijas atjaunošanu, viņš iestājās 5. Rīgas aizsargu pulkā un 1944. gada jūlija beigās kļuva par komandieri atsevišķai militārai vienībai, kas Vidzemē, Skrīveru pagastā, tika izveidota no Rīgas apriņķa aizsargiem. To devēja par ģenerāļa Kureļa grupu, bet tās biedrus – par kureliešiem. Sākotnēji šī vienība bija paredzēta frontes aizstāvēšanai un speciāli apmācītu cilvēku grupu nosūtīšanai partizānu darbībai aiz frontes līnijas. 1944. gada septembrī kurelieši atkāpās uz Kurzemi, kur apmetās Strazdes un Ugāles apkārtnē. Vienības sastāvs nemitīgi mainījās, to papildināja gan leģionāri, kas, iestājoties kureliešos, saskatīja legālu iespēju nebraukt uz Vāciju, gan no mobilizācijām izvairījušies jaunieši, vietējie iedzīvotāji. Kureliešu kopskaits sasniedza 2000–3000 vīru.

Pastāv uzskats, ka kureliešu ideoloģiskajā nostājā ģenerālim J. Kurelim ir otršķirīga nozīme, bet galvenais ideoloģijas “generators” bija vienības štāba priekšnieks kapteinis Kristaps Upelnieks, kas, cerēdams uz Rietumu sabiedroto palīdzību, par savu mērķi izvirzīja Latvijas neatkarības atjaunošanu un noraidīja sadarbību ar abām karojošām un Latviju okupējušām varām. J. Kurelis un K. Upelnieks uzskatīja, ka atkārtosies 1919. gada situācija, kad abu karojošo pušu karadarbības rezultātā izdosies Kurzemē atjaunot Latvijas neatkarību, un līdz ar to būs nepieciešams šo neatkarību aizstāvēt, un viņi cerēja uz Rietumvalstu palīdzību. Lai saglabātu dzīvo cilvēku potenciālu neatkarības izcīnīšanai un nosargāšanai, kureliešu vadība centās izvairīties no bruņotās konfrontācijas ar abu okupācijas varu karaspēku

Arī publicētajās atmiņās un dzīvi palikušo kureliešu stāstījumā izskan doma, ka J. Kurelim bija sekundāra loma vienības komandēšanā. Kurelis bija vienības simbols kā

⁷ Bangerskis, R. Mana mūža atmiņas. Ceturtā grāmata. Kopenhāgena, 1960, 10. lpp.

neatkarīgās Latvijas armijas ģenerālis, bijušais divīzijas komandieris. Vēsturnieki diskutē par to, vai J. Kureļa vienība uzskatāma par LCP militāro formējumu. J. Kurelis un K. Upelnieks uzturēja sakarus ar LCP, J. Kurelis arī parakstīja LCP Memorandu. Kureliešu radisti piedalījās LCP radiosakaru nodrošināšanā, un kurelieši apsargāja LCP kurjerus, bet nevar uzskatīt, ka kurelieši būtu atradušies LCP tiešā pakļautībā. Profesors H. Biezais savā monogrāfijā par kureliešiem norāda, ka ģenerālis J. Kurelis un kureliešu vadība faktiski dzīvoja ilūzijās, ka cīnās par brīvu Latviju situācijā, kad tas nebija iespējams. Taču ne Kurelis, ne Upelnieks nekad nebija devuši solījumu Hitleram cīnīties par jauno Eiropu atšķirībā no Latviešu leģiona vadības.⁸

Redzot kureliešu patiesos mērķus, vācu okupācijas varas iestādes izvērta pret viņiem represīvas akcijas. 1944. gada 14. novembrī vācu Nacionālsociālistiskās partijas triecienvienība SS un Vācijas drošības dienesta SD vienības aplenca kureliešu galvenos spēkus Puzes pagasta “Stiklos” un visus arestēja. Astoņi J. Kureļa štāba virsnieki 20. novembrī tika nošauti jūras kāpās pie Liepājas, bet daudzi simti nonāca koncentrācijas nometnēs. Aktīvu pretestību vāciešiem izrādīja ģenerāļa Kureļa grupā ietilpstošais leitnanta Roberta Rubeņa apmēram 500 vīru lielais bataljons, kas bija izvietots Abavas upes rajonā. Rubeņa vīri atsita vairākus vācu uzbrukumus, līdz, pārspēka mākti, dzīvi palikušie izklīda, noejot pagrīdē vai pievienojoties padomju partizānu vienībai “Sarkanā bulta”, ar kuru, kā min profesors H. Biezais, bija vairākas reizes sadarbojušies vācu uzbrukumam laikā.⁹

Paša ģenerāļa Kureļa liktenis bija citāds. 14. novembrī viņu arestēja kopā ar pārējiem virsniekiem, vēlāk pēc F. Jekelna štāba priekšnieka pavēles viņu atbrīvoja un ļāva atgriezties pie

⁸ Biezais, H. Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki. Rīga, 1993, 154.–155. lpp.

⁹ Sīkāk par kureliešu, resp., Rubeņa bataljona, karavīru attiecībām ar “Sarkano bultu” sk. Biezais, H. Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki, 77.–84. lpp.

ģimenes Valdemārpils apkārtnē. Vācu virsnieks, atreferējot F. Jekelna rīkojumu, J. Kurelim teicis:

“SS grupenfirers Jekels Jūs atzīst par godīgu tautieti un karavīru. Jūs esat brīvs un varat braukt pie savas ģimenes.”¹⁰

Tomēr pēc četrām dienām viņu arestēja atkal un kopā ar ģimeni nogādāja Liepājā. Pēc tam J. Kureli kopā ar ģimeni aizveda uz Dancigu, pirms ceļa paziņojot, ka nošauti viņa štāba virsnieki. Dancigā viņu sagaidīja Latviešu leģiona ģenerālinspektors bijušais Latvijas armijas ģenerālis Rūdolfs Bangerskis. Kā raksta profesors H. Biezais, sagaidīšanas aina bijusi tragikomiska: R. Bangerskis, tērpies SS grupenfirera formas tērpā, sagaidīja J. Kureli, kas bija tērpies Latvijas armijas ģenerāļa uniformā.¹¹

Sagaidīšana nebija laipna – Bangerskis Kurelim asi pārmetis nesadarbošanos ar vācu varas iestādēm, leģiona augstākie virsnieki viņam garām gājuši šņākdami, bet pats ģenerālis pratināts kā kareivis. Tomēr J. Kurelis palika brīvībā un oficiāli skaitījās komandēts leģiona ģenerālinspektora štāba rīcībā līdz turpmākam rīkojumam. 1945. gada janvāra beigās Danciga tika evakuēta. Ģenerālis Kurelis prasījis, lai līdz ar ģenerālinspektora štābu evakuē arī viņu kopā ar ģimeni, bet tas tika rupjā veidā atteikts. Rezultātā J. Kurelim ar kājām un pārvarot lielas grūtības vienatnē tikko izdevās izbēgt no strauji tuvojošās Sarkanās armijas, taču sievu ar bērniem viņš ieraudzīja tikai pēc diviem gadiem, kad viņi no padomju okupācijas zonas izbrauca uz pagaidu dzīves vietu Šlēsvigā-Holšteinā.¹²

1951. gadā Jānis Kurelis ar ģimeni emigrēja uz ASV, Čikāgu, kur 1954. gada 5. decembrī pēc ilgas un smagas slimības beidzās viņa dzīves gaitas.¹³

¹⁰ [B. a.] 110 dienas ilūzijas par brīvību // Daugavas Vanagu mēnešraksts, 1954, Nr. 6. (38.), 17. lpp.

¹¹ Biezais, H. Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki, 133.–135. lpp.

¹² Turpat; Bangerskis R. Mana mūža atmiņas, 14.–15. lpp.

¹³ Ģenerāli Kureli pieminot // Daugavas Vanagu mēnešraksts, 1955, Nr. 1. (39), 5.–6. lpp.

Ģenerālis Jānis Kurelis bija profesionāls karavīrs, kas piedzīvoja Krievijas–Japānas karu, divus pasaules karus, vienā no tiem aktīvi piedaloties karadarbībā. Otrā pasaules kara laikā J. Kurelis uzņēmās vadīt militāro vienību, kura par savu mērķi izvirzīja cīņu par neatkarīgu Latviju, nepakļaujoties nevienai no okupācijas varām.

J. Kurelis un kureliešu vārds 1944. gada ziemā bija ļoti populārs un pat folklorizējās. Arī pēc tam, kad vienība jau bija beigusi pastāvēt, par kureliešiem uzdevās dažādas cīnītāju grupas, kas nepiederēja ne leģionam, ne kādām citām Vācijas okupācijas varas saformētām vienībām. Tas norāda, ka jēdziens “kurelieši” no kādas konkrētas vienības apzīmējuma jau bija kļuvis par visaptverošu nacionālās pretošanās un brīvības cīņu dalībnieku apzīmējumu.

Kārlis Kangeris

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts,
Latvijas Vēsturnieku komisija

KURELIEŠI: “MIRT PAR LATVIJU UZ LATVIJAS ZEMES”. VĀCU VARAS IESTĀŽU ATTIEKSME PRET ĢENERĀLI KURELI

Kureliešu grupa, neapšaubāmi, bija daļa no nacionālās pretestības kustības vācu okupācijas laikā, par to mūsdienu akadēmiskajā Latvijas vēstures pētniecībā valda vienprātība.¹ Kurelieši formējās ar mērķi nākotnē veidot atjaunotās Latvijas armijas kodolu, tomēr nevar apgalvot, ka viņi izrādīja pretestību vāciešiem, veicot uzbrukumus vai terora aktus u. c. Šīs grupas mērķis bija izturēt un gaidīt, kad būs pienācis īstais laiks aizstāvēt Latviju gan pret Vācijas reiha, gan PSRS iebrucējiem. Lai gan šo brīdi kurelieši nesagaidīja, viņu bezkompromisa nostāja pret vāciešiem un ticība demokrātiskas Latvijas atjaunošanai, tās ideāliem un mērķiem atstāja neizdzēšamas pēdas Kurzemē un līdz ar to arī visā latviešu sabiedrībā.

Kureliešus jeb Kureļa grupu izveidoja pēc Rīgas apriņķa priekšnieka un 5. Rīgas apriņķa aizsargu pulka komandiera Jāņa Veides rīkojuma. Ģenerāļa Kureļa rīcībā tika nodoti Rīgas apriņķa policijas 2., 3., un 4. iecirkņa aizsargi.² Jauno

¹ Sk. Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga, 2005, 265.–266. lpp. (grāmata arī izdota angļu, franču, krievu un vācu valodā.); Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga, 2008, 320.–323. lpp.

² Dienesta atzīme, J. Zēgners, 12.12.1944. Rūdolfs Bangerskis: Mana mūža atmiņas. IV. Kopenhāgena, 1960, 29.–33. lpp.; ir arī dokumenti, kuros minēts, ka Kureļa grupa veidota tikai no diviem Rīgas apriņķa policijas iecirkņu aizsargiem. Bangerskis IV, op. cit., 17. un 34. lpp.

vienību nosauca par "Rīgas aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupu". Tā darbību uzsāka 1944. gada 28. jūlijā, kad Skrīveru pagasta "Robežu" mājās sākās vienības formēšana.

Savukārt Veide rīkojumu par aizsargu vienību formēšanu un pastāvīgu izvietojumu – Rīgā 550 vīru, Dolē 250 vīru, Slokā 300 vīru un Skrīveros 250 vīru (t.i., Kureļa grupa) – bija saņēmis no SS un policijas vadītāja Latvijā SS oberfirera ģenerālmajora Valtera Šrēdera (*Schröder*). Šrēderam, savukārt, pavēli par šo vienību formēšanu bija devis augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē un Krievijas ziemeļos obergrupearstis un policijas ģenerālis Frīdrihs Jekelnis (*Jeckeln*). Tā, principā, Kureļa grupa tika radīta ar vācu SS augstāko amatpersonu pavēli saskaņā ar tikko izdoto Zemes pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektora Oskara Dankera 22. jūlija rīkojumu par aizsargu organizācijas darbības atjaunošanu.³

Padomju laikā aizliegtās aizsargu organizācijas darbības atjaunošana sākās jau 1943. gada vasarā. Atļauju darbības sākšanai aprīņķu priekšniekiem mutiski deva SS un policijas vadītājs Latvijā Valters Šrēders, un tā līdz gada beigām visos Latvijas aprīņķos atkal rosījās aizsargi. Tomēr aizsargu juridiskā legalizācija ievilkās. 1944. gada 12. jūlijā ģenerālis Šrēders oficiāli apstiprināja amatā Latvijas aizsargu komandieri pulkvedi-leitnantu Augustu Dzenīti, bet pati aizsargu organizācija juridiski tika legalizēta 22. jūlijā.⁴ (Rīgā 5. Rīgas aizsargu pulkā aizsargu skaits līdz 1944. gada vasarai bija sasniedzis 3000 vīru,⁵ bet visā Latvijā aizsargu organizācijā

³ Rīkojumu Vēstnesis, 28.07.1944.

⁴ Latvijas aizsargu komandiera Dzenīša izklāsts Latviešu SS leģiona ģenerālinspektoram ģenerālim Bangerskim, 31.12.1944. Okupācijas muzeja fonda (OMF) arhīvs, Jāņa Andersona dokumenti.

⁵ Rīgas aprīņķa priekšnieks Latvijas policijas galvenās direkcijas likvidācijas štābam, 07.02.1945. Hoover Institution on War, Revolution and Peace (HI) Archives, Stanford, USA, LCK kolekcija, 122. kaste.

kopā darbību bija atjaunojuši 695 virsnieki un 11 991 zemākas dienesta pakāpes aizsargs.⁶⁾

Dienesta pakāpju un formējumu apzīmēšanai lietoja militāros aizsargu nosaukumus – pulks, bataljons, rota un vads. (Jekelns vēlāk izdeva rīkojumu, ar kuru aizliedza lietot šos latviskos militāros aizsargu nosaukumus, to vietā nosakot lietot vācu “Hundertschaft”, respektīvi, “sotņa”. Pēc aizsargu komandiera Dzenīša protesta, kuru, saprotams, vācieši noraidīja, tomēr izmaiņu nebija un aizsargi varēja paturēt savus tradicionālos nosaukumus.) Kureļa grupas formālā pakļautība Latvijas aizsargu sistēmā, respektīvi, pavēļu hierarhija no augstākās instances uz leju, bija šāda: iekšlietu ģenerāldirektors (O. Dankers) → aizsargu komandieris (A. Dzenītis) → Rīgas apriņķa aizsargu komandieris (J. Veide) → Kureļa grupa.

Kad ģenerālis Jānis Kurelis un kapteinis Kristaps Upelnieks 1944. gada 27./28. jūlijā devās uz Skrīveriem, viņu nodoms bija palikt Latvijā un cīnīties kopā ar partizāniem. Tomēr Sarkanās armijas virzīšanās uz priekšu gar Daugavu apstājās. Varēja sākt organizēt un apmācīt aizsargu pulkus, kas nepieciešamības gadījumā spētu veidot aizsardzības līniju no Pļaviņām līdz Lielvārdei. Tā vēlāk slēgtās vienībās sa komplektēja 600 vīru, bet pasīvajā grupā, kas dzīvoja savās mājās, – ap 1200 vīru.

Augusta vidū Kureļa grupas štābā ieradās 16. armijas 204. izlūkošanas komandas (*Frontaufklärungskommando*) pārstāvis un vienojās ar kureliešiem par sadarbību. Tā bija saistīta ar diviem uzdevumiem. Pirmais bija gādāt par aizsargu nosūtīšanu sevišķos uzdevumos (galvenokārt izlūkošanai) aiz frontes līnijas ienaidnieka aizmugurē. Otrs uzdevums skāra vāciešu tālākās nākotnes plānus un bija saistīts ar nacionāru partizānu grupu organizēšanu, lai fronti atvelkot, tās paliktu padomju aizmugurē.

⁶⁾ Schlussbericht über die Organisation, Aufbau, Aufgaben, Tätigkeit und Abwicklung der Hauptdirektion der Lettischen Polizei, 14.04.1945. Kopija šī raksta autora privātarhīvā.

Par Kureļa grupas apbruņojumu gādāja 204. frontes izlūkošanas komandai pakļautā 212. frontes izlūkošanas nodaļa (*Frontaufklärungstrupp*).⁷ Ģenerālim Kurelim un kapteinim Upelniekam bija izsniegtas 16. armijas izlūkošanas nodaļas pilnvaras, ka viņi veic "speciālu Armijas grupas "Ziemeļi" uzdevumu". Pilnvaras bija derīgas no 1944. gada 15. augusta līdz 15. novembrim. Arī pārējiem Kureļa grupas locekļiem bija izdotas 212. frontes izlūkošanas nodaļas apliecības.⁸ (Skrīveru periodā Kureļa grupa īsu laiku partizānu un aizfrontes izlūku jautājumos sadarbojās ar SD vadīto *Hauptabteilung Zeppelin-Nord*).⁹

Kad grupa pārcēlās uz Kurzemi, to ar 1944. gada 2. novembra pavēli sev pakļāva augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē un Krievijas ziemeļos F. Jekelns. Par turpmāko sadarbības partneri armijas 212. frontes izlūkošanas nodaļas vietā kureliešiem tika noteikts drošības policijas un drošības dienesta pavēlnieks, kam arī nākotnē būtu jāgādā par jaunu dienesta apliecību izsniegšanu.¹⁰

Kapteinis Kristaps Upelnieks nebija tikai Kureļa grupas štāba vadītājs vien. Viņš bija arī militārās sekcijas pārstāvis Latvijas Centrālajā padomē – nelegālajā latviešu pretestības kustības politiskajā centrā, kurā darbojās arī ģenerālis Kurelis. Grūti iedomāties, ka jau 28. jūlijā, kad Kurelis un Upelnieks devās uz Skrīveriem, viņiem varēja būt skaidrs plāns, kā aiz-

⁷ Par vāciešu darbību pretizlūkošanas laukā un latviešu partizānu grupu izveidošanu un apmācīšanu (ieskaitot Kureļa grupu) tuvāk sk. Björn M. Felder: "Mit Lettland leben – mit Lettland sterben". Der SS-Jagdverband Ost-Unternehmen "Wildkatze" und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945). Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 54 (2005), S. 98–127.

⁸ Ģenerāļa Kureļa grupas darbība no 28. jūl. 1944. g. līdz 14. nov. 1944. g., J. Dišlers. Bangerskis IV, op. cit., 33.–42. lpp.

⁹ Dienesta atzīme par ģen. Kureļa aizsargu grupu, 23.11.1944, maj. Augstkalns. Turpat, 17.–21. lpp.

¹⁰ Dokumenta tulkojumu publicējis Bangerskis IV, op. cit., 22.–23. lpp.; Tekstu vācu valodā sk. Latvijas Centrālā padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. Red. Leonids Siliņš. Upsala 1994, 333.–334. lpp.

sargu organizācijas aizsegā sākt slepenu neatkarīga nacionālā karaspēka izveidošanu.

Tikai pēc saistīšanās ar vācu armijas 212. frontes izlūkošanas nodaļu pavērās pavisam citas iespējas. Septembra beigās Kureļa grupa (t.i., slēgtās vienības 275 vīri) no Skrīveriem pārcēlās uz Kurzemi, sākumā uz Talsu novada Strazdes muižu, bet no 1. novembra uz Annahites stikla fabriku, 13 km uz ziemeļiem no Usmas stacijas. Kurzemē turpinājās sadarbība ar 212. frontes izlūkošanas nodaļu, un, lai gan tika pildīti šīs nodaļas uzdevumi, tieši šīs sadarbības laikā un aizsegā varēja sākties “nacionāla karaspēka” veidošanās.

Līdz Kureļa grupas likvidēšanai 1944. gada 14. novembrī to veidoja 500 slēgtās pamatsastāva vienības vīri, apmēram 800 pēc vācu uzskata “nelegāli” pierēģistrētās personas, 500 vīri no Rubeņa rotas, kas bija izvietojusies ziemeļos no Usmas ezera, kā arī 18 izveidoto partizānu grupu locekļi, kuru skaits katrā grupā bija no 10 līdz 40 personām.

Īpaša uzmanība Kureļa grupas sadarbībā ar LCP būtu jāpievērš diviem jautājumiem. Pirmkārt, domai par neatkarīgas Latvijas Republikas pasludināšanu, un, otrkārt, iespējama Kureļa grupas militārai darbībai laikā starp vāciešu aiziešanu un krievu ienākšanu, lai nodrošinātu Kurzemes daļas aizsardzību, kamēr ierodas Lielbritānijas un ASV karaflotes.

Domu par Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu LCP aprindas apsvēra 1944. gada vasarā. Viens iespējams variants bija, ka to darītu (saprotams, LCP uzdevumā) pēdējais vēlētais Latvijas Valsts prezidents Alberts Kviesis. Taču viņš negaidīti nomira 1944. gada 9. augustā, un šis nodoms bija jāatmet.¹¹

Pēdējā LCP sēdē 1944. gada 8. septembrī, kas notika vēl Latvijā, Pauls Kalniņš kā Latvijas Valsts prezidenta vietas izpildītājs un Saeimas priekšsēdētājs parakstīja “Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu”, un viņš citā dokumentā uzdeva senatoram Mintautam Čakstem sastādīt Ministru

¹¹ Latvijas Centrālā Padome, op. cit., 84. lpp.

kabinetu.¹² (Šie dokumenti kādu laiku palika Kurzemē.) LCP bija problēmas atrast īsto brīdi, kad varētu izsludināt Latvijas neatkarību. Augustā Hitlers bija deklarējis, ka Baltiju aizstāvēs visiem spēkiem. Turklāt pēc Sarkanās armijas iebrukuma un tās nonākšanas Tukuma tuvumā pie Rīgas jūras līča Latvija bija sadalīta divās daļās. Vēlāk, kad vācu armija atkāpās uz Kurzemi, neradās piemērots brīdis, kad vācu armija būtu aizgājusi un padomju armija vēl nebūtu ieradusies, lai deklarētu Latvijas atjaunošanu, līdzīgi kā to bija darījusi Igaunijas pretestības kustība 22. septembrī Tallinā.

LCP vadības darbu Latvijas atjaunošanas deklarācijas jaunajam raksturoja nenoteiktība, neizlēmība, lai neteiktu – nekompetence. Turklāt gandrīz visa LCP vadība līdz 1944. gada oktobrim bija atstājusi Latviju. Tā izbrīnu izraisa 1944. gada novembra sākumā no LCP vadības Stokholmā kureliešiem nosūtītā telegramma:

“Ja vietējie apstākļi to pielaiž, jādeklarē Latvijas valsts suverenitātes atjaunošana. Ja uz vietas LCP nesastāda pagaidu valdību, kas izdarītu deklarāciju, deklarāciju izdod bruņoto spēku virspavēlnieks ģen. K.[urelis], kas pagaidām, līdz pagaidu valdības sastādīšanai, arī pārņem visu militāro un civilo varu. Pagaidu valdības sastāvu tādā gadījumā paziņos vēlāk.”¹³

Kā to Kurelis būtu varējis izdarīt? Kurzemē uz palikšanu bija izvietojušies 500 000 vīru lieli vācu militārie spēki. (Vācieši negāja prom, un Sarkanā armija nenāca.) No kureliešu dokumentiem redzams, ka vadība nedomāja darboties šīs telegrammas garā, lai gan bija pieejama Paula Kalniņa 8. septembrī parakstītā “Deklarācija par Latvijas valsts

¹² Latvijas Centrālā Padome, op. cit., 84. lpp. Abi P. Kalniņa parakstītie dokumentu oriģināli agrāk glabājās Latviešu dokumentu krātuvē Vesterosas bibliotēkā Zviedrijā. Pēc šīs krātuves likvidācijas dokumentus nodeva Zviedrijas valsts arhīvā (*Riksarkivet*). 2009. gadā pārskatot šo dokumentu krājumu sarakstus Zviedrijas valsts arhīvā, tur diemžēl vairs nevarēja atrast šo abu dokumentu signatūru – 78.37/1 un 2. Tas nozīmē, ka ir vēl jānoskaidro šo dokumentu atrašanās vieta. Abu dokumentu kopijas glabājas šī raksta autora privātarhīvā.

¹³ Latvijas Centrālā Padome, op. cit., 292. lpp.

atjaunošanu”. Kureliešu darbība šai jautājumā bija nosvērta un nekādā ziņā ne pārsteidzīga.

Novembra telegrammā teiktais par Latvijas neatkarības deklarēšanu, kā arī Lielbritānijas slepenā dienesta Stokholmas pārstāvju norādījumi (drīzāk – vēlmes) par Kurzemes ziemeļu daļas militāru nodrošināšanu kureliešiem toreizējos apstākļos nešķita reāli izpildāmas, un tāpēc grupas darbībā nekas netika mainīts. Negribas īsti piekrist britu vēsturniekam Džefrijam Sveinam (*Geoffrey Swain*), kurš savā pētījumā par LCP apgalvo, ka LCP cerības uz britu operācijām Baltijas telpā nebijušas nemaz tik nereālas. LCP neesot mērīta, bet kara gaita noteikusi citu scenāriju.¹⁴

Domāju, ka attiecībā uz Kurzemi britu operācijas “Graffam” plāni tuvākajā nākotnē bija nereāli. Tie drīzāk bija plāni, kas radīti vācu puses maldināšanai. Arī vēlāk, 1945. gada pavasarī, tie izrādījās tikpat nereāli, jo 1945. gada pirmajā pusē bez PSRS piekrišanas Baltijas jūrā nekas nevarēja notikt. (Situācija bija tāda, ka vācieši palika, kapitulēja un krievi ienāca.) 1944. gada novembrī šiem sabiedroto desanta plāniem varēja noticēt tikai, ja citu cerību vairs nebija vai, kā LCP vadības gadījumā, ja atradās tālu no notikumu vietas. Kā redzams, Kureļa grupa 1944. gada oktobrī/novembrī šiem plāniem nepiegrieza nopietnu vērību un turpināju savu darbu iesāktā garā. Grupas dienasgrāmatā oktobra pēdējā dienā bija ierakstīts:¹⁵

“Gaidot starptautisko atrisinājumu, mums jābūt gataviem cīņā mirt par Latviju. Tikai pacietību un izturību!”

Sākot ar 1944. gada 1. novembri, Kureļa grupā aizvien biežāk sāka ienākt ziņas, ka nākotnē vācieši viņu grupu vai nu atbruņošot, vai izformēšot, vai evakuēšot, vai pat apcietināšot. Ja apskata laika posmu no 2. līdz 14. novembrim, kad kureliešu grupu atbruņoja un apcietināja, rodas iespaids, ka štāba priekšnieka kapteiņa Upelniņa rīcība un darbība atgādina

¹⁴ Swain, Geoffrey. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War. *European History Quarterly* 39 (2), 2009, p. 241–263.

¹⁵ Latvijas Centrālā Padome, op. cit., 326. lpp.

galvenā varoņa rīcību kādā klasiskā drāmā, kurā varonis neatvairāmi dodas pretī savai likteņa nolemtajai bojā ejai.

Šai laikā notika atkārtotas sarunas ar augstāko SS pārstāvniecību Kurzemē (Jekelnu, Dr. Fuksu (*Fuchs*) u.c.), kurās Upelnieks un Kurelis izteica savas domas un formulēja savu pozīciju. Pārrunu galvenie punkti bija šādi:¹⁶

1. Dezertieru jautājums. F. Jekelns pārmeta kureliešiem, ka viņi savās rindās neatļauti uzņemot dezertierus un personas, kas izvairās no mobilizācijas. Pēc Kureļa un Upelnieka uzskata, visas tās militārpersonas, kas atteikušās braukt uz Vāciju un tādēļ pametušas savas vienības, nav uzskatāmas par dezertieriem, turpretī dezertieri esot tie, kas pametot Latviju. (Uzņemot dezertierus savās rindās kureliešiem bija atļāvis armijas 212. frontes izlūkošanas nodaļas priekšnieks leitnants Haselmanis. Pēc viņa uzskata, tādā veidā varot patūrēt pārskatu par personām, kas aizklīdušas no savām vienībām.¹⁷) Lai atkal varētu pulcināt visus dezertierus karaspēkā, kurelieši ieteica veidot speciālu rezerves bataljonu.
2. Bēgšanai no vācu vienībām pamatā esot uzticības krīze, kuru izsaukusi vācu rīcība, gan neievērojot latviešu frontes karavīru intereses, gan darot pāri civiliedzīvotājiem (cilvēku ķeršana, sistemātiska Latvijas izpostīšana u.c.).
3. Lai krīzi pārvarētu, latviešiem nepieciešami pozitīvi cīņas mērķi. Nepietiekot ar to vien, ka latviešu leģionāri zina, **pret ko** viņi cīnās (boļševismu/komunismu), bet jādod arī pozitīvs mērķis – **par ko** viņi cīnās.
4. Latvieši vēloties cīnīties Latvijā, bet ne braukt uz Vāciju. ("Mēs nekur negribam no savas zemes bēgt, bet palikt šeit, lai cīnītos un, ja vajadzīgs, arī mirt.") Ja

¹⁶ Sastādīti pēc Kureļa grupas dienasgrāmatas materiāliem. Latvijas Centrālā Padome, op. cit., 326.–343. lpp.

¹⁷ Lagebericht Kurland, Hasselmann [23.11.1944.]. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA) Freiburg, RH 2/2129.

Kurzemē izsludinātu mobilizāciju, Kurzemes fronteī varētu nosūtīt 40 000–50 000 cīnītāju.

5. Lai varētu mobilizēt vīrus šai iecerētajā skaitā, nepieciešama Latvijas valsts faktiskās neatkarības atjaunošana, un šis atjaunošanas un atzīšanas akts vācu pusei esot nekavējoties jāpublicē. (Kurelis un Upelnieks neticēja sarunās izteiktajiem vācu solījumiem, ka nākotnē, vēlākais pēc kara, ir paredzēta Latvijas atzīšana. Sarunās vācieši solīja visu ko, un tāpēc tika pieprasīta publiska neatkarības atzīšanas deklarācija.)

Jekelns ar savu 1944. gada 2. novembra rīkojumu kureliešu grupu bija pakļāvis sev, kaut arī Kurelis un Upelnieks pirmajās sarunās bija norādījuši uz grupas “aizsargu statusu”.¹⁸ Līdz ar to kureliešiem aktuāls kļuva jautājums par savas grupas pastāvēšanu. (Pirms dažām dienām tika noraidīti Latviešu nacionālo partizānu štāba priekšlikumi vai nu pāriet Latviešu leģionā un cīnīties frontē, vai arī kā speciālai vienībai iekļauties *SS-Jagdverband-Ost* pakļautā Nacionālo partizānu štāba darbā.¹⁹) Vajadzēja izšķirties – mēģināt palikt savā veidā neatkarīgiem, kā līdz šim, vai arī pakļauties Latviešu leģiona štābam vai citām SS struktūrām. Kurelieši vēlējās iegūt laiku un izeju no situācijas meklēja sarunās.

11. novembrī Kurelis un Upelnieks noraidīja LCP piedāvājumu viņiem abiem pārcelties uz Zviedriju.²⁰ Bēgšana no Latvijas un no saviem vīriem viņiem nebija pieņemama. Tā pienāca 14. novembris, kad Jekelna vīri Puzes pagasta “Stiklos” ielenca kureliešu štābu un apcietināja 1300 vīru. Vāciešiem nepadevās pie Usmas ezera izvietotais Rubeņa bataljons, cīnītāji uzsāka smagas kaujas.²¹

¹⁸ Lagebericht Kurland, Hasselmann [23.11.1944.]. Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA) Freiburg, RH 2/2129. S. 331.

¹⁹ Nacionālie partizāni Latvijā, [Romans Šternbergs], bez datuma, 8. lpp. Latvijas Kara muzejs, 5-798-OK/p.; Latvijas Centrālā Padome, op. cit., 326.–327. un 329.–330. lpp.

²⁰ Pāri jūrai 1944./45. g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane. Stokholma, 1990, 130.–133. lpp.

²¹ Bericht über die Auflösung des Verbandes des lettischen Generals Kurelis, 21.11.1945. Bundesarchiv-Berlin (BA-B), R 90/4.

Kurelieši dzīvoja pārliecībā, ka viņi nav nodarījuši neko formāli sodāmu. (Viņi sevi bija pieteikuši vācu komandantūrās un nebija cīnījušies pret vāciešiem. Kontakti ar savu tiešo priekšniecību – aizsargu komandieri – bija paši no sevis pārtrūkuši.) Kureļa un Upelnieka "bezrūpība" daļēji izskaidrojama arī ar to, ka viņi cerēja uz sava "labvēļa", t.i., armijas 212. frontes izlūku nodaļas vadītāja leitnanta Haselmaņa (*Hasselmann*), atbalstu. Turklāt viņu speciālā uzdevuma pilnvaras bija derīgas līdz 15. novembrim. Atbalsta tomēr nebija, un to arī nevarēja sniegt, jo visas frontes izlūku nodaļai piesaistītās pretestības grupas, sākot ar 7. oktobri, bija nonākušas *SS-Jagdverband-Ost* pakļautībā. Laikā no 27. oktobra līdz 11. novembrim *Jagdverband* gatavojās grupu formāli pārņemt.²² (Vēlāk Haselmanim pat bija jāattaisno Jekelnam sava sadarbība ar kureliešiem.) Par šādu notikumu attīstību kureliešu vadība nezināja.

Tomēr līdz 11. novembrim nekāda formāla kureliešu pārņemšana Jekelnam nesanāca. Kureliešus varēja pakļaut tikai ar policijas un militāru spēku (un tam atļauju armijas virspavēlniecība bija devusi jau 8. novembrī²³). Kurzemē nedrīkstēja būt autonoma Jekelnam nepakļauta vienība. Turklāt, pēc Jekelna uzskata, kureliešu štāba virsnieki pārstāvēja nacionāli šovīnistiskus uzskatus un nekādā gadījumā viņus nevarēja apzīmēt par vāciešiem draudzīgiem (kaut arī viņi vienlaikus bija antibolševistiski). Jekelns uzskatīja, ka šajos virsniekos ļoti stipri ir izteikta doma par brīvu un neatkarīgu Latviju. Šie virsnieki arī esot apzināti novērsušies no Latviešu leģiona, viņi izvairījušies no iestāšanās tajā un atklāti bija noraidoši pret leģiona ģenerālinspektoru SS grupenfireru Rūdolfu Bangerski. Tas vien no paša sākuma jau esot norādījis uz zināmu pretestību vāciešiem. Tomēr visnopietnākais pārmetums kureliešu štāba virsniekiem bija par slepenu sakaru uzturēšanu ar ārzemēm (ar Latvijas sūtniem un caur tiem – ar ārzemju slepenajiem dienestiem, sevišķi britu), par

²² Sk. Biezais, Haralds: Kurelieši. Nacionālās pretestības liecinieki. Itaka 1991, 108.–116. lpp. un tur citētie vācu dokumenti.

²³ Biezais, op. cit., 130. lpp.

militāru spiegošanu viņu labā, kas esot vērā ņemams drošības apdraudējums visā zemē un sevišķi vācu karaspēkam.²⁴ Tas vien jau bija iemesls, lai nepieļautu tālāku Kureļa grupas pastāvēšanu.

Izvērtējot notikumus un norises, jāsecina, ka Kureļa grupa, kureliešu kustība un tās gals bija sava veida nepakļaušanās, īpatnējs protests, sacelšanās pret SS, pret okupācijas varu un pret vācu pārvaldes kārtību. Saknes tam meklējamas, pirmkārt, aizsargu organizācijas idejā – “veidot valsts demokrātijas civilo aizsardzību un briesmu laikā arī militāro”.²⁵ Otrkārt, LCP platformā, kas Otrā pasaules kara laikā un okupācijas apstākļos prasīja neatkarīgas demokrātiskas Latvijas valsts atjaunošanu. Tā bija bezkompromisa prasība, no kuras kurelieši nekādā ziņā nevarēja atkāpties. Treškārt, prasībā pēc savas valsts karaspēka, un tas bija cieši saistīts ar ideju par neatkarīgu valsti. Izsludināt mobilizāciju šādam karaspēkam drīkstēja tikai neatkarīgas Latvijas legālā valdība, tāpēc kurelieši (tāpat kā LCP) noraidīja Latviešu leģiona ģenerālinspektora Bangerska un iekšlietu ģenerāldirektora Dankera parakstītos mobilizācijas rīkojumus kā nelikumīgus, kas praktiski bija vācu okupācijas varas pavēļu bezierunu izpildīšana. Tāpēc kurelieši mēģināja izvairīties no dienesta viņiem svešajā armijā – SS karaspēkā. Labāk bija mirt par prasību pēc neatkarīgas Latvijas valsts nekā par zvērestu, kas dots Lielvācijas vadonim Ādolfam Hitleram.

No visiem apcietinātajiem kureliešiem (kopskaitā 1300 vīru) nošāva 8 štāba virsniekus (ieskaitot kapteini Upelnieku), pārējos nosūtīja uz Vāciju (viņu vidū arī ģenerāli Kureli), pēc tam daļa kureliešu tika nosūtīti uz Štuthofas koncentrācijas nometni.

Lai gan Kureļa grupa kā jaunās Latvijas nacionālais militārais spēks nevarēja savas spējas parādīt kaujas laukā, tās darbība guva Kurzemes iedzīvotāju ievērību un stiprināja

²⁴ Bericht über die Auflösung des Verbandes des Lettischen Generals Kurelis, 21.11.1945. Bundesarchiv-Berlin (BA-B), R 90/4.

²⁵ Dr. Valters, Miķelis. Mūsu aizsargu liktenis. Jaunā Gaita, Nr. 170 (1988. g. decembris), 26. lpp.

latviešu nacionālo pašapziņu.²⁶ Haralds Biezais savā vērtējumā par kureliešu darbību raksta, ka vārds "kurelieši" no speciālas vienības apzīmējuma īsā laikā kļuva par nacionālās pretestības kustības simbolu, kas apliecināja tautas cīņu pret okupantiem un par brīvību.²⁷ Tieši šī bezkompromisa nostāja – izteikta vārdos "cīņā mirt par savu Latviju" – pēckara gados iedvesmoja nacionālos partizānus, kad tie pretojās padomju okupācijas varai, un arī vēlāk tie bija ceļrādis, ka pašiem ir saviem spēkiem jācīnās par savas valsts un savas tautas interesēm.

²⁶ Politiskā situācija Latvijā 26.09.44.–09.05.45. [Arturs Kroders] 2.–3. lpp. Dokumenta kopija šī raksta autora privātarhīvā.

²⁷ Biezais, op. cit., 158. lpp.

Uldis Neiburgs
Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks

LEITNANTA RUBEŅA BATALJONS: KUREĻA GRUPAS DARBĪBAS MILITĀRIE ASPEKTI

Viena no Latvijas vēstures zinātnē maz pētītām tēmām ir ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas paspārnē izveidotā leitnanta Roberta Rubeņa komandētā bataljona cīņas Kurzēmē 1944. gada novembrī–decembrī. Diemžēl jākonstatē, ka vēstures pirmavotu par šiem notikumiem ir maz. Tas jāsaka gan par nacistu okupācijas varas militāro un policejisko iestāžu dokumentiem Latvijas un Vācijas arhīvos, gan par padomju izcelsmes dokumentiem Latvijas un Krievijas arhīvos. Tāpēc leitnanta R. Rubeņa bataljona gaitas lielākoties nākas rekonstruēt, balstoties uz bijušo kureliešu sniegtajām liecībām, kas tapušas pēc kara trimdā Rietumos, un atsevišķiem pētījumiem¹ vai citiem Latvijā līdz šim apzinātiem dažāda rakstura vēstures materiāliem.

Tādēļ, nepretendējot uz šīs tēmas pilnīgu izklāstu, centīsimies iezīmēt atsevišķus momentus leitnanta R. Rubeņa un viņa bataljona karavīru dramatiskajās gaitās Otrā pasaules kara noslēgumā, cerot, ka šo kaut nelielo, bet nozīmīgo Latvijas vēstures epizodi vēl ir iespējams precizēt un papildināt ar vietējo Kurzemes cilvēku saglabātām atmiņām par šiem notikumiem par spīti tam, ka ilgu laiku pēc kara padomju

¹ Andersons, E. Kurelieši // Kara Invalīds. 1988. Nr. 33. 26.–38. lpp.; Biežais, H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. Itaka: Mežābele, 1991; Ģenerāļa J. Kureļa grupa // Andersons, E., Siliņš, L. u. c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. Upsala: LCP, 1994, 245.–282. lpp.

okupācijas gadus cilvēki bija spiesti klusēt un kureliešu kustības vēsture tika noklusēta vai pasniegta sagrozītā veidā.² Tikai fragmentāri tā ir atspoguļota atsevišķos Rietumvalstu un mūsdienu Latvijas vēsturnieku darbos par Otrā pasaules kara notikumiem Latvijā.³ Līdz ar to rubeniešu cīņas un arī paša leitnanta R. Rubeņa biogrāfija joprojām vēl ir daudzu neskaidrību pilna.

Roberts Nikolajs Rubenis piedzima 1917. gada 9. septembrī Daugavpils apriņķa Krustpils pagastā. Viņa vecāki bija “Ļuļāku” māju saimnieki, un viņu ģimenē auga arī Roberta vecākais brālis Jānis. 1932. gadā Roberts uzsāka mācības Malnavas Lauksaimniecības vidusskolā, kuru beidza 1937. gadā. Skolas biedri viņu atceras kā ļoti nacionāli noskaņotu, dzīvespriecīgu cilvēku ar labām organizatora un vadītāja spējām.⁴ Viņš aktīvi darbojās arī organizācijā “Latvijas Vanagi”, bet no 1938. gada rudens līdz 1940. gada pavasarim dienēja Latvijas armijas 7. Siguldas kājnieku pulkā, vēlāk autotanku pulkā, kur bija tanketes komandieris. R. Rubenis sekmīgi beidza rezerves virsnieku kursus, iegūstot leitnanta dienesta pakāpi.⁵ Vācu okupācijas laikā viņš saimniekoja sava tēva mājās, strādāja par cukurbiešu inspektoru Jēkabpils apriņķī un bija arī Latvju jaunatnes organizācijas Jēkabpils apriņķa nodaļas vadītājs. 1943. gada 15. maijā Krustpils baznīcā R. Rubenis salaulājās ar Ainu Jaunzemi.⁶

² Patiesība par tā saucamo “nacionālo opozīciju” // Dzintars, J. Neredzamā fronte. Rīga, 1970, 225.–241. lpp.; Nacionālistiskā pseidoopozīcija // Samsons, V. Naida un maldu slīkšņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. Rīga, 1983, 194.–207. lpp.

³ Bower, T. The Red Web: MI6 and the KGB Master Coup. London: Aurum Press, 1989; Latvijas Centrālā padome un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupa // Ērglis, Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. Rīga, 2003, 61.–92. lpp.; Swain, G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // European History Quarterly – 2009, Vol. 39, No. 2, p. 241–263.

⁴ Hūvera institūts Stenfordā, ASV (*Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford*, turpmāk – HI), Edgars Andersons, Box. 2.

⁵ Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM), Inv. Nr. 5-925-DK/p-5-928-DK/p; 5-34127/1754-DK.

⁶ Turpat, Inv. Nr. 5-929-DK/p; Ausmas Žūriņas vēstule U. Neiburgam, 19.02.2006.

1944. gada 13. martā Robertu iesauca Latviešu leģionā, kur viņš kā leitnants nonāca 15. latviešu SS grenadieru apmācību un papildinājumu brigādes 1. štāba rotā.⁷ Ir pieļaujams, ka 1944. gada 27.–28. jūlijā viņš piedalījies aizstāvēšanās cīņās Jelgavas apkārtnē t. s. “Bredova kaujas grupas” sastāvā, kas kauju laikā cieta smagus zaudējumus un pēc tam izklīda.

Iespējams, ka tieši pēc šīm kaujām leitnants R. Rubenis kopā ar citiem karavīriem atkāpās Skrīveru virzienā, kur 1944. gada vasarā bija sākusies ģenerāļa J. Kureļa grupas organizēšana. Sākotnēji leitnantam R. Rubenim uzticēja veidot vienu kureliešu rotu Bebru pagastā. Pastāv ziņas, ka tur viņš ieradās kopā ar savu sievu un mazo meitiņu Laimu, kura piedzima 1944. gada 30. martā Ābeļu pagastā, taču pēc 6 mēnešiem nomira no difterijas Ropažos ceļā uz Kurzemi.⁸ Ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba operatīvā adjutanta virsleitnanta Jāņa Gregora rakstītajā vienības dienasgrāmatā Vidzemes laika posmā leitnants R. Rubenis vairākkārt ir cildināts kā “izdarīgs un enerģisks virsnieks un uzticīgs latvietis”,⁹ kurš kopā ar vēl vairākiem Bebru pagasta aizsargu grupas vīriem 23.–24. augustā pat atradās vācu apcietinājumā, apsūdzēti par nelegālu ieroču uzglabāšanu.¹⁰ Šodien Čikāgā dzīvojošais bijušais leitnanta R. Rubena bataljona dalībnieks Arturs Pormals savu komandieri atceras kā lielu autoritāti, kurš bijis no visiem cienīts un labi ieredzēts.¹¹

Nav arī izslēgts, ka laikā, kad notika ģenerāļa J. Kureļa grupas organizēšana Vidzemē, leitnants R. Rubenis kādu brīdi atradās virsnieku apmācībuursos Vācijā, kur varēja būt nosūtīts vācu abvēra leitnanta Haselmaņa uzdevumā. Vēl viens viņa Malnavas skolas klasesbiedrs virsleitnants Vilis Grāvītis savulaik ir liecinājis, ka Robertu leģiona leitnanta

⁷ LKM, Inv. Nr. 5-34129/1756-DK, 5-34130/1757-DK.

⁸ Rasmus Nordes liecība, 08.10.2006.

⁹ Andersons, E., Siliņš, L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. 293.–340. lpp.

¹⁰ Turpat, 302.–303. lpp.

¹¹ Pormals, A. Pūķu laiks: Sēlijas ļaudis laiku lokos. Rīga, 2010, 199.–200. lpp.

formastērpā saticis Vācijā 1944. gada rudenī un manījis, ka “viņam kaut kas “aiz ādas” [...] Kad un pa kuru laiku viņš tika dzimtenē, man mīkla vēl šodien”.¹² Katrā ziņā, kad 1944. gada 19. septembrī sākās ģenerāļa J. Kureļa grupas pārvietošanās uz Kurzemi, leitnants R. Rubenis kopā ar savu vienību vispirms atkāpās uz Ropažiem, bet jau 22. septembrī turpināja ceļu uz Kurzemi.

1944. gada oktobrī 200 vīru liela R. Rubeņa vienība izvietojās Ventspils apriņķa Ugāles pagasta “Ilziķos”. Novembrī, kad sākās ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba un tās galveno spēku apcietināšanas akcija SS un policijas augstākā vadītāja Ostlandē SS obergrupearstera Frīdriha Jekelna vadībā, rubeniešu bataljona sastāvā bija četras rotas (2 smagās, 1 ložmetējnieku, 1 strēlnieku rota) un apgādes kolonna ar 23 pajūgiem, kopā ap 650 vīru.¹³ 14. novembrī, kad vācu vienības aplenca kureliešu štābu Puzes pagasta “Stiklos” (Annahitē), leitnanta R. Rubeņa vienība atradās pie “Ilziķu” mājām. No rīta redzot, ka tuvākajā apkārtnē parādās lielāks skaits vācu karavīru, rubenieši ieņēma pozīcijas, bet vācieši no kaujas izvairījās. Pēc atteikšanās nolikt ieročus sekoja sadursmes ar vāciešiem, kuru laikā rubenieši saņēma ultimātu par padošanos 24 stundu laikā. Leitnants R. Rubenis to nepieņēma un, uzzinājis par kureliešu galvenās grupas atbrūošānu, pavēlēja bataljonam nekavējoties sagatavoties pārgājienam. Pusnaktī rubenieši (izņemot nelielu daļu atkritēju) gar Usmas ezera austrumu malu devās Rendas virzienā. No rīta bataljons sasniedza Lielrendu, kur dienu atpūtās, bet 16. novembra rītā turpināja ceļu. Abavas krastā pie “Pērkoņu” mājām bataljons sadūrās ar divām vācu automašīnām, un leitnantu R. Rubeni tomēr pierunāja vest sarunas ar vāciešiem. Nākamajā dienā leitnants ieradās SS obergrupearstera komandpunktā, kur F. Jekelns pieprasīja vienības beznoteikumu padošanos, no kā R. Rubenis kategoriski atteicās.¹⁴

¹² Viļa Grāvīša vēstule Indulim Kažociņam, 06.04.1992.

¹³ Andersons, E. Kurelieši // Kara Invalīds. 1988, Nr. 33, 26.–38. lpp.

¹⁴ Neiburgs, U. “Uztiņš latvietis”: leitnants Rubenis un viņa vīri // Latvijas Avīze: Mājas Viesis, 2005, 16. decembris.

F. Jekelna 1944. gada 25. novembra noslēguma ziņojumā par ģenerāļa J. Kureļa grupas likvidēšanu ir atzīmēts:

“.. liela grupa latviešu leitnanta Rubeņa vadībā, kas bija spēcīgāka par norīkoto vācu vienību, izvairījās no atbrūpošanas. Rubenis apsolīja, ka 15. novembrī, pēc tam, kad viņš savu pa daļai izkaisīto grupu būs savācis vienkopus, stāsies ar to mūsu rīcībā. Pretēji ar goda vārdu dotajam solījumam, viņš savu vienību izvietoja mežainā apvidū rietumos no Rendas. Pret viņu 1944. gada 18. novembrī vērsa jaunu pasākumu. Pirms šīs akcijas sākuma, man personīgi vēl ar Rubeni plkst. 8.30 bija saruna. Šis pasākums beidzās 19. novembrī plkst. 14.00 ar panākumiem. Daļa viņa vienības – viss skaits bija apmēram 400 vīru – izvairījās un aizgāja purvainā apvidū.”¹⁵

Arī vācu 16. armijas izlūkošanas daļas ģenerālštāba priekšnieka pulkveža fon Gersdorfa 1944. gada 30. novembra pārskatā par partizānu darbību Kurzemē ir atzīmēts, ka pēc tam, kad 594. aizmugures dienesta un 18. armijas korpusa vienības internēja 1400 kureliešu, leitnanta Rubeņa vienība pretojās atbrūpošanai un, zaudējot 75 kritušos, atkāpās meža masīvā dienvidaustrumos no Usmas ezera, kur turpināja pretošanos. Pret viņiem vērsās vācu kapteiņa Helda komandētais pastiprinātais bataljons, kurā bija 4 rotas (katrā no tām bija 140 vīri), izlūkrota, iznīcinātājrota ar mīnmetējiem un smago prettanku lielgabalu, kā arī citas vācu SS un SD vienības.¹⁶ Pastāv arī liecības, ka akcijā pret rubeniešiem bija iesaistīti arī ap 70 latviešu būvbataljona karavīru Borisa Jankava vadībā, bet tie, to uzzinot, no tālākās līdzdalības esot mēģinājuši izvairīties.¹⁷

¹⁵ Vācijas Federālais arhīvs (*Bundesarchiv, Berlin*), R 90/4. Dok. publ.: Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945 / Sast. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1990, 158.–162. lpp.; Biezais, H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. Itaka: Mežābele, 1991, 85.–89. lpp.

¹⁶ Vācijas Federālais militārais arhīvs (*Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg*, turpmāk – BA-MA), RH 19 III/333. Dok. publ.: Biezais, H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki, 130.–131. lpp.

¹⁷ Turpat, 76. lpp.

18. novembrī pulksten 9.30 no rīta sākās vāciešu uzbrukums, kuru rubenieši atsita, četru stundu ilgā kaujā uzveicot daudz lielākus vācu spēkus. Kaujas laikā 18. novembrī leitnantu R. Rubeni smagi ievainoja vēderā, plecā un kājās, bet viņš, pārciezdams lielas mocības, kratīts pa sakņainu meža ceļu vestā pajūgā, vēl spēja dot vairākas pavēles, līdz zaudēja samaņu.¹⁸ Saskaņā ar citām liecībām viņa ievainojumi gan neesot bijuši tik smagi, tomēr dzīvībai liktenīga izrādījusies ķermenī palikusī lode, kas izraisījusi iekšēju asiņošanu.¹⁹

Leitnanta R. Rubeņa bataljons nākamajā dienā uzbruka SS obergruppenfirera F. Jekelna štābam, izsitot to no nometnes vietas mežsarga mājās “Novadniekos”. Bijušā rubenieša Kārļa Vīnakmens atmiņās varam lasīt:

“Kā lielākais negadījums, kas vien var būt, pāršalc kureliešu rindas vēsts, ka kritis bataljona komandieris. Viesulim līdzīgi cēlās vīri, metās prettriecienā, lai atriebtu šo sāpīgo zaudējumu. Ar rokas granātām un durkļiem tiek SS vīri atsviesti atpakaļ. Vēl mēģina griezties tie pretīm, bet te nu kaulu zāģis dara savu. Nu jau ašāki zib vācu naglotie papēži, un, neizturot straujo prettriecienu, tie savā aizmugurē nonāk pie straujās Abavas. Daudzi aiz bailēm, daudzi no spīvās uguns plauti sakrīt straumē, un te nu ložu neskartos pieveic Abavas straujie ūdeņi. Un, kas arī mēģina tikt otrā krastā augšā, to graiza ložu šaltis.”²⁰

R. Rubeņa mūžs ilga tikai 27 gadus. Viņa mirstīgās atliekas, paslēptas salmu vezumā, nogādāja “Greņču” mājās un apbedīja mežmalā. Daži šo notikumu aculiecinieki kā leitnanta R. Rubeņa pēdējo kapavietu tomēr min arī “Ilziķu” mājas blakus viņa karavīru raktajiem bunkuriem, Usmas kapus un

¹⁸ HI, Edgars Andersons, Box. 2, Rubeņa bataljona cīņas Kurzemē. Dok. publ.: Trīs Zvaigznes. 1947, Nr. 16 (janvāris). Biezais, H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki, 165.–177. lpp

¹⁹ Rasmus Nordes liecība, 08.10.2006.

²⁰ HI, Edgars Andersons, Box. 2, K. Vīnakmens atmiņas. 1953; Dok. publ.: Biezais, H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki, 66.–74. lpp.

vēl citas vietas.²¹ 20. gs. 90. gados nesekmīgi bija R. Rubeņa tuvinieku mēģinājumi atrast viņa kapa vietu, jo to acīmredzot ir skāruši pēc kara veiktie meliorācijas darbi.²² Jāpiebilst, ka leitnantam R. Rubenim nebija lemts sagaidīt brīdi, kad 1945. gada 1. maijā Usmas pagasta “Lakšos” piedzima viņa dēls Jānis.²³

Kaujas Kurzemes mežos atsākās 1944. gada 6. decembrī līdz ar vācu uzbrukumu rubeniešiem pie “Dižķīru” mājām. Nākamajā dienā smagi ievainoja virsnieka vietnieku Druviņu, kurš tagad bija uzņēmies bataljona komandēšanu, un viņu slepus nogādāja kādā slimnīcā. Pastāv ziņas, ka pēc kara viņš strādājis par inženieri Talsos un miris 1977. gadā. Pēdējās bataljona cīņās norisinājās 9. decembrī pie “Vēveru” mājām. Dzīvi palikušie rubenieši atkāpjoties pārgāja “Vēlogu” dambi, un viņu pēdējais komandieris Briedis lielo zaudējumu un virsnieku trūkuma dēļ deva pavēli saviem karavīriem sadalīties mazākās grupās un izklist.

Šajās cīņās lielus zaudējumus bija cietušas abas puses, lai gan vācu dokumentos viņu zaudējumi apzināti ir samazināti.²⁴ Daļa bijušo R. Rubeņa bataljona karavīru pēc cīņām ar vāciešiem, lai izdzīvotu tā brīža tragiskajā un dramatiskajā situācijā, bija spiesti sadarboties vai pat pievienoties padomju partizānu vienībai “Sarkanā bulta”,²⁵ kas arī darbojās Abavas mežu masīvā un bieži vien terorizēja vietējos civiliedzīvotājus.²⁶ Citi bijušie rubenieši pēc slēpšanās mežos nonāca t.s. “meža kaķos” (“SS Jagdverband Ost”), 212. frontes izlūku

²¹ HI, Edgars Andersons, Box. 2, Rubeņa bataljona cīņas Kurzemē; Mildas Čikstes vēstule U. Neiburgam, 19.12.2005.

²² LKM, Inv. Nr. 5-924-DK/p.

²³ Turpat, Inv. Nr. 5-930-DK/p.

²⁴ Andersons, E. Kurelieši // Kara Invalīds. 1988, Nr. 33, 26.–38. lpp.

²⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, P 82 f., 1. apr., 47. l., 60.–61. lp.; Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs, 40. f., Akadēmiķa V. Samsona fonds.

²⁶ Latvijas Okupācijas muzejs, Olgas Dorbes u. c. videoliecības; Pāri jūrai 1944./45. g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane. Stokholma, 1990, 105.–106., 217.–218. lpp.

grupā (*Frontaufklärungsgruppe 212*) vai citās vācu abvēram pakļautajās vienībās.²⁷

Atriebjoties par leitnanta R. Rubeņa bataljona izrādīto pretestību, nacistu soda ekspedīcija 1944. gada 5.–9. decembrī nodedzināja vairākas Ventspils apriņķa Zlēku pagasta viensētas un nogalināja vismaz 148 civiliedzīvotājus (pēc citām ziņām, to skaitā iekļauti arī kritušie rubenieši).²⁸ Pastāv arī nostāsts, ka pēc R. Rubeņa bataljona cīņām ar vāciešiem, kuru laikā tika nogalināts arī vācu bataljona komandieris kapteinis Helds, Salaspils nometnes bijušais komandants SS oberšturmfirmers Kurts Krauze un citi augstāki vācu virsnieki, SS obergruppenfirmers F. Jekelns paņēmis karti un ar zīmuli apvilcis rajonu, kas jānolīdzina līdz ar zemi, mājas jānodedzina un visi jānošauj. Plāns esot izpildīts precīzi, brutāli un punktuāli.²⁹ Nav arī izslēgts, ka šīs akcijas tiešais iegansts bija padomju partizānu vienības “Sarkanā bulta” 1944. gada novembra beigās veiktais uzbrukums vācu armijas vezumnieku kolonnai netālu no “Auziņu” mežsarga mājām uz Zlēku–Kuldīgas lielceļa. Tas bija provokatīvi vērsts pret kureliešiem, jo tieši viņus vācieši uzskatīja par vainīgajiem šai uzbrukumā.³⁰

Turklāt, kad norisinājās Zlēku tragēdija, sarkanbultiešiem bija visas iespējas tajā iejaukties un pretoties šo Kurzemes viensētu un to iedzīvotāju iznīcināšanai, no kuriem viņi paši pirms tam regulāri bija rekvizējuši lopus un lauksaimniecības produktus, taču nekas tāds nenotika. Par to liecina arī vācu 16. armijas pretizlūkošanas daļas priekšnieka 1944. gada 31. decembra ziņojums, kurā teikts, ka no 5. līdz 9. decembrim SS un policijas augstākā vadītāja Ostlandē SS obergruppenfirmers F. Jekelna vadībā ir norisinājies plašs pasākums “Ozolu

²⁷ Latvijas Valsts arhīvs, 1986. f., 1. apr., 1097. l., 214. lp.; Ērglis, Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 85. lpp.

²⁸ Neiburgs, U. Izrēķināšanās atbalsis: Pirms 60 gadiem notika Zlēku tragēdija // Latvijas Avīze: Mājas Viesis. 2004, 10. decembris.

²⁹ Šāberte, B. Mīlas dziesma Latvijai. Pa 60 gadus senu notikumu pēdām // Latvijas Vēstnesis. 2004, 12. oktobris; Kipere, Z. Soli tuvāk piemiņas birzīj Zlēkās // Zinātnes Vēstnesis, 2004, 18. oktobris.

³⁰ Gunāra Slokas liecība, 22.07.2003.

purvs” (*“Eichensumpf”*), kas bijis vērstis pret “Sarkano bultu” un ģenerāļa J. Kureļa grupas pārpalikumu pie Abavas:

“Šī pasākuma laikā pret civiliedzīvotājiem izdarītie vainas izpirkšanas pasākumi par Rubeņa cilvēku ievainoto policijai piederīgo sakropļošanu tautu ir ļoti sarūgtinājuši un neliekas piemēroti Kurzemes telpas nomierināšanai [...] Pasākuma laikā nodedzinātas 14 lauku sētas, to iedzīvotāji esot nonāvēti un sadedzināti. Iedzīvotāji dzīvojot šausmās par šo izrīcību. Vairums šo zemnieku ģimeņu neesot bijušas bandām [resp. – sarkaniem partizāniem – U. N.] labvēlīgas [...] Cilvēku nošaušana notikusi kā atmaksa par to, ka vācu pusē esot krituši 3 virsnieki un 17 karavīri. Šī pasākuma veids radījis negatīvas sekas ne tikai civilās aprindās, bet arī latviešu karavīros. Tās neierobežojas tikai Abavas šaurākā novadā, bet izplatās visā latviešu telpā. Padomju bandu štābs, kura izlūkvienības kā liecinieki bija novērojuši notikumus pie Abavas, to propagandiski izmantoja vervēšanas nolūkiem.”³¹

Šīs ir tikai dažas epizodes no ģenerāļa J. Kureļa grupas leitnanta R. Rubeņa bataljona cīņām Kurzemē Otrā pasaules kara noslēgumā. Iespējams, ka jaunu dokumentu apzināšana Vācijas militārajā arhīvā Freiburgā vai citās vēstures avotu krātuvēs, tāpat kā plašākai sabiedrībai vēl mazzināms Kurzemes vietējo novadpētnieku vākums³² nākotnē varētu sekmēt šīs nacionāli patriotiski nozīmīgās un mūsdienās arī politiski aktuālās Latvijas Otrā pasaules kara vēstures epizodes pilnīgāku izzināšanu nākotnē. Arī konference “Virzība uz demokrātisko Eiropu Otrā pasaules kara laikā – Latvijas Centrālā padome un kurelieši” varētu būt labs stimulds un iesākums šīs tēmas tālākā izpētē.

³¹ BA-MA, RH 20-16/613. Dok. publ.: Biezais, H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki, 93.–95. lpp.

³² Dimants, A. Vakar bija kureliešu ekspedīcija Kurzemē // SestDiena. 1995, 17. jūnijs; Hermanis, V. Aizaug kureliešu pēdas Kurzemē // Neatkarīgā Rīta Avīze: Mēs. 2003, 21. jūnijs; Zirnis, E. Ķeizara bunkurs: Ugālē var dzirdēt stāstu par Rubeņa bataljona gaitām // Diena: Izklaide. 2009, 24. septembris.

**Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā.
Latvijas Centrālā padome un kurelieši**

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālrunis: 6703435

Iespiests: SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938